

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Avaluació del judici moral en l'educació secundària obligatòria: disseny d'un currículum d'educació moral per al primer cicle de l'ESO

Montserrat Payà Sánchez

Aquesta tesi doctoral està subjecta a la llicència **Reconeixement- NoComercial – CompartirIgual 4.0. Espanya de Creative Commons**.

Esta tesis doctoral está sujeta a la licencia **Reconocimiento - NoComercial – CompartirIgual 4.0. España de Creative Commons**.

This doctoral thesis is licensed under the **Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0. Spain License**.

**Departament de Teoria i Història de l'Educació
de la Universitat de Barcelona**

Programa de doctorat d'educació moral i cívica. Bienni 1988-1990.
Facultat de Pedagogia.

**AVALUACIÓ DEL JUDICI MORAL EN L'EDUCACIÓ SECUNDÀRIA
OBLIGATÒRIA.**

**DISSENY D'UN CURRÍCULUM D'EDUCACIÓ MORAL PER AL
PRIMER CICLE DE L'ESO.**

Per optar al títol de Doctora en Pedagogia

TD
339

- 44 -

0624-93160

Tesi Doctoral
de
Montserrat Payà Sanchez

Directors: Miquel Martínez i Josep Mª Puig

07

Barcelona, juliol de 1995

Agraïments

Són moltes les persones amb qui aquest treball i jo mateixa estem en deute. A totes i cadascuna d'elles vull expressar des d'aquestes poques línies el meu agraïment més sincer.

Començo pel record a tots el membres del GREM. L'haver format part d'aquest grup tan especial, així com les reflexions, debats i converses que tingueren lloc en el seu si, foren decisius per a la meva formació i crec que, sobradament, es manifesta en aquest treball. Vagin, doncs, les meves gràcies més afectuoses per: Isabel Carrillo, M. del Mar Galceran, Sílvia López, a la doctora Xús Martín i Jesús Vilar, companys meus, així com al doctor Jaume Trilla. De forma molt especial, vull agrair sincerament totes les estones dedicades, suggeriments, orientacions i més, al doctor Josep Mª Puig.

De la mateixa manera, també agraeixo al doctor Miquel Martínez la seva dedicació i l'haver estat el meu "substitut" en l'assignatura que compartíem perquè em pogués dedicar a concloure aquest treball amb més empena, més forces i més il·lusió, en un moment de la meua vida molt especial.

Vagin també la meua dedicació i el meu agraïment a la doctora M. Rosa Buxarrais per l'empenta donada en múltiples moments d'aquest treball i per les hores esmerçades en tasques ben variades, que no desdenyaren ni tan sols els aspectes més prosaics d'aquesta tesi.

Moltes gràcies, també, a la doctora Mercè Garcia-Milà. El seu assessorament en la part empírica d'aquest treball, ensems la seva disponibilitat durant el temps que necessità l'anàlisi de les dades, foren valuosíssims i sempre totals.

Finalment, també m'agradaria reconèixer totes aquelles persones que s'han preocupat per quan acabava la tesi, especialment, als qui han suportat les meves preocupacions i els meus canvis d'humor motivats per aquest respecte.

ÍNDIX

Volum I

PART TEÒRICA

Presentació	1
1.- Aproximacions teòriques al concepte de desenvolupament moral.	9
Introducció.	11
1.1. Interpretacions filosòfiques.	13
1.1.1. La filosofia aristotèlica.	14
1.1.2. La filosofia kantiana.	18
1.1.3. L'ètica discursiva d'Apel i Habermas.	21
1.1.4. Acció moral, pluralisme i diàleg.	23
1.2. Interpretacions psicològiques.	28
1.2.1. Teoria psicoanalítica.	29
✕ 1.2.2. Teories de l'aprenentatge.	32
✕ 1.2.3. L'enfocament cognitivo-evolutiu.	47
1.2.4. Interpretacions sociocognitives.	91
2.- Tres enfocaments sobre el desenvolupament del judici moral:	
Kohlberg, Rest i Gilligan.	108
Introducció.	110
2.1. Els estadis de desenvolupament moral de L. Kohlberg.	112
2.2. En una veu diferent: La seqüència evolutiva de C. Gilligan.	124
2.3. J.R. Rest: L'aportació menys ortodoxa del paradigma cognitivo-evolutiu.	136

3.- Instruments de recerca i d'avaluació del judici moral.	149
Introducció.	151
3.1. El sistema d'avaluació de Piaget.	153
3.2. La metodologia de Kohlberg: el model "bootstrapping".	156
3.2.1. L'evolució dels sistemes de puntuació de l'Entrevista del judici moral.	158
3.3. El Test de definició de tòpics (Defining Issues Test. DIT).	166
3.4. La Mesura de reflexió sociomoral (SRM).	179
4.- Els instruments de recerca i d'avaluació del judici moral davant d'algunes qüestions crítiques del paradigma cognitiu.	185
Introducció.	187
4.1. La naturalesa cognitiva del judici moral.	189
4.2. Contextualització del judici i supòsit evolutiu.	198
4.3. Relació entre pensament i conducta en el domini moral.	207
5.- Aspectes comparatius entre les aportacions de Kohlberg i de Rest.	219
Introducció.	221
5.1. Els supòsits teòrics de partença.	223
5.2. Les dues seqüències evolutives.	232
5.3. Els dos instruments d'avaluació del judici moral.	236
6.- Descripció tècnica del Defining Issues Test (DIT).	247
Introducció.	249
6.1. Condicions d'aplicació.	252
6.2. Sistema de puntuació.	255
6.3. Fiabilitat i validesa.	259
6.4. Grup normatiu.	266

7.- El DIT en la investigació del judici moral.	269
Introducció.	271
7.1. Variables psicològiques i socials.	273
X 7.2. El factor "educació.	285
7.3. El bagatge experiencial.	294

PART PRÀCTICA

8.- Investigació descriptiva: El judici moral en la població barcelonesa de 12-16 anys.	301
Introducció.	303
8.1. Procés de traducció i adaptació del DIT a la població espanyola i estudi exploratori.	305
8.1.1. Valoració crítica de la versió definitiva.	320
8.2. Aplicació de l'instrument i anàlisi dels resultats: Informe d'investigació.	338
8.2.1. Definició de les variables i determinació de la mostra.	338
8.2.2. Supòsits paramètrics de les puntuacions del DIT.	347
8.2.3. Tècniques estadístiques per a l'anàlisi i conclusions.	349
8.2.4. Anàlisi de l'índex P.	356
8.2.5. Anàlisi de l'índex M i dels qüestionaris invalidats.	363
8.2.6. Valors de referència i grup normatiu.	368
8.3. Estudi aproximatiu de la consistència dels resultats del DIT en la nostra versió traduïda i adaptada.	372
8.3.1. Justificació de l'estudi i elecció del mètode.	372
8.3.2. Elecció de la tècnica i supòsits paramètrics.	374
8.3.3. Coeficients de correlació i conclusions.	380
8.4. Altres consideracions derivades de l'anàlisi de la informació recollida.	384

8.4.1. Aproximació al control de la variable intel·ligència.	385
8.4.2. Aproximació al control de la variable comprensió lectora.	388
8.4.3. Comparació de les puntuacions del DIT en funció del centre i dels nivell educatius.	392

CONSIDERACIONS FINALS

9.- Conclusions i implicacions educatives.	397
Introducció.	399
9.1. Principals elements d'optimització educativa.	401
9.2. Limitacions del DIT com a instrument relacionades amb la pràctica pedagògica.	412
10.- Prospectiva de la recerca. Noves línies d'investigació.	419
Introducció.	421
10.1. Optimització de la investigació descriptiva realitzada.	423
10.2. Complementació del panorama investigador ressenyat.	429
10.3. Noves línies emergents de recerca.	438
10.3.1. Avaluació de programes d'educació moral.	439
10.3.2. El paper dels altres sectors de l'univers educatiu: Educació No Formal i Informal.	443
10.3.3. Educació moral i educació especial.	450
10.3.4. Raonament moral, educació de persones adultes i bagatge experiencial.	454
10.3.5. El components de la personalitat moral.	459
Referències bibliogràfiques	465

Volum II

ANNEXOS

A.- Delimitació conceptual del model d'educació moral en què es recolza la proposta curricular.

Introducció.

1. Fonamentació filosòfica.
2. Educació moral i pluralisme.
3. Definició d'educació moral.
4. Models d'educació moral.
 - 4.1. Model basat en valors absoluts.
 - 4.2. Model basat en valors relatius.
 - 4.3. Model basat en la construcció racional, autònoma i dialògica dels valors.
5. La construcció racional, autònoma i dialògica dels valors.
6. La personalitat moral.

B.- Principals moments en el procés d'elaboració del currículum d'educació moral.

1. Determinació dels continguts del currículum.
2. Procés d'elaboració i aproximació a l'avaluació.

C.- Proposta de currículum d'educació moral per a les edats 12-14.

D.- L'instrument DIT en les successives fases d'adaptació.

Presentació

Presentació.

L'estudi del fenomen moral ha estat sempre present al llarg de la història de la humanitat. Els esforços realitzats en aquesta direcció posaren de manifest com la moralitat presenta diverses concrecions -filosòfica, psicològica, pedagògica...-, concrecions que, a la vegada, facilitaven l'aprehensió d'aquest fenomen per les delimitacions que hi introduïen.

Però, independentment del punt de partença, això és, independentment que iniciem el nostre caminar des de la filosofia, la psicologia o la pedagogia, per exemple, és quelcom necessari intentar conjuminar totes les aportacions de què disposem, a partir d'aquests àmbits o d'altres, si és que en realitat volem contribuir amb quelcom de nou i de vàlid al coneixement científic actual sobre aquest tema.

Quan ens interroguem sobre el que caracteritza el fenomen moral sorgeixen de manera evident les nocions d'alteritat, comunitat i interacció. La moralitat té la seva gènesi en la dimensió relacional de la persona. La individualitat aïllada no ens portaria mai a aquest concepte, perquè allò moral neix de la interacció de la individualitat amb allò altre vivent, sigui humà o no ho sigui.

Aquestes dues afirmacions realitzades als paràgrafs anteriors, afirmacions evidents per altra part, però necessàries d'ésser realitzades quan iniciem la investigació sobre qualsevol objecte de coneixement -inici que consisteix precisament en fer-se preguntes i respondre-les, preguntes i respostes òbvies de vegades, encara que no sempre-, ens poden portar a establir els descriptors sota els quals aquest treball seria ben definit.

Hem recorregut a la filosofia en un desig explicatiu del nostre objecte d'investigació i per fonamentar la forma d'apropar-nos a aquesta tasca des de l'acció educativa. La psicologia també és quasi omnipresent donada la concreció escollida per a estudiar el tema central d'aquest treball, el raonament moral. Però, igual que l'homònima

finalitat volguda amb l'aproximació filosòfica, hem volgut que l'aportació psicològica, a part de contribuir al creixement del coneixement teòric de ser possible, fora també aplicada a l'educació. I en aquest sentit creiem que, encara que mínimament, tenim alguna cosa a dir sobre aquest respecte i sobre l'optimització educativa.

La pedagogia és el veritable cor d'aquest treball. La pedagogia està present no tan sols per l'aportació de proposta curricular per treballar l'educació moral en el primer nivell de la Secundària Obligatoria sinó, sobretot, perquè fou aquesta la que ens impulsà a conèixer més i millor tot allò relacionat amb el desenvolupament moral.

No podem oblidar, i volem fer-ne menció especial, els dos primers cursos acadèmics, recent acabada la llicenciatura en Ciències de l'Educació, com a professora d'Ètica a BUP. Aquí, i en la mà estesa per Mª Rosa Buxarrais, aleshores becària FPI del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Facultat de Pedagogia de la Univesitat de Barcelona, informant-me i aconsellant-me entorn de lectures que podrien revertir en la millora de la meva pràctica docent -sempre necessitada de millora, però més encara en aquells anys primerencs-, hauria de situar l'origen del meu interès que benhauradament m'ha portat fins aquí. Després vingué la meva incorporació al Grup de Recerca en Educació Moral -GREM- de la Facultat de Pedagogia de la Universitat de Barcelona, gràcies a què vaig comptar amb la confiança de Miquel Martínez, Josep Mª Puig i Jaume Trilla, a més de la ja anomenada Mª Rosa Buxarrais.

D'altra banda, l'objectiu que ens movia mentre anavem profunditzant en el tema del raonament moral era sempre l'optimització de la pràctica pedagògica. Ens interessava el nostre objecte d'estudi per ell mateix, però sempre el posavem en relació amb una concreció o una altra de la pedagogia. Així, l'educació secundària, l'educació de persones adultes i l'educació no formal i informal, per citar-ne les més rellevants, eren les que més freqüentment se'ns apareixien al nostre pensament quan havíem fet alguna petita descoberta o trobavem algun interrogant en la recerca.

En tercer lloc, el món de l'educació torna a ser prioritari en referir-nos a les línies de continuació d'aquest treball. No podem especificar els motius perquè ni tan sols

en som conscients, però tenim més interès i desig d'aprofundir en el coneixement de les relacions entre raonament moral i educació de persones adultes, educació no formal i educació informal, especialment, que no pas per cobrir altres temàtiques íntimament vinculades amb el desenvolupament moral en general, com per exemple podrien ser el concurs de les habilitats per al diàleg i de la capacitat d'empatia en aquest desenvolupament, i amb les intervencions educatives i el raonament moral, en particular, com ara la mateixa avaluació de la nostra proposta curricular.

Perquè aquí tindriem la darrera fonamentació del caràcter pedagògic del treball que ara presentem: el nostre disseny curricular sobre educació moral per al primer nivell de l'Educació Secundària Obligatoria. Fent honor a la veritat i remuntant-nos en el temps, també aquí hauríem de situar el veritable origen d'aquesta tesi. Una pregunta lògica seguiria a aquesta afirmació: com va ser que l'origen inicial d'aquest treball, això és, l'elaboració de l'esmentada proposta curricular, passés finalment a formar part de llur annex?

L'explicació cal trobar-la en el treball col·lectiu de GREM, que havia iniciat la tasca d'elaboració de propostes curriculars en educació moral per a les edats compreses entre els 6 i els 16 anys, és a dir, per a tots els cursos de l'educació obligatòria. Però, i alhora que empeníem aquesta tasca pensant en futures tesis, el professorat responsable de GREM ens animava a aprofundir en algun altre àmbit relacionat amb l'educació moral, per tal d'imprimir signes propis i diferencials a cadascuna de les futures tesis.

Així com les meves companyes M. Jesús Martín i Isabel Carrillo es dedicaren a la fonamentació filosòfica de la proposta curricular i a les orientacions sobre avaluació en educació moral respectivament, jo vaig emprendre la via del raonament moral, connectant així amb els objectius d'un projecte de recerca, en el si del GREM, subvencionat per la DGICYT per a dissenyar i avaluar un currículum d'educació ètica per

a l'Educació Secundària Obligatoria -12-16 anys-, sent un objectiu intermedi i necessari l'estudi sobre adaptació del DIT a la població espanyola¹.

El resultat de tot aquest procés i esforç és el que ara oferim: amb limitacions, amb punts febles, però també amb aspectes novedosos que creiem ens obren noves perspectives a l'estudi del desenvolupament moral en general, i del raonament moral en particular.

Com a senzilla síntesi, volem incloure unes poques paraules de cada un dels capítols del nostre treball. Així, dins la part de fonamentació teòrica, al capítol 1 volem sintetitzar les principals aportacions explicatives al fenomen moral, provinents dels àmbits de la filosofia i de la psicologia. Es tracta d'una aproximació no exhaustiva, però que hem volgut que fora especialment comprensiva i clarificadora.

El capítol 2 permet centrar un dels àmbits preferents d'estudi i d'especialització d'aquest treball: el desenvolupament del judici moral. Per assolir aquest propòsit, hem recorregut a la presentació de les considerades per nosaltres com a més significatives teories sobre desenvolupament moral que atorguen, això no obstant, un lloc preeminent al judici: la de Kohlberg, la de Gilligan i la de Rest. Aquest darrer autor, d'altra banda, ocupa un paper més rellevant en aquest treball en ser el creador de l'instrument d'avaluació del judici moral que hem estudiat.

Podríem dir que, en certa manera, el capítol 3 és una traducció del 2, que va orientada cap als més importants instruments d'avaluació del judici moral. Així, ens referirem a l'Entrevista del judici moral de Kohlberg, al DIT de Rest, a la Mesura de reflexió sociomoral de Gibbs i Widaman, i també al sistema de Piaget. La raó que incloguem aquí l'aportació d'aquest gran autor clàssic, mentre que al capítol 2 no ho vam considerar adient és molt bàsica. Piaget fou el gran iniciador del tema que ens ocupa, si bé no se centrà específicament en el raonament moral, i Kohlberg hi establí, sobre aquest respecte i l'educació moral en general, unes bases difícilment superables, centrant-se

¹ Sobre això tornarem més àmpliament als capítols 8 i 9 d'aquest treball, especialment.

especialment en aquest aspecte. Les aportacions de Gilligan i Rest, posteriors a Kohlberg, cal veure-les en aquesta relació de rèplica i d'intent de matisació.

Continuant amb aquest recorregut, el capítol 4 pretén examinar de forma sintètica alguns dels aspectes crítics de l'enfocament cognitivo-evolutiu, recolzant-se en els instruments d'avaluació del judici moral d'aquest paradigma més profusament utilitzats, això és, l'Entrevista del judici moral i el DIT. L'orientació presa parla per si mateixa de l'abast d'aquestes reflexions crítiques, que podrien estar fonamentades també des d'àmbits filosòfics i psicològics.

De la seva banda, el capítol 5 intenta abordar una comparació exhaustiva i en profunditat entre les dues grans figures, més o menys latents o explícites, d'aquest treball: Kohlberg i Rest. Hem considerat molt convenient realitzar aquesta semblança per tal de facilitar la interpretació del què consisteix la part empírica d'aquesta tesi, i així permetre valoracions i afirmacions més ajustades al coneixement real sobre el tema.

Seguint amb el desig de centrament iniciat al capítol anterior, el capítol 6 ofereix la descripció tècnica que tot instrument de recerca necessita aportar al personal investigador abans que l'utilitzi. Pels objectius del nostre treball, hem considerat convenient aprofundir-la amb la forma d'un capítol i no només d'una senzilla fitxa tècnica, especialment motivats per la manca d'informació exhaustiva en d'altres fonts bibliogràfiques en ser un test en llengua anglesa, del qual s'han fet al nostre estat tres intents d'adaptació, per part dels grups de la Universitat de València, de Múrcia i de Barcelona².

Finalment, encara que en la mateixa línia, el capítol 7 pretén presentar l'estat de la qüestió concretada en el coneixement suscitat per investigacions realitzades tenint el DIT com a instrument de recerca en relació a d'altres variables. Igualment, intentem esbrinar què hi ha de coneixement científicament i vàlidament establert i què, pel contrari,

² També ens tornarem a referir a les persones i als esforços en aquesta direcció en molts altres moments d'aquest treball.

està mancat d'autèntica fonamentació, o necessitat de noves investigacions i contra-rèpliques.

Arribem així a la part pràctica d'aquest treball, el gruix de la qual és la investigació descriptiva que vàrem realitzar sobre una mostra de la població estudiantil, d'edats compreses entre els 12 i els 16 anys, de la ciutat de Barcelona. En ella presentem tant els encerts com les limitacions de la nostra investigació, per poder arribar a conclusions que siguin realment fiables i consistents. La investigació en concret s'inicia amb el procés recorregut fins arribar a la traducció i adaptació del DIT a la població espanyola, per a continuar-se en l'anàlisi en profunditat del judici moral en la població que ens ocupa. Hi ha encara un tercer nivell en aquest apartat, que és aquell derivat de l'anàlisi d'informació que vam poder recaptar en el moment de l'aplicació de l'instrument, però que l'abast del disseny d'investigació no permet arribar a conclusions amb el rigor que les altres dues parts sí ho permeten.

Passem, després, a la tercera part d'aquesta tesi, la que intenta establir les aportacions al coneixement pedagògic que el treball *per se* ha generat, i també establir possibles línies de continuació. Aquests són respectivament els objectius dels capítols 9 i 10. Aquest darrer, el capítol 10, és considerablement més llarg que el 9, la qual cosa suposa que hem realitzat el que bonament hem pogut, però que hi ha molt més a fer. En aquest sentit, valorem aquesta diferència numérica positivament.

Hi ha encara una quarta i darrera part en aquest treball que hem emmarcat sota la paraula "annex". En ella presentem la nostra proposta curricular en educació moral per al primer nivell de l'Educació Secundària Obligatòria-Annex C-, recolzada per dues entrades que expliquen el concepte d'educació moral sobre el qual es recolza la proposta en qüestió -Annex A-, i el procés seguit en llur disseny i elaboració -Annex B-. Finalment, l'Annex D permet observar i contrastar els canvis soferts pel D.I.T. durant el seu procés de traducció i adaptació, que han estat recollits al capítol 8, així com la mostra del full que feiem servir per a recollir les puntuacions durant les correccions.

No ens queda res més a dir. Només convidar a la seva lectura i desitjar que realment sigui aquesta una aportació que millori el nostre saber fer en educació.

**1. APROXIMACIONS TEÒRIQUES AL CONCEPTE DE
DESENVOLUPAMENT MORAL.**

Introducció.

La paraula "moral" té un repertori semàntic que oscil·la des de l'adjudicació a les accions o caràcters de les persones, fins a l'estat anímic d'aquestes -entés de forma individual o col·lectiva-, sense oblidar la designació de la ciència que s'ocupa del bé com a concepte general³.

En un altre nivell, però de forma semblant, la paraula "moral" ha estat utilitzada com a qualificatiu d'altres conceptes: educació moral, desenvolupament moral, fenomen moral, qüestió i pensament morals o sòcio-morals, etc., i com a font de derivats, d'entre els quals destacarem el de "moralitat".

Cal, per tant, justificar l'elecció de "desenvolupament moral" enfront d'altres eleccions en el moment de donar epígraf a aquest capítol. Quina ha estat, doncs, la causa que optessim pel grup nominal "desenvolupament moral" en lloc d'escollir "moral" o "moralitat"?

Una primera raó és la que ve donada per la nostra vinculació amb la pedagogia. El nostre interès pel fenomen moral està íntimament lligat al concepte d'optimització de la persona com a la gran fita a assolir, entre d'altres intervencions, mitjançant l'educació. És obvi que aquesta optimització ha de passar necessàriament pel desenvolupament de les capacitats que estan implicades en la personalitat moral⁴.

La segona raó radica en la part empírica d'aquesta tesi, que presenta l'adaptació i tipificació del "Defining Issues Test" (DIT), una prova estandaritzada elaborada per J. Rest (1986) per a avaluar el judici moral. La dimensió psicomètrica d'aquesta segona part, i la vinculació del seu autor a posicions teòriques cognitives en

³ REAL ACADEMIA DE LA LENGUA ESPAÑOLA (1984). Diccionario de la Lengua Española. Madrid. pàg. 927.

⁴ Aquest concepte s'explicarà àmpliament en el capítol posterior.

parlen de la primacia del concepte "desenvolupament" per sobre d'altres que tenen les seves arrels en la filosofia o en fonamentacions de caire teòric general.

En aquest primer capítol, presentarem un breu resum d'algunes interpretacions filosòfiques i psicològiques del fenomen moral, tot emfatitzant-ne les explicacions des del punt de vista de l'optimització.

La bibliografia sobre el particular és àmplia i profusa, a l'igual de les aportacions teòriques, que ho són d'índole molt diversa. La selecció realitzada ja representa un primer reduccionisme a favor d'una agilitat pretesa que s'ha d'explicitar per no caure en conclusions errònies⁵.

Hem intentat reservar un espai per a totes les aportacions més significatives i rellevants en l'àmbit del desenvolupament moral, definint-lo des de la seva concepció cognitiva i, en alguns moments, sociocognitiva. Aquesta concreció del terme dins una postura determinada no respon només al fet de ser el plantejament teòric inicial que es troba vigent en l'actualitat, sinó -i especialment- perquè és el que permet d'establir línies d'acció i d'intervenció educativa des d'una perspectiva optimitzadora i, el que pot ser igual d'important, optimista.

⁵ Serveixi, com a justificació, que una part d'aquesta selecció es troba en PEREZ DELGADO, E.; GARCÍA ROS, R. (Comps.) (1991).

1.1. Interpretacions filosòfiques.

J.C. Elvira (1993)⁶ considera que són dues les posicions centrals que han conduït els debats actuals en la filosofia dels valors i en l'ètica: d'una banda, la continuació de la filosofia aristotèlica, en la tradició cristiana, especialment a través de Sant Tomàs, però amb rebrots significatius actualment⁷; de l'altra, la filosofia kantiana, continuada pels post-kantians, on inclouríem Rawls i Kohlberg, i també l'ètica discursiva d'Apel i Habermas.

Ambdues postures han estat tradicionalment presentades com a enfrontades. Si la tradició aristotèlica defensa una ètica dels continguts o de l'acció moral *per se*, la tradició kantiana i l'ètica discursiva validen l'acció moral segons el judici que la sustenta. D'ací la importància donada a l'argumentació moral i al diàleg, pilars ambdós que són tant o més importants quan s'efectua una anàlisi de la situació ideològico-política en el món de finals del segle XX.

Com s'ha dit en el paràgraf anterior, la filosofia aristotèlica concedeix més importància a l'acció moral. L'interès radica en els subjectes morals que fan el bé. Per tant, no importen tant les capacitats o els trets cognitius com els hàbits, les actituds o, especialment, els trets o disposicions de caràcter. Aquest plantejament ens duu a considerar una mena d'autoritat que proporciona la saviesa respecte a allò que és bo moralment.

Es tracta, doncs, d'una ètica material, que parla de continguts, però també d'una ètica teleològica, d'una ètica de les virtuts. La crítica més forta a les ètiques kantianes que emana d'aquests plantejaments és que consideren les ètiques autònomes

⁶ Sessions impartides al Curs de Formació en Educació Moral (Collbató, Barcelona) entre el 5 i el 9 juliol de 1993.

⁷ V.p.e. Mª V. GORDILLO (1992). Potser caldria incloure també A. MACINTYRE (1987) en aquesta línia. La posició d'aquest darrer autor serà ressenyada més endavant breument.

com a ineficaces, ja que no aconsegueixen formar subjectes morals, en el sentit de la *praxi*.

De la seva part, la filosofia kantiana es caracteritza per ser una ètica deontològica, una ètica del deure, on destaca l'autonomia per sobre de les virtuts. En filosofia, la modernitat o il·lustració es caracteritzà per aquesta defensa de l'autonomia o autodeterminació⁸, entesa tant com a capacitat que com a llibertat. Aquest estadi de la filosofia implicà la ruptura amb la continuïtat de la tradició grega i, per tant, partir novament de zero en la recerca de la veritat.

Des d'un altre plantejament de la qüestió, l'ètica aristotèlica pretén determinar la forma de vida bona, que és l'única via per arribar a la veritable felicitat. És, per tant, una ètica més individualista. L'ètica moderna o kantiana cerca, al contrari, determinar les normes intersubjectives, on radicarà la moralitat de l'acció. És, doncs, una ètica que sobrepassa els límits de l'individualisme per a sotmetre a consideració l'altra persona. El dualisme és evident: continguts o virtuts vs. normes o regles, individualisme vs. col·lectivitat. Però passem a desenvolupar aquests plantejaments amb una mica més de deteniment.

1.1.1. La filosofia aristotèlica.

Potser una de les seves notes més distintives sigui el plantejament teleològic, en el marc del qual la realitat esdevé un tot orgànic ordenat a partir d'una finalitat. Això

⁸ Es pot entendre "autonomia" com a "autodeterminació", encara que la primera acepció va una mica més enllà de la capacitat per escollir.

implica que la realitat no es pot objectivar, no pot tractar-se de forma separada i aïllada del *telos* que li dóna suport i significat.

Però, a més, és en l'àmbit d'aquesta teleologia on cal situar el desenvolupament de les potencialitats humanes⁹. En arribar a aquest punt, s'ha de destacar l'atractiu innegable que comporta el marc filosòfic aristotèlic per donar suport i organitzar la pròpia existència. És precisament en aquesta atracció on radica un dels més grans perills¹⁰.

En la tradició aristotèlica, el bé i el mal existeixen com a realitats objectives i objectivables: si no s'escull el bé és per manca de coneixement, per cansament de l'"ànima"¹¹ donades les interferències de les passions. És aquí on queda fonamentat el sentit i la finalitat fonamentals de l'educació que, a més, han de ser duals: per una banda, la persona, i, de l'altra, la societat. Ètica i política es conjuminen.

Un altre concepte clau en el plantejament aristotèlic és el d'*eudamonia* o benestar, considerat com a estat darrer de l'ànima. L'*eudamonia* implica recórrer tot un procés de fins que, alhora, són mitjans per a una altra fita. Enfront d'això, la pregunta que sorgeix és òbvia: no existirà cap altra finalitat més, una que sigui la darrera? Segons Aristòtil, aquesta és la felicitat¹², l'única activitat completa que permetrà arribar a l'*eudamonia*.

⁹ V. ésser en potència vs. ésser en acte.

¹⁰ Malgrat aquesta afirmació, cal tenir en compte que la teoria sobre la naturalesa humana d'Aristòtil consisteix un punt feble en la seva filosofia, ja que porta a un relativisme cru, donada la dificultat d'elaborar una teoria universal. Però aquesta és una qüestió que necessita ser comentada més endavant. Anotem ara que aquesta ordenació i aquesta tranquil·litat subjectiva es perden en arribar la modernitat, origen de molts "problemes" filosòfics: el cosmos, l'ordre, semblen derrumbar-se i ser substituïts pel caos i el desordre.

¹¹ En aquest plantejament, l'"ànima" és qui posa ordre per fer allò que la naturalesa subjectiva està destinada a fer, o, amb d'altres paraules, per assegurar la coherència entre pensament i acció.

¹² Aquí també Aristòtil es troba amb problemes per definir la felicitat de forma universal, encara que el seu pensament no s'atura amb aquesta qüestió i prossegueix de forma que ha estat represa en teories com la de Macintyre (1987) i Gordillo (1992).

Però, a més, la felicitat és una activitat que sempre camina paral·lela amb la virtut. Amb aquest altre concepte, es completa el triangle: les virtuts són mitjans per assolir la felicitat i realitzen el bé, la felicitat. Segons aquesta filosofia, s'ha de concloure que la pràctica de la virtut fa feliç i que ningú que sigui virtuós pot ser infeliç. Es pot definir la virtut com a l'excel·lència en tal o qual activitat per assolir un fi: la virtut humana és l'excel·lència de l'ànima.

Per tractar les virtuts aristotèliques, s'ha de recórrer a la seva teoria sobre l'ànima. Hi considerava dues parts: la racional i la irracional. La racional dominava la intel·lectual i la irracional, la vegetativa. Però existia, a més, una tercera àrea de domini que queia indistintament sobre la part racional i sobre la irracional. Aquesta tercera àrea era l'apetitiva o desiderativa, la zona dels desitjos i de les passions, que, per naturalesa, corresponia al domini de la part irracional, però que podia participar de la racional si se seguia el que dictaminava la raó.

En aquest plantejament, la idea de moralitat radica justament en què la part apetitiva estigui dominada per la raó. Per aquest objectiu, les virtuts són instruments per assolir la racionalització dels desitjos. D'aquesta manera, Aristòtil considera dos grups de virtuts fonamentals per al subjecte moral: les virtuts intel·lectuals i les virtuts pràctiques o de caràcter.

Aquestes darreres, les virtuts pràctiques, són les que fan possible educar les passions, com, per exemple, la templança -especialment-, la moderació, la fortalesa, la sinceritat, la justícia -l'única virtut que no és relativa, sinó absoluta-... Però el que interessa de forma especial és aquest tarannà actiu, pràctic. Les virtuts s'han d'educar i, per això, s'han d'exercir. Per a ser justos, s'han de fer actes justos fins que s'arribi a un estadi en què es facin de forma més o menys automàtica. Tot això parla de la necessitat de models: per a Aristòtil, la cultura.

En aquest marc, el que és més important encara és que les accions virtuoses són voluntàries, perquè no s'està predisposat naturalment a realitzar-les. Aquesta darrera deducció obra el pas a la racionalització. És mitjançant l'elecció i la deliberació -

intervencions de la raó sobre qüestions pràctiques- que les accions es fan recaure sobre l'àmbit del voler, alhora que es racionalitzen.

En un altre nivell, cal considerar també les virtuts intel·lectuals, de les quals es destaca la prudència o *phronesis*, com a saviesa pràctica sobre el que és més convenient en cada situació. Es necessiten ambdós tipus de virtuts per assolir la felicitat, però les virtuts intel·lectuals no es poden emprar correctament si en primer lloc no s'han assolit les virtuts de caràcter o pràctiques.

Per a Aristòtil, l'argumentació moral no té la força per influir en el caràcter ni en la disposició a actuar. Aquesta és una premisa molt suggeridora si s'encara amb els plantejaments cognitius -i més concretament, de l'escola de Kohlberg- sobre desenvolupament moral, per a treballar-hi el lligam entre judici i acció. No obstant, costa de trobar-hi el vincle per a dur-la a terme de forma autònoma i respectuosa amb la llibertat de les persones.

Tres elements sobresurten de la filosofia aristòtelica i es tradueixen en plantejaments i en debats actuals. Del primer, el judici moral, Aristòtil afirma que depèn d'una disposició afectiva o de caràcter prèvia, al contrari de Kohlberg que el considera previ a l'acció. El segon, l'autonomia, es defineix com el producte de seguir i exercir el que dictamina el model, amb la qual cosa redueix probablement l'autonomia a l'heteronomia. El tercer, el context, que és la vida política, el plantejament col·lectiu d'allò moral, i el que més fàcilment s'adequa a l'estat actual de la qüestió.

1.1.2. La filosofia kantiana.

Dues són les notes distintives de la filosofia de Kant: el formalisme - "formalisme kantià o ètic"- i l'universalisme ètic. La meta que ell perseguia era trobar l'explicació o el fonament de tot principi moral i de la moralitat en si mateixa. Kant considerava que hi havia una fonamentació moral comuna a totes les accions i normes morals, comuna, fins i tot, a totes les cultures.

El seu pensament suposa un veritable punt d'inflexió en les coordenades de la filosofia: de la multiplicitat o pluralisme moral -aspecte material de l'ètica- a la unitat del fenomen moral mitjançant la racionalització, l'únic estrictament universal -aspecte formal de l'ètica-. D'aquesta manera, rebutjà totalment els esquemes de les ètiques teleològiques, si bé continuà cercant el mòbil de l'acció moral. El troba en l'acompliment del deure -*deon* com a deure o obligació-. La concepció teleològica de l'ètica es substitueix per una concepció deontològica.

Així s'arriba a un element clau de la filosofia kantiana, l'imperatiu categòric, que pot quedar sintetitzat -si bé amb molta simplificació- en la frase següent: "Actua de tal forma que la teva màxima pugui esdevenir llei universal". D'aquesta síntesi podem extreure, com a notes característiques, l'existència d'una certa reciprocitat de drets i de deures¹³, i l'afirmació que el criteri de moralitat és la capacitat d'universalització d'una màxima, entenent-la com a regles d'acció. Per saber si quelcom és moral, la prova consisteix en universalitzar la regla en qüestió o, dit amb d'altres paraules, en la qualitat que té la regla de ser universalitzable.

Per a Kant, la tradició i la cultura no són criteris suficients per a la fonamentació moral. L'únic criteri vàlid és la universalització, que és un criteri formal.

¹³ Aquesta afirmació s'ha de llegir com a una interpretació del pensament kantià actualitzada i no totalment ortodoxa, perquè ell no parlà explícitament de drets, sinó només de deures, i aquests en singular -noció de deure-.

Però, a més, és també únicament en la racionalització on es pot trobar la fonamentació de la universalització -aspecte racional-. L'imperatiu categòric és, per tant, formal i racional.

El tractament de l'autonomia en el pensament kantianista és un altre dels punts claus que s'apropa més als debats actuals. El principi de determinació moral de les morals heterònomes és extrínsec al subjecte. En canvi, en les morals autònomes, és intrínsec. Per a Kant, l'autonomia s'ha d'entendre en un sentit purament abstracte, formal, i no en l'àmbit de l'interès general. L'autonomia consisteix en donar-se el principi moral, és a dir, en la racionalitat. Radica en la tasca d'universalitzar els principis morals, en una mena d'autodeterminació racional de la voluntat que, com s'ha dit línees abans, defuig qualsevol classe d'interès purament general per recaure de ple en el formalisme.

Si en la tradició aristotèlica el perill venia per la concreció del *telos*, en la filosofia kantiana el gran inconvenient és el reduccionisme del fenomen moral, en centrar-ho en el formalisme, en la racionalització, oblidant el contingut que, per algunes posicions, pot portar a un cert amoralisme. Però potser un dels més crus perills vingui de mà de la descontextualització per la mateixa raó, que portaria a una desencarnització del subjecte. De fet, els "telos" o finalitats i la recerca de la felicitat -tots aquests externs a aquell- són heterònoms per a Kant, ja que no es fonamenten en la raó, en l'imperatiu categòric, en el deure pel deure. Val a dir que el moment històric l'acompanyava, ja que es caracteritzava pel pluralisme, en bona mesura semblant a l'actual.

En qualsevol cas, amb Kant, per primera vegada s'assisteix a la diferenciació entre l'ètica -criteri universal- i la moral -formes concretes de vida-, i es fonamenta la correcció moral, mitjançant el formalisme i el racionalisme. Però és necessari anar una mica més enllà en el concepte d'autonomia quan es tracta de possibles inconvenients que hi poden sorgir.

S'hi poden distingir dos conceptes. D'una banda, l'autonomia moral entesa, tal com s'ha apuntat anteriorment, com a autodeterminació de la voluntat davant per davant de pressions extrínseques. De l'altra, l'autonomia entesa com a emancipació, en el sentit il·lustrat. Ambdues són complementàries. L'autonomia moral no es pot donar sense

l'autonomia com a emancipació, però, en canvi, aquesta darrera sí és possible sense haver d'arribar a l'autonomia moral. Això és el que ha passat en la modernitat.

Es poden criticar tant les normes derivades de l'autonomia moral¹⁴ i de l'autonomia com a emancipació. Però és sobretot quan s'arriba a l'emancipació quan aquelles es critiquen per a rebutjar-les, canviar-les o assumir-les el màxim d'autònomament possible. La conjuminació d'un i altre tipus d'autonomia duu necessàriament a la relació entre ètica i política. El plantejament de base és el de la llibertat de tothom d'autorealitzar-se -autonomia particular- amb uns mínims comuns¹⁵.

D'aquesta manera, la superació de les ètiques teleològiques porta al pluralisme de valors, a la proliferació d'ètiques subjectives no susceptibles de fonamentació moral. L'únic que es pot determinar és la coexistència de la pluralitat, però no la fonamentació racional dels valors. S'aboca, de tota manera, al relativisme dels valors no legitimats per la via racional. En aquesta situació és on s'ha detindre l'aportació de Nietzsche, des de la postmodernitat, amb el nihilisme moral com a conseqüència derivada de la desaparició dels valors absoluts que imposa el pluralisme.

¹⁴ Des d'ací no s'arribaria a un amoralisme, donat el suport que li atorga l'universalització.

¹⁵ Aquests mínims comuns podrien equiparar-se a la noció de justícia, reprenent així la tradició de Kohlberg.

1.1.3. L'ètica discursiva d'Apel i Habermas.

El següent pensament filosòfic -anomenat per algunes posicions teòriques com a l'"ètica de la democràcia"¹⁶- es caracteritza per dos trets significatius. D'una banda, la reformulació de l'ètica kantiana que es troba en la base del seu plantejament. De l'altra, la consideració de la comunicació lingüística que n'esdevé el punt de partença.

Precisament aquest darrer tret, la comunicació lingüística, pot comparar-se amb la racionalitat kantiana en el moment en què la comunicació humana es dona seguint unes regles universals, independentment de qualsevol contingut, com passà amb la raó en la filosofia de Kant.

La comunicació té, doncs, unes regles, a l'igual que l'argumentació¹⁷. Però el més important és que, a la base del discurs argumentatiu, hi ha una comunitat ideal de diàleg, on es dona la interacció dels subjectes segons unes normes ideals d'argumentació. Aquestes regles d'argumentació -que es defineixen, pel que acabem d'exposar, com a intersubjectives- són de dos tipus: lògiques i ètiques, i acompanyen els subjectes en la recerca cooperativa de la veritat.

En el discurs argumentatiu ha d'haver-hi una reciprocitat entre totes les parts implicades en una argumentació en concret. Aquesta recerca cooperativa de la veritat és el fi últim que guia l'argumentació, però no va més enllà. El veritable *telos* de l'argumentació- pregunta que sorgeix de seguida en seguir aquest plantejament- és la possibilitat de consens, entesa en un nivell ideal.

D'aquesta manera, l'ètica discursiva s'aproxima a la irrefutabilitat del seu pensament, a no ser que s'opti per una espècie de patologia -com, p.e., negar qualsevol argumentació per sistema- o pel que col·loquialment s'entén per "sortir-se de la qüestió".

¹⁶ ELVIRA, J.C. (1993).

¹⁷ Es considera l'argumentació com a discurs argumentatiu, és a dir, com a una forma de comunicació reflexiva.

El que importa, tornant a l'ètica, és que aquest plantejament discursiu esdevé un principi d'universalització moral. Una norma és moral si és el resultat d'un acord al qual s'ha arribat en un discurs argumentatiu, dut a terme per totes les persones afectades. Això implica necessàriament l'acceptació de l'autonomia kantiana -entesa en sentit doble: moral i com a emancipació- i de l'ideal democràtic. La "no realitat" -és a dir, que no se'n trobi la traducció en les qüestions de conflicte social i polític- no l'anul·la, atès que sí disposa d'un referent que permet analitzar críticament les situacions discursives reals.

L'esperit d'aquest pensament a nivell moral es pot sintetitzar en la frase següent: "A problemes col·lectius, solucions també col·lectives". Però, a més, ens duu a considerar un altre tipus d'autonomia o, si es vol, a subratllar-ne un altre aspecte. Es tracta de l'autonomia com a participació, indispensable per a endinsar-se en un discurs argumentatiu que es posiciona a favor de la recerca de consens i de la veritat. Reprenent el plantejament kantian, es podria dir d'una altra manera: en tot procés d'emancipació només existeixen subjectes participants.

Pel que s'ha exposat anteriorment, es pot considerar que l'ètica discursiva es refereix només -o de forma especial- a aspectes pràctics i a l'establiment del procediment -ètica procedimental- per determinar aquelles normes que les persones implicades construeixin. Aquestes normes són, alhora, contingents, perquè poden tornar a ser argumentades en una direcció diferent.

De tota manera, és indubtable que el problema del relativisme persisteix també en aquesta filosofia, com passà amb la kantiana. Per solucionar-lo, Apel¹⁸ proposà que no bastava amb què la comunitat real de diàleg seguís la comunitat ideal de diàleg, sinó que ho havia de fer respecte a la comunitat "il·limitada" de diàleg. Aquesta proposta permet realitzar canvis, al marge del context on s'han pres les decisions fàctiques.

Per aquesta raó, es pot considerar que l'ètica discursiva és també una ètica de mínims. Aquesta afirmació vol fer referència a les qüestions que no abarquen l'interès

¹⁸ APEL, K.O. (1986).

general o col·lectiu i que s'han de guiar per a assolir l'autorealització, per l'acceptació d'unes bases comunes -uns mínims- que assegurin la convivència interpersonal.

Potser el formalisme sigui una condició necessària per al fenomen moral, però és insuficient. Valors com ara la tolerància, la neutralitat o el respecte continuen sent abstractes en excés. Potser també, s'hagi de recórrer a combinar l'ètica procedimental amb alguns trets de la filosofia aristòtelica¹⁹.

A l'apartat següent es continuarà analitzant aquesta aportació filosòfica alhora que s'intentarà dibuixar-hi la situació actual.

1.1.4. Acció moral, pluralisme i diàleg.

La il·lustració suposà la ruptura amb el pensament clàssic, que donava ordre i sentit mitjançant la inclusió al grup, i optà per la racionalització de les formes de vida. D'aquesta manera, els processos evolutius es lligaven a processos col·lectius d'aprenentatge. En aquell moment, es van qüestionar formes de vida que s'havien considerat com a vàlides i mai no s'havien sotmès a la crítica. Es pot dir que, per primera vegada, es tornen parcialment problemàtiques.

Però el canvi estructural que s'oferia -la racionalització- com a fonament, no acabà de convèncer del tot i s'exemplificà en diversos nivells d'adquisició, és a dir, esdevanà un procés d'aprenentatge.

¹⁹ ELVIRA, J.C. (1993).

El descentrament respecte de la cultura -que des de la tradició aristotèlica havia estat un punt sòlid de referència- comportà l'adopció d'una postura hipotètica i, el que és més important encara, implicà també el pas d'allò convencional a allò post-convencional. La resposta no podia consistir només en aquest qüestionament. Faltava crear la forma de vida moral que li corresponia. Enfront d'aquesta situació s'oferiren dues respostes.

Una fou l'antimodernitat, és a dir, tornar a valors inqüestionables, compartits socialment. L'altra fou la postmodernitat o la impossibilitat de construir la solidaritat social, l'estabilitat social, en definitiva, sense l'autonomia guanyada en el procés de qüestionament.

En aquest paisatge, l'intent de solucionar el problema dut a terme per l'ètica discursiva és feble, perquè només pot oferir un procediment de fonamentació de normes, però no respon als valors, que són els que donen sentit a la vida personal. L'aspecte normatiu queda així deslligat de l'aspecte avaluador en què no li influeix.

És per això que -tal com ja s'ha dit a l'apartat anterior- l'ètica de discursiva consisteix en una ètica de mínims o, fins i tot, en una ètica de la justícia. No obstant, s'hi ha de tornar a considerar l'aspecte material -és a dir, els continguts, si bé no amb pretensions d'universalitat- ensems amb l'aspecte formal -el procediment o, si es vol, l'argumentació-.

Un altre punt feble és la seva manca de motivació pel que fa a l'acció moral²⁰. En l'ètica discursiva sembla que es perd la força motivadora dels models, dels valors compartits que es desdibuixen en el descentrament de la racionalització i en l'allunyament de la cultura com a guia. Enfront d'aquesta situació, s'han de trobar mecanismes de compensació per a la manca de lligam entre judici i acció i per al context de sustentació, que continua sent l'entorn social.

La resposta de Habermas consisteix en la construcció d'un sistema autònom que permeti l'habilitat de respondre a principis morals abstractes. Això suposa l'existència

²⁰ Reprenent la tradició aristotèlica, l'acció moral era una qüestió fonamental i indisoluble de la moralitat.

de conviccions racionalment motivades. La conseqüència és l'autoregulació del comportament.

Aquest marc parla d'estructures postconvencionals del *superego*²¹, és a dir, de la internalització de principis abstractes que es poden sintetitzar en l'ètica del diàleg. La recuperació del context s'aconseguiria mitjançant els principis morals abstractes²², els valors democràtics i el respecte a l'autonomia que han de ser compensats tornant a les tradicions. Això es faria proposant-hi -no imposant-hi- continguts per a ser reconstruïts autònomament, de la mateixa manera que es fa amb els procediments. Es tracta, doncs, d'una proposta netament reflexiva que Habermas assumeix i rebutja. L'única restricció és respectar la comunitat ideal de diàleg.

Actualment, hi ha veus que volen recuperar la tradició aristotèlica en qüestions parcials. Aquestes són, bàsicament, tres: el concepte de pràctica lligat al de virtut, el d'identitat narrativa del jo i la idea de comunitat.

El primer és una aportació de Macintyre²³ sota la influència d'Aristòtil. Es basa en l'acció humana cooperativa -o, millor dit, interacció-, a què van lligats uns béns interns. En tant que és acció o interacció, permet excel·lències d'execució, cosa que implica habilitats per a realitzar-la. Aquests béns interns abasten les satisfaccions íntimes, personals, que vénen donades pel respecte a les normes intersubjectives que regeixen la interacció humana cooperativa. Segons Macintyre, sense la pràctica de virtuts no es poden assolir els béns interns. A més, la valoració dels béns interns no la pot fer ningú que no hagi actuat en aquesta mateixa línia.

Com s'ha dit al paràgraf anterior, lligats al concepte de pràctica hi ha models -o nivells- d'excel·lència que representen la referència o, com a mínim, el reconeixement d'alguna mena d'autoritat. Així, la unitat social, concepte més ampli que la mera referència al subjecte, es defineix com a producte de les interaccions humanes

²¹ ELVIRA, J.C. (1993).

²² Valors com respecte, justícia i, especialment, l'ètica del diàleg dita.

²³ MACINTYRE, A. (1987).

cooperatives i com a la finalitat d'aconseguir els béns interns, mentre que els béns externs suposen sempre estructures competitives, alienes, si més no, a la unitat social.

En aquest moment, seria interessant sotmetre a consideració pedagògica el concepte de pràctica, punt a desenvoluparem en el capítol 2. Però és en analitzar la identitat narrativa del jo -segona qüestió recuperada de la filosofia aristotèlica- que el pensament filosòfic s'identifica plenament amb la proposta pedagògica. El coneixement de si, l'acceptació del propi jo, la unió de la dimensió autobiogràfica amb la projectiva, la construcció de la identitat pròpia són alguns dels elements que, es duen a terme, possibiliten aquesta identitat narrativa del jo. Se'n troben referències tant a la bibliografia filosòfica com a la pedagògica²⁴.

Finalment, pel que fa a la tercera qüestió, la idea de comunitat, implica entendre-la com a marc de solidaritat social, el lloc on el bé individual es combina amb el bé comú. Aquesta combinació va més enllà del respecte a la multiplicitat d'interessos individuals. Comporta la idea del nosaltres i del compromís que això implica. És en aquest concepte ideal de comunitat on es fan compatibles les idees d'autonomia i de col·lectivitat -instància suprasubjectiva-.

Intentant realitzar una traducció crítica de la realitat, es pot trobar que el procés de diàleg intersubjectiu sigui difícil, atesos el pluralisme i l'èmfasi en la racionalització. Enfront d'aquesta afirmació -certament redundant, sobretot si es realitza un acte tan quotidià com pot ser el fullejar la premsa-, sembla totalment necessari dirigir la mirada cap a les regles de diàleg de l'ètica discursiva, especialment si es té en compte que la finalitat de la comunitat ideal de diàleg és precisament voler comprendre l'altra persona, més que no pas exposar el punt de vista propi .

En aquest moment, el diàleg es presenta més com a un aprenentatge de la comprensió de l'altre que com a un procediment de recerca d'acord o resolució de conflictes. Aquesta comprensió es refereix no només a l'enunciat concret, sinó també al

²⁴ V.p.e. FOUCAULT, M. (1990) i PUIG, J.M.; MARTÍNEZ, M. (1989).

rerefons o marc cultural que sustenta. És, per tant, necessari explicitar també els contextos per evitar una font de dificultat possible i nova, com és la falàcia -si es permet el substantiu- culturalista.

Aquest plantejament representa adoptar una forma racional d'autocrítica, d'autoqüestionament, juntament amb l'actitud de voler aprendre del marc de l'altra persona. Es tracta, en definitiva, de dues possibles condicions per possibilitar el diàleg intercultural: l'autocrítica i la comprensió o actitud d'aprenentatge del marc de referència de l'altre, encara que tot i relativitzant la validesa del diàleg, atès el substracte cultural occidental.

1.2. Interpretacions psicològiques.

En el panorama científic de la filosofia, la psicologia i la pedagogia, es destaca la presència d'un interès més que notable per la qüestió moral des de, aproximadament, la segona meitat del segle XX. Aquesta presència s'explica, en part, per la decadència del conductisme com a teoria psicològica directora i per la crisi de sistemes polítics que s'han revelat com a ineficaços per a la resolució de conflictes socials i internacionals.

No obstant això, l'aspecte que ara es vol destacar és l'interès conjunt -i cooperatiu- d'aquestes tres branques de la ciència. Filosofia, psicologia i pedagogia s'han ocupat i s'ocupen de la qüestió moral. Aquesta coincidència resulta molt significativa pel que fa referència a la construcció de coneixement en aquest àmbit d'estudi.

A l'apartat 1.1. s'han exposat algunes de les interpretacions filosòfiques sobre el tema tot adoptant-hi el paradigma cognitiu en què es basa aquesta investigació. Molt a desgrat nostre, no s'ha pogut aprofundir en les postures de persones tan rellevants com ara Aranguren, Camps, Cortina, Ferrater Moral o Guisán, per citar-ne algunes, si bé les seves lectures han estat altament suggeridores i han influït en una part considerable de la nostra tasca investigadora²⁵.

En aquesta ocasió hem de tornar a fer un altre reduccionisme, donada l'amplitud de bibliografia psicològica sobre el tema. Després d'una petita revisió, s'ha optat per oferir solament una ressenya breu de cinc tendències en aquest àmbit. Són les que anomenarem teoria psicoanalítica, teories de l'aprenentatge, teoria cognitivo-evolutiva²⁶, teoria sociocognitiva i teoria psicosocial.

²⁵ Aquest és el cas d'una investigació etnogràfica que es va realitzar l'any 1991 a l'àrea de Barcelona i província amb l'objectiu d'esbrinar les temàtiques que presentaven conflicte sociomoral als alumnes i les alumnes de setè i vuitè.

²⁶ Aquesta teoria és objecte d'un estudi en més profunditat al capítol destinat al judici moral, on s'explica també les raons que sustentaren l'adopció d'aquest model teòric.

Intentarem posar de relleu què implica la noció de desenvolupament moral segons cadascuna d'aquestes interpretacions i igualment explicar també les qüestions més importants que aborden. Això és el que tot seguit oferim.

1.2.1. Teoria psicoanalítica.

Potser, seguint l'epígraf, existeixi una teoria psicoanalítica entesa com a fil conductor a partir de premisses comunes que s'accepten, s'invoquen i es reproduïxen en diferents interpretacions. És aquest el motiu pel qual s'ha defugit d'utilitzar un encapçalament en plural, sobretot si es compara amb el següent subapartat, dedicat a les teories de l'aprenentatge, on la diversitat de plantejaments tot i que es puguin agrupar sota el nom de teories conductistes o, si s'escau, de teories no cognitives, no permet establir-ne unes bases comunes igual d'exteses que les dels plantejaments psicoanalítics.

Així, començant per Freud i seguint per Klein, destaquen també les aportacions de Money-Kyrle, Erikson i Rapaport, per citar-ne algunes. En aquest espai, però, només en farem menció de dues: la del creador de la psicoanàlisi, S. Freud, i la d'una deixeble aventajada, M. Klein.

Freud presenta una dicotomia entre allò social i allò no social. L'ésser humà, quan neix, no és social i el procés de socialització que ha de seguir és el que genera bona part del seu desenvolupament psicològic. D'altra banda, la societat s'entén com a una forma de defensar-se dels individus i no només de protegir-los. Aquest dualisme s'estén també a d'altres plantejaments més vitalistes. *L'eros* i el *tànatós*, instints

d'autopreservació i d'autodestrucció respectivament (Turiel, 1984; 203 i ss.) són els que es troben presents i actuen al llarg del cicle vital de l'ésser humà.

En aquest marc on predominen les lluites per l'equilibri de forces oposades i dicotòmiques, Freud considera com a trets fonamentals del que anomenem personalitat moral els següents: l'honestetat i l'acceptació de les pròpies necessitats naturals. En paraules de Peters (1984; 13): "La educación para la realidad y la primacía de la inteligencia". Però cal recordar, en honor a la veritat, que són també dues condicions bàsiques a respectar en les teràpies psiconalítiques.

La perspectiva moral que ofereix Freud a la seva obra se'ns releva, doncs, com a racionalitzada en extrem, però el que aquí es vol destacar és que, de qualsevol forma, pressuposa l'existència d'un codi moral racional (Peters, 1984²⁷).

Serà la teoria de les tres instàncies de la personalitat -*superego*, *ego* i *id*- la font d'interpretació moral, concretada en les referències a la consciència i al caràcter. Aquestes referències es descobreixen en les explicacions que dona de les anàlisis de personalitats problemàtiques. Freud troba que aquests problemes s'originen, bàsicament, per dues causes: quan es volen superar les prohibicions del *superego*, i quan es volen dominar els impulsos de l'*id*.

"Pero hasta donde yo sé, no hay en Freud ninguna teoría positiva de las condiciones bajo las cuales tienda a ocurrir este desarrollo deseable hacia la racionalidad." (Peters, 1984; 21)

Serà especialment Erikson²⁸ qui s'ocuparà d'estudiar el desenvolupament de l'*ego* en termes positius, de forma general, i d'autonomia, més concretament.

Independentment del desenvolupament de la racionalitat que, segons Freud, es realitza en termes negatius, la consciència moral que presenta depèn de l'evolució

²⁷ La tesi de Peters (1984) és que les teories de Piaget i Kohlberg, per una banda, i de Freud i d'altres continuadors i continuadores per l'altra, no són oposades ni constitueixen alternatives diferents, sinó que es poden complementar, a l'igual que la teoria de Skinner i dels conductistes en general.

²⁸ A Gilligan (1985) s'hi poden trobar àmplies referències a la seva teoria, així com a la de Freud.

biopsicològica. Per tant, no és quelcom natural, innat. Es podria dir que no existeix aquella capacitat genèrica de discernir entre el bé i el mal. En canvi -i emprant una terminologia positiva, sí que la presenta com a necessària.

L'origen d'aquesta consciència moral el situa en les instàncies externes: família, societat, cultura, i en situacions psíquiques primitives. En un primer moment, es pot identificar aquesta consciència moral amb el *superego*. Aquesta consciència repressiva, el *superego*, vigila l'*ego* i hi deriva l'agressivitat, el càstig i la culpa:

"La formación de la culpa internalizada y las correspondientes normas morales introyectadas representan los logros evolutivos más importantes, pues salvan el dualismo inicial entre lo individual y lo social, entre el interés del sujeto y los propósitos sociales o colectivos." (Turiel, 1984; 208).

El primer moment d'aquesta introjecció de l'extern es troba en la superació del complex d'Èdip, aproximadament als 5 anys. El *superego* es trobaria consolidat cap als 6-7 anys:

"Se establecerá así una primera fase de moralidad heterónoma, que luego habrá de madurar en un tipo de conciencia, principio de moralidad autónoma." (Pérez-Delgado; García- Ros, 1991; 25).

Potser aquesta identificació entre consciència moral i *superego* no sigui tan exacta en la teoria de Freud. Potser Freud considerava també una altra classe de consciència, autònoma, no repressiva, si perllonguem les paraules inicials sobre honestat i acceptació de la realitat. En qualsevol cas, aquest és un aspecte que no sembla gaire fàcil d'establir i que, en canvi, presenta Madelein Klein obertament.

Klein continua en la línia de Freud, amb petites diferències, ja que col·loca l'origen del *superego* als tres o quatre anys i el fa néixer de la pròpia agressivitat reprimida, que es projecta sobre les figures paternes. Aquestes figures esdeven com a perseguidores i amenaçadores en un nivell imaginari.

Però Klein va més enllà que Freud quan en parla d'una consciència autònoma a què correspon un altre nivell de maduració del *superego*, que és el que condueix a interioritzar com a pròpies les normes externes.

L'origen d'aquesta nova consciència cal trobar-lo en el pas de l'angoixa o sadisme a la concepció humanista de l'objecte o realitat, que fa néixer el sentiment de culpabilitat. Però aquest sentiment de culpa no és amenaçador, com abans ho era, perquè s'és capaç de veure la realitat de forma no dicotòmica, de forma múltiple, relativa o "en funció de", i perquè neixen també els sentiments de cura i de respecte per l'objecte.

Es tracta, en definitiva, d'una suavització de la severitat del *superego*, que produeix que l'*ego* no es trobi amenaçat. Així millores les relacions amb el medi (Pérez-Delgado; García- Ros, 1991; 28). Amb la teoria de Klein, es té l'altra consciència de què es parlava en fer la reflexió sobre la de Freud, la consciència pròpiament moral. No només per la referència a l'autonomia, sinó per la consideració de les idees de cura i respecte.

1.2.2. Teories de l'aprenentatge.

Tal com reflecteix l'epígraf, una nota distintiva del plantejament conductista és la pluralitat defocaments, si bé organitzats entorn d'un paradigma comú. Això és el que permet que es puguin agrupar en el mateix apartat Skinner i Bandura -considerant el que representa incloure'ls-hi-, per exemple. Tenint en compte aquesta pluralitat, en el present subapartat s'han escollit com a representants Aronfreed, Eysenk i els dos autors esmentats unes línies abans.

J. Aronfreed fou el primer psicòleg conductista que estudià de forma científica el fenomen moral. La seva aportació es basa en la internalització de la conducta, com a fil conductor per desenvolupar la tesi sobre la consciència i els fets morals.

Parteix del fet que una condició fonamental de la interiorització de la conducta és la seva independència respecte dels anomenats resultats externs, és a dir, respecte de les conseqüències de l'acció, enteses en termes quasi mercantils de premi o de càstig.

"El criterio de internalización se aplica a la persistencia de la conducta en ausencia de resultados externos reforzantes."²⁹

La consciència no és necessària per al control internalitzat de la conducta, ni en presuposa l'existència, perquè la perdurabilitat de la conducta només considera, a nivell conceptual, aquests "resultats externs de reforçament". Ara bé, això representa solament un aspecte de la interiorització. Per aquesta raó, Aronfreed afirma que les operacions cognitives de consciència intervenen en part del control interioritzat de la conducta humana. I ho fan mitjançant dues funcions: de representació i d'avaluació.

Aquestes funcions varien en el nivell de concreció o d'abstracció respecte dels resultats externs, i també en la promptitud amb què el subjecte que actua valora els resultats del seu comportament. Aquesta variació dibuixa un camí que és un continu entre l'orientació externa -aspectes reforçants- i la interna -interiorització-. S'hi ha d'afegir la consideració que la representació interna de les conseqüències de la pròpia conducta sigui independent de l'existència d'indicadors imaginats en la realitat externa.

En analitzar les reaccions que la transgressió de la norma provoca, n'assenyala quatre formes que integren també un continu entre l'extern i l'intern. Són la confesió -d'orientació més aviat externa pel component reductor d'angoixa-, la disculpa-, -també bàsicament externa-, l'autocrítica -més dependent de l'estructura cognitiva- i la reparació -relacionada amb l'assumpció de responsabilitat-. Aquestes formes de reacció estan associades a factors com la classe social i el gènere.

²⁹ PÉREZ DELGADO, E.; GARCÍA ROS, R. (Comps.) (1991). pàg. 32.

Sobre aquesta teoria, Aronfreed conclou que les diferents formes de reaccionar a la transgressió impliquen fenòmens morals diferents i no "reflejos equivalentes de un fenómeno unitario subyacente como la conciencia". (Pérez-Delgado; García- Ros, 1991; 34).

Pel que fa a aquesta conclusió, és interessant posar en relleu l'afirmació anterior de que tracta de fenòmens morals diferents. Potser la moralitat o el fenomen moral n'és un, o potser no, però -salvant aquestes distàncies- és indubtable que la reacció enfront de la realitat moral està en funció de diversos graus de perfecció o de desenvolupament, i també d'una multiplicitat de factors, tant personals com contextuals que hi interactuen. Potser també la nostra consciència és més susceptible -o està més desenvolupada- respecte d'unes qüestions que respecte d'altres, o potser es valora més una forma de reacció que una altra, en funció del referent interpersonal.

El plantejament que sobre el tema de la realitat moral fa H.J. Eysenck s'origina en l'explicació de la conducta delictiva o de l'observança de les lleis socials per part del gruix de la societat. Segons aquest autor, hi ha dues explicacions possibles, ambdues fonamentades en la llei de l'efecte que formulà, per primera vegada, en Thorndike.

La primera alternativa causal es basa en una concepció molt primerenca de l'aprenentatge per reforçament: l'organisme que actua tendeix a buscar allò que li produeix un efecte satisfactori, de la mateixa manera que tendeix a evitar allò que li produeix un efecte negatiu o pertorbador. Si bé la realització de una conducta delictiva pot donar més satisfacció a curt termini que no realitzar-la, el subjecte valora què li serà més gratificant, representant, a llarg termini, les possibles conseqüències negatives o perturbadores de l'acte delictiu -punició-. La conclusió és clara: si la consideració dels efectes satisfactoris a curt termini es prioritzen sobre les conseqüències negatives en un futur, la conducta delictiva es realitzarà. Si passès a la inrevés, no.

Eysenck refuta aquesta alternativa anteposant un altre principi de l'aprenentatge, fonamentat en la llei de la contigüïtat³⁰. Segons això, és més determinant el fet que sigui la conseqüència satisfactòria o la negativa la que segueixi l'acció. Si la realització d'un acte delictiu pot anar seguida -almenys teòricament- d'un efecte gratificant i d'un altre de punitiu, la conducta antisocial es realitza. Però si és més probable que sigui l'efecte pertorbador la conseqüència immediata de l'acte delictiu, aleshores no es realitzaria. Com que, en la societat, hi ha moltes possibilitats de realitzar conductes antisocials sense que vagin seguides immediatament de conseqüències punitives sinó d'efectes reforçants immediats, la major part de la societat pot cometre-les, i en canvi, l'experiència real no ho corrobora.

La segona alternativa fa referència a l'existència d'una força interna, anomenada consciència o *superego* que il·lumina la persona fent que segueixi el camí correcte. El fet de fer allò que la consciència dictamina com a correcte genera una satisfacció interna, mentre que fer allò que censura produeix remordiment i sentiments de culpa. Si bé Eysenck valora aquesta explicació com a altament suggeridora, els seus postulats conductistes que neguen tot allò que no sigui directament observable, mesurable i quantificable entren, llavors, en conflicte.

Per a solucionar-ho, concep una consciència que ha estat formada no per llei natural ni divina, sinó mitjançant el condicionament pavlovian³¹. Sent aquest un dels grans principis de l'aprenentatge en els enfocaments conductistes que no necessita fer cap

³⁰ Aquesta llei la devem a Guthrie, en particular, i als teòrics que s'agrupen dins el grup anomenat d'aprenentatge per contigüïtat, com Pavlov i Watson, p.e. Segons aquest postulat, l'associació entre estímul i resposta es dona pel fet que es presenten junts.

³¹ També anomenat clàssic, instrumental o de tipus E. Es basa en que a un estímul -innat o adquirit amb anterioritat a la situació d'aprenentatge: estímul incondicionat-, que provoca una resposta determinada -incondicionada-, se li pot associar un altre estímul -inicialment neutre- que no provoca cap resposta o en suscita una de diferent. Per repetició d'aquesta situació, s'associen els dos estímuls, lligant la resposta de l'estímul inicial a l'estímul neutre, que aleshores s'anomena condicionat. En finalitzar el condicionament, l'estímul abans neutre i ara condicionat, provoca una resposta -condicionada- que és igual o quasi igual a la provocada per l'estímul incondicionat.

referència a estats interns de l'individu -com si ho fa, en canvi, la concepció de Thorndike-, Eysenck creu haver combinat l'existència de la consciència amb el determinisme ambiental del seu paradigma.

Les conductes que els adults han castigat produeixen estímuls de por que es generalitzen³² a conductes que tenen algun element en comú amb les que han estat castigades. Si aquest condicionament ha estat fort i s'ha generalitzat en moltes situacions diferents, la conducta antisocial té molt poca probabilitat de realitzar-se. Si el condicionament no té prou força com per inhibir l'acte delictiu, hi hauria molta probabilitat d'ocurrència.

Juntament amb això, Eysenck afirma que es tracta d'un procés de condicionament, el qual es localitza en el sistema nerviós autònom, i no pas d'un procés d'aprenentatge, centrat en el sistema nerviós central. L'explicació d'aquesta diferenciació no és cap altre que la de donar a la "consciència" el qualificatiu de científica, perquè el sistema nerviós central és voluntari i l'autònom és involuntari, automàtic. La seva "consciència" -i la de tothom- seria, doncs, mecànica un reflex, com els experiments realitzats per Pavlov.

Si bé l'associació en el condicionament clàssic es realitza per proximitat temporal i espacial, en el cas de la consciència condicionada d'Eysenck, el factor temps té una especial importància³³. Si el càstig es dona abans de la realització de la conducta antisocial, s'aconsegueix que la generalització s'encamini cap a la resistència a la temptació. Però si el càstig es dona després de l'acte delictiu, la generalització va encaminada cap a generar sentiments de culpa.

³² De fet, el condicionament pavlovian és, bàsicament, generalització d'estímuls i de respostes. Pavlov també estudià les lleis de la generalització i de la inhibició.

³³ En aquesta mateixa línia es troben els experiments d'Aronfreed sobre càstig previ i càstig posterior. En la primera condició experimental, càstig previ, hi ha menys transgressions de la norma que en la segona. La interpretació d'aquest fet porta a afirmar que "(...) las conductas morales se internalizan más mediante el condicionamiento a que da lugar la ansiedad producida por el castigo asociado a la iniciación de las respuestas prohibidas." (Turiel, E. (1984); 220).

Aquest plantejament d'Eysenck porta de forma automàtica al relativisme moral o, com a mínim, a concebre la moralitat com a producte de la convenció social. Si només es tracta d'associar sentiments de por abans de la realització d'una conducta antisocial, el condicionament dependrà aleshores del que es categoritzi com a social i com a antisocial en cada moment històric i en cada context sociocultural.

En darrer lloc, seria interessant destacar la concepció tan negativa que Eysenck té de la conducta social.

"Las leyes, las normas, las ordenanzas, no pueden menos de señalar límites a los derechos de la individualidad y son, por tanto, malas; su única excusa es que evitan males mayores."³⁴

La conducta social no és mai gratificant. Però, és això veritat? La introspecció tan odiada pels conductistes sembla negar l'afirmació anterior. Per a Eysenck són els estímuls de por i de càstig els que eviten anar en contra del que la societat legalment ha establert. Però, retornant a la llei de l'efecte citada a l'inici d'aquesta exposició i reprenent-la en la seva segona formulació, les conseqüències satisfactòries d'una resposta serveixen més per associar la resposta a l'estímul, que no pas les conseqüències negatives per trencar l'associació. Per l'únic motiu que poden ser vàlides és perquè provoquen una conducta variable que duu a trobar-ne els efectes satisfactoris³⁵.

La interpretació de B. F. Skinner és relativament similar a la de l'autor anteriorment ressenyat, tret que es basa en la teoria sobre el condicionament instrumental³⁶ i el reforçament³⁷.

³⁴ Cit. en PÉREZ DELGADO, E.; GARCÍA ROS, R. (Comps.) (1991). pàg. 43.

³⁵ SWENSON, L.C. (1984). pp. 73-82.

³⁶ El condicionament instrumental es diferencia del clàssic o pavlovà en què no és produït per un estímul específic; la resposta opera -influeix- sobre el medi; i el reforçament està directament lligat a la resposta i no a l'estímul.

³⁷ El reforçament és el que augmenta la probabilitat de què es torni a donar una resposta. S'origina per la presentació d'un reforçador positiu -estímuls satisfactoris per al subjecte-, tractant-se llavors del reforçador positiu; o per l'eliminació d'un reforçador negatiu -estímuls aversius o perturbadors-, s'anomena reforçament negatiu.

La posició de Skinner en el fenomen moral és la clàssica del conductista radical que fou:

"No creo que exista un mundo de experiencia mental o subjetiva que esté siendo ignorado o que deba serlo. Uno siente varios estados y procesos en el propio cuerpo, pero éstos son productos colaterales de las propias historias genética y personal." (Pérez Gómez, A.; Almaraz, J. (Comp.) (1981). pàg. 49).

La consciència moral com a "experiència mental o subjectiva" no existeix. De la mateixa forma, no hi ha lloc tampoc per a interpretacions internalistes com la d'Aronfreed, ni molt menys per a variables cognitives que contemplin la utilització d'informació verbal:

" (...) la gente, desde un punto de vista científico, no es libre o responsable de sus realizaciones, pero me preocupaba por identificar y promover las condiciones bajo las cuales se siente libre y respetada." (Pérez Gómez, A.; Almaraz, J. (Comp.) (1981). pàg. 50).

Juntament amb la concepció desesperançada de l'entorn social i contemporani on visquè, situa l'única via possible en aquest mateix entorn social. Així afirmà:

"Necesitamos cambiar nuestra conducta y esto sólo podemos hacerlo cambiando nuestro ambiente físico y social. Escogemos el camino equivocado ya al principio cuando suponemos que nuestra meta es cambiar las "mentes y corazones de hombres y mujeres" en vez del mundo en que viven." (Pérez Gómez, A.; Almaraz, J. (Comp.) (1981). pàg. 66).

Aquesta fou la base de la qual surtirien les seves explicacions sobre el fenomen sociomoral. Per a Skinner, tota conducta s'aprèn i la conducta moral també. És una via errònia el voler intervenir mitjançant processos d'ensenyament-aprenentatge sobre "les ments i els cors" dels nens i de les nenes, perquè l'acció s'ha de realitzar en l'entorn social. La idea d'educació moral -si es pot utilitzar aquesta expressió en parlar de Skinner- va només orientada a influir sobre el medi, però aquesta influència no implica intervenció contextual, participativa i crítica. La influència no és cap altra cosa més que control social estricte i rigurós.

Control de l'ambient social i emmotllament de la conducta per reforçament són, doncs, les dues pautes d'acció que han de ser contemplades en tractar -si no el desenvolupament moral-, sí l'acció sociomoral.

De la mateixa manera que els aprenentatges mecànics, com conduir un cotxe -seguint el símil de Skinner (1980)-, es valen de les contingències³⁸ apropiades per associar determinades conductes, en l'àmbit de la conducta moral passa el mateix. S'utilitzant llavors els reforçadors verbals condicionats de "bé", "malament" i similars":

"El grupo ejerce un control ético sobre cada uno de sus miembros, principalmente a través de su poder para reforzar o castigar. Este poder se deriva de la totalidad de los componentes del grupo y de la importancia de los demás en la vida de cada uno de los miembros." (Skinner, B.F. (1971); 313).

Pel que fa al compliment de la llei, l'explicació és també la mateixa:

"Mientras el grupo clasifica la conducta como "correcta o "equivocada" para proporcionar un refuerzo ético, la instancia que gobierna adopta una distinción entre "legal" e "ilegal" ". (Skinner, B.F. (1971); 316).

Es tracta d'aplicar les contingències de reforçament a les conductes legals i il.legals. La conducta antisocial generaria estímuls aversius que originen el sentiment de culpabilitat i fan, com a reforçament positiu, que la persona es comporti legalment:

"(...) La ley es una afirmación de una contingencia de refuerzo mantenida por una instancia gubernamental."

³⁸ Les contingències són les regles que governen la relació entre respostes i reforçament (Swenson, 1984; 110-111). N'hi ha cinc: augment de la taxa de resposta (reforçament positiu o negatiu), disminució de la taxa de resposta (càstig), disminució o desaparició de la taxa de resposta (extinció/càstig) i l'anomenat condicionament supersticiós, que pot donar un augment de la taxa de resposta quan el reforçador no relacionat -no contingent- amb la resposta és positiu, o indistintament, un augment com a disminució de la taxa de resposta, quan el reforçador no contingent es tracta d'un estímulo advers.

Per tant, "Una ley es una regla de conducta en el sentido de que especifica las consecuencias de ciertas acciones, consecuencias que, a su vez, "regulan" la conducta." (Skinner, B.F. (1971); 318).

En el seu plantejament, no hi ha, doncs, espai per al coneixement del que és correcte i del que és incorrecte, ni per a la reflexió moral. Tampoc no hi ha lloc per a l'autonomia, i la seva "llibertat i dignitat" sí que es veuen atacades o, almenys, confoses. D'altra banda, la felicitat que ell proclama i vol aconseguir, té segurament molt poc a veure amb el que en realitat és, constreta i limitada totalment a la concepció del reforçament.

Les crítiques que Kohlberg realitzà a Skinner es poden resumir en dues, seguint Peters (1984; 216 i ss.). La primera fa referència al fet que s'ocupa només de l'aprenentatge moral, i no pas del desenvolupament moral. Com recull Peters:

"Las técnicas de Skinner congelarían a los individuos en la etapa de la moral convencional, sin alentamos a pasar a la etapa de la moral regida por principios."³⁹

La segona és la concepció de la moral d'Skinner com a "sac de virtuds" socials -en aquest cas-, que rebutja qualsevol moral fonamentada en principis, de la mateixa manera que omet també l'aprofundiment en el significat conceptual del que s'entén per una virtut en concret.

Les virtuds que s'aprenen per procediments de reforçament s'eliminen quan els procediments es presenten segons els tipus de programes de reforçament i de resistència a l'extinció tan acurats que Skinner investigà i detallà. En aquest respecte, Kohlberg disposava de proves per afirmar que les virtuds que es basen en principis o en la força del jo o de la voluntat són estables.

D'altra banda, la concepció de moral com a "sac de virtuds" implica que aquestes es troben en condicions d'igualtat quan, pel que fa a l'anàlisi d'una situació de conflicte, s'han de contextualitzar, és a dir, s'ha d'escollir i valorar quin principi d'acció

³⁹ PETERS, R.S. (1984). pàg. 218.

hi té preeminència en concret. Per tant, en l'òptica de Kohlberg, les virtuds depenen del context.

Segons Peters (1984; 216, 234 i ss.) hi ha una part de la interpretació de Skinner que és complementària de la de Kohlberg. Reprenent la consideració d'aquest darrer que el contingut pot ser ensenyat, encara que no ho pot ser el pas d'un estadi al següent, assenyala com a molt valuós l'aprenentatge de normes mitjançant l'aprovació, sobretot en considerar les primeres etapes del desenvolupament, quan, independentment de l'aprovació i la reprovació, no es poden entendre les regles com a derivades de principis, sinó com a guies concretes de conducta:

"No soy un skineriano. En efecto, durante toda mi vida académica he criticado duramente no sólo a Skinner sino al conductismo en general como movimiento dentro de la psicología. Pero me parece virtuosa la demostración sistemática de normas a los niños pequeños, apoyada por la aprobación." (Peters, R.S. (1984); 234).

Aquesta metodologia no fa referència només a la interiorització de normes o pautes de conducta, sinó també -com continua desenvolupant Peters- a la seva influència positiva sobre l'autoestima, "un dels factors més importants del caràcter moral" per aquest autor. Això ens duu a considerar la importància del reforçament no només en la conducta pròpia, sinó també en la valoració que del propi jo es realitza, encara que se'n pugui debatre la conveniència o idoneïtat, i també, fins i tot, la necessitat de trencar aquest lligam.

Per últim, considerarem en aquest apartat la posició d'un autor que potser excedeixi les possibilitats de qualsevol intent de delimitació teòrica. Ens estem referint a Albert Bandura qui, si bé inicià els seus estudis en l'àmbit del conductisme social, ha evolucionat cap a posicions que integren els últims coneixements sobre processos cognitius.

Recollint la tradició cognitiva d'autors com Piaget, Kohlberg, Rest i també Turiel, el primer element que aporta Bandura és el qüestionament de que formes de

raonament fonamentades en principis abstractes, com el de justícia, siguin moralment més elevades que aquelles que es basen en principis d'alteritat i responsabilitat, com és l'aportació de Gilligan:

"Los estadios más elevados en cuanto a razonamiento no pueden ser funcionalmente superiores, ya que éstos proporcionan las bases para apoyar cada uno de los aspectos de las cuestiones morales, pero no ofrecen ninguna solución específica."⁴⁰

Continuant amb aquest plantejament, Bandura es fonamenta en els estudis de Janis (1972) i del propi Kohlberg -Higgins, Power i Kohlberg (1984)- per posar de manifest la influència dels factors socials com el pensament grupal en el raonament moral, tenint en compte que els primers superen el nivell evolutiu quant a desenvolupament moral de l'individu.

En aquest respecte, un element crític que aporta l'autor als dilemes kohlberguians -i més concretament, a l'"Entrevista del judici moral" com a test avaluatiu-, és el del paper que juga en el raonament mateix la consideració de les conseqüències de la conducta transgressora. Això significa que influeix més en el judici la capacitat per imaginar aquestes conseqüències i la identificació⁴¹, que no pas la capacitat per a un raonament fonamentat en principis.

La tesi de Bandura se centra, especialment, en posar en relació factors socials i raonament moral, en una línia que, si bé pot recordar la de Gilligan (1985), sembla no ser tan proïsmal i ser més influenciable pel que fa als factors socials dits. El pilar en què es basa per introduir aquest plantejament té molt a veure amb el relativisme moral i el perill de la manipulació. Amb un raonament formal, es poden justificar actes egoistes disfressant-los com si seguissin acords contractuals i principis de justícia, sempre segons la capacitat cognitiva de cada persona en concret.

⁴⁰ BANDURA, A. (1987). pàg. 514.

⁴¹ Bandura parla d'"autointerès". Ibídem pàg. 515.

Seguint amb aquesta postura, Bandura posa en dubte la premissa d'un desenvolupament moral segons una seqüència evolutiva invariable. Per ell -i en això s'assembla a Peters (1984)- és més adient plantejar el desenvolupament moral en termes de complementarietat.

D'una banda, es basa en la importància de la contextualització de la situació per arribar a l'un o l'altre tipus de judici moral, en la línia del ressenyat anteriorment. De l'altra, està d'acord amb Fisher (1983) en què no es tracta tant de reestructurar globalment la forma de pensament, com d'anar incorporant-hi criteris morals, substituir els més senzills pels més elaborats i combinar-los de forma diferent segons la situació en concret. En realitat, els criteris morals, en l'enunciat positiu, no són contradictoris, i, en paraules de l'autor:

"Juzgar la moralidad de la conducta mediante un sistema de criterios complementarios, como son la justicia y la compasión, refleja un nivel de razonamiento moral superior, no una inmadurez transitoria del mismo."⁴²,

Retornant a l'àmbit que li és propi, Bandura continua en la línia que defensa l'existència de trets universals en la socialització de normes de conducta. La seqüència comporta un primer moment on l'eina emprada són les guies físiques combinades amb conductes competitives, amb la conducta antisocial, i/o amb la disciplina. Posteriorment, les sancions socials substitueixen aquests mecanismes per la justificació raonada de les normes. Li segueix l'anticipació de les conseqüències socials en termes de valoració de la realització de la conducta antisocial. Aquesta justificació raonada de què parlàvem, està en correlació directa amb l'edat, però també amb el nivell de raonament moral dels fills i de les filles.

El tercer moment d'aquest aprenentatge es descriu en aquesta citació de l'autor:

⁴² Ib. pàg. 516.

"Para que se llegue a producir una correcta socialización es necesario que los controles simbólicos e internos vayan sustituyendo gradualmente a las sanciones y las demandas externas. (...) Una vez que los individuos han adoptado criterios de conducta, sus autodemandas y autorrespeto actúan como guías y disuasores principales."⁴³

Paral·lelament, Bandura reflexiona sobre el paper de mecanismes, en certa mesura defensius, com ara les justificacions exemptes de base real o raonament exonerador, mediatitzades per processos cognitius, que influeixen o poden influir, de forma determinant, sobre la valoració pròpia i sobre la valoració que facin els altres, d'accions no conformades a la norma social o a principis de moralitat.

Tanmateix, s'ha de tenir en compte que, per Bandura, els criteris interns no substitueixen sempre i irrevocablement l'anticipació de les conseqüències socials, que continua actuant també com a criteri en una mena, si més no, de coexistència. Juntament amb aquest apunt, s'ha de considerar també l'emmotllament simbòlic que prové d'altres agents socials, com el grup d'iguals, d'altres adults i dels mitjans de comunicació:

"Atribuir los cambios en los juicios morales, principalmente a la reorganización interna del pensamiento que se produce ante los desequilibrios cognitivos y que evoluciona hacia estadios morales superiores, canalizada por las preferencias latentes del individuo, significa minusvalorar el papel prominente de las influencias sociales en el cultivo de competencias y criterios morales."

Li segueix una crítica a la teoria dels estadis en general i a Kohlberg en particular:

"No es que la teoría de los estadios no considere los factores sociales, sino que les otorga una función muy limitada, considerando que las opiniones de los demás actúan principalmente como desequilibradores internos en los cambios autorregulados. De hecho, su función es mucho mayor. Las personas imparten criterios morales y proporcionan un gran apoyo social a los compromisos morales."⁴⁴

⁴³ b. pàg. 517.

⁴⁴ Ib. pàg. 518.

Continuant aquesta crítica, Bandura assenyala la necessitat del control de variables que intervenen i de la interacció resultant -com, per exemple, maduració de la intel·ligència, de les habilitats per al processament de la informació- pel que fa al nivell de desenvolupament moral, que podria estar-hi correlacionat positivament.

Com a síntesi, caldria subratllar que Bandura reclama emfatitzar més la influència social en el raonament moral i dubtar de la teoria dels estadis. Respecte a això, enuncia dos factors puntuals de crítica, un específic i un altre global.

Pel que fa al supòsit de l'"estadi més u"⁴⁵, Bandura proposa realitzar més estudis amb influències emmotlladores més potents. Les investigacions que menciona - Walker, 1983; Brody i Henderson, 1977; Keasey, 1973; Arbuthnot, 1975; Matefy i Acksén, 1976- no ofereixen resultats uniformes, però orienten entorn del paper de la consistència dels judicis o opinions o emmotallament múltiple consensual.

I pel que fa al factor de crítica global:

"La observación de que existen ciertas tendencias, en función de la edad, en los juicios morales, en el sentido de que los niños no adoptan los criterios que no comprenden del todo o aquellos respecto a los cuales no hay acuerdo común, y de que éstos no se inclinan a atenerse a las opiniones que se consideran inmaduras para su edad, puede explicarse adecuadamente sin necesidad de elaborar ninguna proposición sobre la existencia de estadios."⁴⁶

Ensems al seu plantejament social, Bandura assenyala també la influència que sobre el judici tenen elements com ara el coneixement i la proximitat vivencial de la situació a analitzar per a qui l'analitza; l'expressió del judici en termes de raonament abstracte o de sanció de conducta; i la situació de qui raona com a agent valoratiu de l'acció d'una altra persona o com a probable realitzadora d'una o l'altra acció. Així:

⁴⁵ Aquest supòsit serà desenvolupat en treballar els plantejaments cognitius, en general, i kohlbergians, en particular. La idea central és que, donat que la seqüència d'estadis és sempre progressiva i invariable, és necessari exposar les persones a raonaments de l'estadi immediatament superior al propi per a facilitar aquest desenvolupament.

⁴⁶ BANDURA, A. (1987). pp. 520-521.

"El individuo modifica lo que piensa a partir de la experiencia de los efectos sociales en sus actos."⁴⁷

La tradició conductual de Bandura sorgeix quan planteja la relació entre raonament moral i conducta moral, tradicionalment considerada en termes de condició necessària però no suficient per a Kohlberg i continuadors. Sobre això, Bandura planteja una interacció entre pensament, conducta i factors socials, realitzada a nivell de processos autoreguladors internalitzats. Tanmateix, no són taxatius, ja que, segons el context i els mecanismes defensius com el raonament exoneratiu o autojustificador, els processos poden variar el judici i canviar la direcció de l'autoregulació. Des d'aquest sentit, el raonament moral esdevé només un dels diferents mecanismes que activen els criteris morals, però no el més important ni tampoc el més significatiu.

No és necessari indicar el grau elevat de suggerència que aquest enfocament poseeix, ni l'àmbit de treball i d'estudi que s'obre. L'inconvenient, però, residiria en la conceptualització i en la delimitació dels factors socials, ja que la multiplicitat dels processos de conformació que es donen simultàniament en qualsevol moment de l'existència quotidiana, fa extremadament difícil, si no impossible, que es puguin aïllar. No obstant això, és interessant començar a acotar-los, encara que es realitzi al nivell primari de la introspecció o la presa de consciència.

⁴⁷ Ib. pàg. 522.

1.2.3. L'enfocament cognitivo-evolutiu.

Aquest tercer subapartat de les interpretacions psicològiques sobre el desenvolupament moral, es caracteritza per una uniformitat més gran en el plantejament, sobretot si es compara amb la diversitat observada en el punt anterior a propòsit de les teories de l'aprenentatge. Això és degut al fet que es tracta més d'un paradigma -amb la consegüent acceptació de certs supòsits que impliquen sempre assimilar-se a un paradigma-, que no pas d'una teoria interpretativa.

Entre aquests supòsits comuns, es troba considerar que entre l'estímul i la resposta intervé un procés de representació, de codificació o de mediació que s'allunya, en canvi, de les teories associacionistes de l'aprenentatge⁴⁸ en afirmar que el desenvolupament representa sempre la transformació de l'estructura cognitiva, entesa com un tot organitzat. Des d'aquest paradigma són també centrals els supòsits de concebre el desenvolupament com una interacció entre l'organisme i l'ambient, en què es disminueix l'èmfasi posat en la maduració o en els efectes de l'aprenentatge, i el de considerar que el desenvolupament està sempre orientat per la recerca d'un equilibri més ajustat en la interacció organisme-ambient.

J. Piaget, un dels autors iniciadors d'aquest enfocament, L. Kohlberg, C. Gilligan, J. Rest i M. Berkowitz són els autors que aquí ressenyarem.

L'aportació de Piaget a l'àmbit del desenvolupament moral destaca per molts aspectes nombrosos que seran difícils de sintetitzar. Així, fou segurament el primer en dedicar-se a estudiar la realitat moral de forma científica, mitjançant el mètode clínic, el mateix procediment que utilitzà per a les seves investigacions sobre el desenvolupament cognitiu. En segon lloc, fou pioner també en distingir entre la moral convencional i la

⁴⁸ Cfr. Aronfreed o Bandura.

moral racional⁴⁹. Potser, com a conseqüència d'aquesta distinció, proporcionà una nova concepció sobre la moralitat, superadora de tot sociologisme⁵⁰ i, en certa mesura, relativament aproximada al concepte genèric d'autonomia.

Però, potser, el que és més destacable de la seva aportació és la direcció general, l'enfocament que donà a l'estudi i a la investigació de l'àmbit de la moralitat, que obrí moltes vies i que recollí, de forma especial, Kohlberg. En opinió de Rest (1983), Piaget més aviat es proposava d'elaborar una alternativa a l'explicació de Durkheim que d'oferir la gènesi del desenvolupament moral. En els dos terrenys tingué molt a dir.

Endinçant-nos ja en la seva teoria, Piaget equipara la moral al respecte a un sistema de regles⁵¹, però es diferencia de Durkheim per l'enfocament que en fa sobre com s'arriba a aquestes regles i com s'arriba a respectar-les⁵². Comparada amb la tesi de Durkheim, que no explica -o no accepta- l'autonomia de la persona, la tesi de Piaget és que

⁴⁹ V. PETERS (1984), pàg. 9 i ss.; PÉREZ DELGADO, E.; GARCÍA ROS, R (Comps.) (1991). pàg. 52 i ss.

⁵⁰ És no només impossible, sinó també improcedent realitzar qualsevol intent d'aproximació al fenomen moral sense mencionar la teoria de Durkheim. Aquí no es tractarà amb deteniment donat l'enfocament -en certa mida empíric- d'aquest treball, encara que la lectura de la seva obra La educación moral, fou una de les primeres que es feren.

Sintetitzant molt, la postura d'aquest autor suposa fer un reduccionisme d'allò moral a allò social. Per a Durkheim, la moral personal o subjectiva no existeix. L'única moral veritable és l'objectiva, la impersonal, aquella que no té com a finalitat la persona, sinó l'interès col·lectiu. Aquest plantejament està motivat perquè, segons l'autor, la societat és superior a la persona, qui, sense aquella, no existeix. L'autonomia de la voluntat que planteja no és en realitat una autèntica autonomia, perquè consisteix només en comprendre i acceptar les lleis socials, tenint en compte que ens dominen. La societat esdevé, d'aquesta manera, una mena d'imperatiu categòric al estil kantian més pur.

⁵¹ Atès que defineix la moralitat com a l'equilibri entre els membres de la societat, s'entén que enfoqui la justícia -retributiva- com a la distribució equilibrada d'obligacions/càrregues i beneficis/guanys entre els membres de la societat.

⁵² El plantejament sociologista -on podem incloure Durkheim i Bandura- defensa la influència total d'allò social en el judici i en el coneixement moral. Al contrari, el plantejament cognitiu -del que fou pioner l'autor que ara ens ocupa- considera que la influència social és primera, però que la comprensió del món social fa canviar el fonament de la moralitat.

en el desenvolupament moral es passa d'una moralitat heterònoma a una autònoma. Aquest punt esdevindrà també la finalitat de l'educació moral:

"(...) constituir personalidades autónomas aptas para la cooperación."⁵³

Partint de la idea de que "(...) ninguna realidad moral es completamente innata"⁵⁴, comença a analitzar l'origen de les normes per concloure que es troba en les relacions interindividuals. Aquest és un altre punt diferenciador de Durkheim: Piaget posa més èmfasi en la socialització mitjançant el grup d'iguals, que no pas -com sí ho fa Durkheim- les persones adultes com a agents socialitzadors. És la influència de les relacions interpersonals⁵⁵ la que modela la conducta moral, influència que resta materialitzada sota la noció de respecte, punt de partida de les adquisicions morals:

"Toda moral consiste en un sistema de reglas y la esencia de cualquier moralidad hay que buscarla en el respeto que el individuo adquiere hacia estas reglas."⁵⁶

En aquest punt s'estableix la diferència entre dues classes de morals o, més ben dit, d'estadis, relacionant-la amb l'anàlisi que de la consciència de l'obligació fa Bovet⁵⁷, el qual condueix a donar també preeminència als aspectes socials de la relació per damunt d'altre tipus d'intervenció. Aquests dos estadis són la moral heterònoma (6-8/9 anys) i la moral autònoma (10-12 anys), amb una fase de transició entre ambdues (8/9-10 anys).

Ambdues morals, encara que definides com a estadis, no s'han interpretar ni com a exactament organitzades ni nítidament diferenciades, sinó, més aviat, com els dos extrems del desenvolupament. Seguint Rest (1983), l'estadi moral per a Piaget suposa:

⁵³ PIAGET, J. (1967). pàg. 18.

⁵⁴ *Ibidem*. pàg. 9. S'ha de tenir en compte, però, que reconeix certs a priori.

⁵⁵ Aquestes relacions interpersonals es conceptualitzen com a reciprocitat de la cooperació i com a presa de perspectiva dels interessos de les altres persones. En la mateixa línia, cal apuntar la importància que també dóna al desequilibri cognitiu, que prové de l'assimilació i de l'acomodament, com a mecanisme de canvi en el desenvolupament moral.

⁵⁶ PIAGET, J. (1984; 5ª ed.). pàg. 9.

⁵⁷ *Ibid.* pp. 88 i ss.

a) L'estructura profunda que hi ha al darrere d'un determinat judici. Així, l'estadi sempre serà consistent, encara que la persona pugui manifestar opinions que barregen punts de vista diferents. L'estructura, en qualsevol cas, sempre organitzarà el seu pensament;

b) La seqüència evolutiva, amb les implicacions subsegüents respecte al fet que no pot haver-hi regressió, ni salts d'etapa.

La moral heterònoma és la que queda emmarcada per la moral del deure. A partir de la relació amb els altres -que donen ordres i consignes, que tenen interessos diferents als propis-, es va formant la idea de l'existència de normes que han de ser respectades, però amb una noció de respecte que barreja l'afecte i la por. D'aquesta manera també és com es construeix el concepte d'obligació.

La causa d'aquesta gènesi és doble. D'una banda, i tal com ha quedat esbossat al començament, és social. De l'altra, l'origen cal trobar-lo també a nivell individual, en un estat maduratiu de la persona que Piaget no acabà d'estudiar. Com recullen Pérez-Delgado i García Ros (comps.) (1991; 53):

"(...) una de las cuestiones que no consideró suficientement Piaget es si la transición a través de las diferentes etapas del desarrollo del juicio moral es sólo una cuestión de maduración psicológica o si depende de otros factores que la pueden bloquear o acelerar, como son el influjo social, las tradiciones familiares o el aprendizaje en la escuela."

En aquest moment, s'identifica l'obediència amb el bé. És la fase que es caracteritza per l'anomenada *responsabilitat objectiva*, segons la qual els actes són jutjats pels efectes materials i no per la intenció de qui ha obrat. Si bé els nens i les nenes són capaços de diferenciar entre intencionalitat i voluntarietat de l'acció des d'edats relativament primerenques -aproximadament, al voltant dels quatre anys-, en l'àmbit moral i a nivell verbal, Piaget assenyalà la persistència d'un cert centrament, que podia estar produït per la forma com les persones adultes presenten les regles -impositiva, amb

prohibicions i càstigs, autoritària-, i/o per la pròpia conducta, que acostuma a tenir més en compte els perjudicis materials ocasionats que l'acte o la intencionalitat en si mateixos.

Durant l'anomenada *fase de transició*, les nocions inicien el procés de canvi que culminarà en l'etapa de la moral autònoma. Així, la responsabilitat objectiva va deixant pas a un predomini de la responsabilitat subjectiva -al voltant dels nou anys-, si bé encara continua coexistint amb l'objectiva⁵⁸. La responsabilitat subjectiva implica jutjar les accions en funció de la intenció amb què han estat realitzades, i no pels seus efectes o resultats. Per tant, serà més culpable qui actua sabent que el que fa no està bé.

La moral autònoma, per la seva part, és la moral de la cooperació. En aquest moment es produeix la internalització ja no de les regles, sinó del respecte a la regla. En aquesta interiorització es considera, de formal molt especial, el concepte de reciprocitat, que suposa donar al punt de vista de l'altra persona, la mateixa validesa en principi que la pròpia opinió. La coordinació de diferents punts de vista es produeix mitjançant la regla racional, que és, a la vegada, és producte del respecte mutu.

És aquesta una moral de la responsabilitat, de persones que actuen de manera cooperativa amb un fonament de respecte mutu. Hi ha afecte entre persones que no tenen por a perdre's el respecte -o que tenen por de perdre l'afecte de l'altra-. Ensenms amb això, el pas d'una moral heterònoma a una altra d'autònoma no sembla tan evident, no sembla pas que es realitzi madurativament: s'ha de fomentar, amb les conseqüències educatives que d'ací deriven.

Íntimament vinculat amb les dues classes de moral, Piaget diferencià entre dos tipus de respecte. El primer és el respecte unilateral o fonamentat en la desigualtat, on es dóna una relació de pressió. Es tracta de la moral heterònoma amb el seu sentit taxatiu del deure inclòs que no implica l'acceptació automàtica, total i universal de les regles que es presenten d'aquesta forma. És, en definitiva, la regla exterior. El segon és el respecte

⁵⁸ Serà a partir dels deu anys quan només hi haurà responsabilitat subjectiva (PÉREZ DELGADO, E.; GARCÍA ROS, R (Comps.) (1991). pàg. 56).

mutu o basat en la igualtat de les persones en convivència o coexistència, on es dóna una relació de cooperació. Es tracta de la moral autònoma, amb el seu sentit o, potser, sentiment del bé inclòs. Això és la regla interior, i

"(...) solamente la segunda conduce a una transformación real de la conducta espontánea."⁵⁹

Aquesta regla interior o interiorització de la regla que constitueix el nucli de la moral autònoma, pot constituir un punt de crítica. Des d'aquest plantejament, la moral autònoma ho és en el sentit i en la mesura en què la intel·ligència posa ordre a les regles, generalitzant-les o contextualitzant-les, diferenciant-les, al cap i a la fi. Però no sembla ser equiparable a la idea d'autonomia que actualment s'utilitza des de la filosofia o des de la pràctica educativa, perquè, en el sentit piagetian, sempre hi haurà una regla externa a assumir o a acceptar des de la pròpia realitat, que serà la que li atorga el caràcter de regla interior.

Piaget demostrà que el desenvolupament moral és quelcom més que l'aprenentatge de les normes socials, però la seva teoria sobre la gènesi del criteri moral és incompleta. La pregunta és si hi ha un pas més enllà de la pura internalització de regles. I a aquesta pregunta donà resposta la teoria sobre el desenvolupament moral de Lawrence Kohlberg.

Piaget no es proposà d'estudiar la conducta ni els sentiments morals. Tanmateix no abordà tampoc la investigació sobre el raonament moral de forma estricta i en profunditat. Aquest fou l'element que L. Kohlberg prengué com a punt de partida per elaborar la seva teoria⁶⁰. Per aquest motiu, reservarem la síntesi sobre el raonament moral que aquest autor realitzà per al capítol 3, que se n'ocupa específicament, encara que és difícil i, fins i tot, forçat, separar l'un de l'altre -desenvolupament i raonament morals- pel que fa a aquest autor.

⁵⁹ PIAGET, J. (1967). pàg. 14.

⁶⁰ Malgrat tot, s'ha de coincidir en que les teories cognitives fonamenten les seves anàlisis en la dimensió intel·lectual de la persona, inclouent-hi el raonament moral.

Kohlberg planteja el desenvolupament moral com un altre procés natural i evolutiu -a l'igual que el desenvolupament cognitiu, per exemple-, que s'articula a través de tres nivells -preconvencional, convencional i postconvencional-, cadascun dels quals agrupa dos estadis. En definitiva, la seva teoria aporta un recorregut de sis estadis, independents de la cultura d'origen.

En aquest moment sorgeixen ja les primeres variacions respecte de la teoria piagetiana. Piaget no parlà d'estadis, sinó d'etapes, i n'arribà a oferir una explicació fins als dotze anys, moment en què sembla acabar-se sinó el desenvolupament d'aquesta dimensió de la persona, sí la necessitat del seu estudi i aprofundiment. Kohlberg, al contrari, i tal com ja s'ha exposat, no dubtà a explicar aquest desenvolupament des de la perspectiva dels estadis i la seva explicació anà més enllà dels 12 anys, abarçant tot el cicle vital de la persona, segons els casos.

Els estadis que Kohlberg proposà són cognitius, formals i universals. Es categoritzen com a cognitius perquè estudien allò moral a partir de les raons que fonamenten les diferents opcions⁶¹, però nega el relativisme, perquè defensa que existeixen solucions millors que d'altres. Són formals perquè Kohlberg distingeix entre la forma i el contingut d'un mateix judici, considerant que s'ha de treballar i desenvolupar la primera, per raons d'objectivitat i metodològiques⁶². En darrer lloc, es conceben com a universals perquè es tracta d'una seqüència invariable⁶³, evolutiva, que supera les diferències entre cultures. Aquestes diferències s'expliquen bé perquè són degudes a una

⁶¹ És aquest un enfocament que en Kohlberg prengué de Dewey (KOHLBERG, L. (1975; 1987); pp. 85 i ss.).

⁶² Kohlberg atorgà més importància al contingut al final del seu treball. Tal i com es recull a DÍAZ-AGUADO, M.J. i MEDRANO, C. (1994; 36-37), aquest canvi s'origina en els dos nivells d'anàlisi del desenvolupament de l'autonomia moral. A més d'una macro-anàlisi o seqüència evolutiva, afegí una anàlisi micro-genètica "que propone diferenciando dos estilos en cada estadio: un estilo heterónomo y un estilo autónomo. (...) Este análisis micro-genético adquiere una especial importancia en los dos estadios convencionales." (Ibídem).

mancança de condicions favorables -socials i culturals, preferentment⁶⁴-, donada l'evolució mateixa de la societat d'origen, o bé perquè es tracta de diferències superficials.

En paraules del mateix autor:

"El concepto de estadio (tal como lo usamos Piaget y yo) implica las características siguientes:

1. Los estadios son "totalidades estructuradas", o sistemas organizados de pensamiento. Los sujetos muestran *consistencia*, estabilidad en sus razonamientos a nivel de juicio moral.

2. Los estadios forman una *secuencia invariante*. En todas las circunstancias, excepto en algún caso extremo, el movimiento es siempre hacia adelante, nunca de retroceso. No hay saltos de estadio, sino que el movimiento ascendente es siempre al estadio siguiente.

3. Los estadios son "integraciones jerárquicas". El tipo de razonamiento de un estadio superior incluye en sí el tipo de razonamiento del estadio inferior. Existe una tendencia a funcionar o a preferir el modo de razonamiento del estadio más alto que uno ha alcanzado."⁶⁵

En la mateixa línia, Kohlberg parteix del supòsit que la persona es troba en únic estadi o, com a molt, entre dos que són adjacents. A aquest supòsit, Rest (1979) l'anomena d'"estadi simple", expressió que recull el mateix Kohlberg en el prefaci de Rest (1979). Tres són les bases d'aquest supòsit, dues de les quals -la primera i la tercera-

⁶³ Segons aquest paradigma, el desenvolupament s'entén com a pas a l'estadi immediatament superior. Es considera també que l'interrogació amb elements de l'estadi immediatament superior al que es troba una persona -hipòtesi de l'estadi + 1 o fenomen Blatt- és una altra de les eines per produir desenvolupament.

⁶⁴ Tant la influència de la cultura com de la classe a què es pertany són considerades com a elements susceptibles d'afavorir o d'interferir amb el desenvolupament moral. És des d'aquest sentit que ell afirma que la seqüència de desenvolupament és universal. No obstant això, ha hagut investigadors que han considerat les diferències entre cultures, pel que fa al desenvolupament moral com a una prova que la seva teoria no és universal. Tanmateix, no hi ha evidència que doni suport aquesta crítica. En opinió de Rest (1983), les investigacions haurien d'encaminar-se cap a esbrinar si a d'altres cultures hi ha d'altres esquemes de desenvolupament diferents dels que postula l'estadi 6 de la teoria kohlbergiana com a punt culminant.

⁶⁵ Ibídem. pp. 87-90. N.B. Subratllat de l'autor. La tesi de J. Adell (1990) tracta aquest tema en profunditat a les pàgines 118-137.

plantegen punts de diferència respecte a la postura de Rest, com posteriorment s'especificarà. Amb paraules de Kohlberg:

"1. A majority of an individual's spontaneous reasoning can be classified at a single stage (or at most two adjacent stages).

2. Movement in time is always from the individual's major stage to the next stage in the sequence. Each new stage is a reconstruction or transformation of the prior stage.

3. Each stage is described in terms of formal structures of reasoning, not in terms of the content of judgments and values such structures generate."⁶⁶

Paral·lelament, hi ha una altra diferència entre Piaget i Kohlberg, si bé no està formulada amb la mateixa claredat. Aquesta és la que es refereix al paper de l'acció en el judici moral. De la lectura de Piaget, sembla desprendre's que el judici és posterior a l'acció però, per a Kohlberg, és el judici el que dóna sentit a l'acció. De tota manera, no és una distinció fonamental, perquè molt probablement són vàlids els dos enfocaments d'aquesta relació -sempre difícil d'establir i, en molts aspectes, no gens còmoda- entre judici i acció.

L'objectiu de la teoria kohlbergiana és l'estudi del raonament moral. El tractament de l'acció o de la conducta morals, a l'igual del dels valors, no és abordat amb la mateixa intensitat. Des de la seva perspectiva, els valors, com a consideracions abstractes, no contribueixen a solucionar els conflictes i, en canvi, l'argumentació moral sí pot solucionar-los⁶⁷.

⁶⁶ REST, J.R. (1979). Prefaci de L. Kohlberg, pàg. XI.

⁶⁷ El tema de l'"atmosfera moral del centre" i la idea de la "comunitat justa" -HERSH, R.; REIMER, J.; PAOLITTO, D. (1984); pp. 174 i ss., i KOHLBERG, L. (1975; 1987); pp. 95 i ss.-, són qüestions que se separen, en cert sentit, de la síntesi aquí realitzada. Cal entendre-les més com a eines d'educació moral i factors possibilitadors del desenvolupament moral, que no pas com a condicionaments teòrics. Constitueixen el marc conceptual de què parteix aquesta teoria, ensems amb la noció de justícia entesa com a igualtat i reciprocitat, encara que fou -i és- durament criticada per ser en excés formalista i buida de contingut. Des de la nostra perspectiva, sí és una teoria formal, perquè així està plantejada des dels seus inicis -un estudi de la lògica o del raonament ha de realitzar-se en aquesta línia-, però no està buida de

De la mateixa manera que es diferenciava entre forma i contingut del judici moral, se'n poden establir dos factors. Són el desenvolupament cognitiu, d'una banda, i l'*empatia* o capacitat per assumir rols i valors diferents als propis, de l'altra. Aquests dos factors són considerats com a condicions necessàries i no suficients del desenvolupament moral⁶⁸.

"Kohlberg entiende que el desarrollo del razonamiento moral es parte de una secuencia que incluye también el desarrollo del pensamiento lógico y, además, la habilidad para tomar la perspectiva de los otros."⁶⁹

La interacció entre iguals i la influència dels pares s'entrecreuen en el que Kohlberg anomena *oportunitats de presa de perspectiva*, que inclouen, a més, les influències de la cultura i de les diferències entre classes. Piaget no donà importància a la influència dels pares com a motor de desenvolupament, optant per la interacció entre iguals i motivat, potser, per la seva oposició a l'enfocament de Durkheim. Kohlberg, en canvi, sí li concedeix importància, encara que no la considera com a única via.

La influència que les mares i els pares poden tenir sobre el desenvolupament moral dels seus fills i filles es relaciona amb l'estil educatiu en el si familiar. Així, una forma d'educar fonamentada en la discussió democràtica -que és la que té en compte les raons de les diferents opinions i intenta equilibrar-les de forma justa, al mateix temps que estableix relacions pròximes entre els membres-, seria un dels elements que faciliten el desenvolupament.

La idea de conflicte és un altre dels plantejaments centrals de Kohlberg que presidí la seva elecció pel judici o raonament morals. Davant d'una situació que planteja

contingut, precisament per aquests dos conceptes i per l'orientació mateixa dels estadis, que aborden la qüestió valorativa amb definició inclusiva.

⁶⁸ HERSH, R.; REIMER, J.; PAOLITTO, D. (1984); pp. 45 i ss., i KOHLBERG, L. (1975; 1987); pp. 91-95.

⁶⁹ PÉREZ DELGADO, E.; GARCÍA ROS, R. (Comps.) (1991). pàg 60.

interrogants entre diverses opcions per escollir, la persona acostuma a recórrer a la reflexió per trobar-la més adequada. En aquest sentit:

"La moralidad no es el resultado de procesos inconscientes o de un aprendizaje social temprano. El ejercicio del juicio moral es un proceso cognitivo que, en situación de conflicto, nos permite reflexionar sobre nuestros valores y ordenarlos en una jerarquía lógica."⁷⁰

La forma de reflexió i d'ordenament dels valors és el que constitueix el nucli de la teoria de Kohlberg sobre desenvolupament moral. Això no s'aprèn del medi social, sinó mitjançant la dimensió individual -desenvolupament cognitiu- i la interacció amb el medi -*empatia* i perspectiva social. d'una banda, i factors possibilitadors, de l'altra-.

En aquest segon component -la interacció amb el medi-, Kohlberg se separà de Piaget i dels enfocaments relatius a la psicologia de l'aprenentatge. Desplaça el punt d'atenció, fins aleshores focalitzat en les teories explicatives de la gènesi i desenvolupament moral en la internalització de les regles, cap a les experiències -enteses com a estructures- d'interacció social.

D'una manera semblant, resta importància a vivències específiques de normes, premis i càstigs, en àmbits familiars o escolars per posar de relleu el paper de la qualitat i la diversitat d'estímul cognitiu i socials en sentit ampli:

"Los estudios realizados sobre las relaciones familiares y los estadios de desarrollo moral no confirman esta concepción del desarrollo moral por internalización, sino que sugieren que las condiciones para el desarrollo moral tanto en los hogares como en las escuelas son similares, y que están de acuerdo con la teoría cognitivo-evolutiva. En la perspectiva cognitivo-evolutiva, la moralidad es un producto natural de una tendencia humana universal hacia la empatía o asunción de roles, hacia una relación íntima con los otros. Es también un producto de una preocupación humana universal por la justicia, por la reciprocidad o la igualdad en la relación de las personas entre sí."⁷¹

⁷⁰ Ibídem. pàg. 58.

⁷¹ KOHLBERG, L. (1975; 1987); pàg. 106.

Es poden extreure, com a síntesi, una sèrie d'elements que afavoreixen el desenvolupament moral, entès com a assoliment de l'estadi següent. Aquests són:

1. La creació de conflicte cognitiu, a què estan orientats els dilemes. L'autor proposa aquesta tècnica, que es treballarà en profunditat a partir d'ell.

2. L'exposició a raonaments d'estadis superiors, que s'aconsegueix per l'atzar dins un mateix grup d'iguals, veritable font de diversitat, i per les estratègies d'interrogació⁷² que Kohlberg també estudià.

3. Influència del medi que hauria d'afavorir un cert clima o "atmòsfera moral", centrat en qüestionaments i en els principis de justícia. Referent a això, comptem amb els seus treballs sobre la "comunitat escolar justa i democràtica".

4. Exposició directa a les accions morals, que està molt relacionada amb el punt anterior i amb la coherència entre el judici i l'acció morals.

Precisament aquest és un aspecte que constitueix el punt central de moltes de les crítiques que es fan a aquesta teoria. La constatació -més que evident i que no necessita d'evidències empíriques- que la relació entre pensament i conducta no és directa ni molt menys segura.

Des d'aquesta premissa, un raonament moral, ben elaborat cognitivament i formalment, no està en conflicte amb una acció que qualsevol de nosaltres podria valorar com a immoral, en el sentit més col·loquial del terme. A aquesta crítica, Kohlberg contestava amb l'afirmació que, malgrat això, el pensament continuava sent previ a l'acció moral i n'era condició necessària, encara que no suficient. Tal com es recull a Puig, J.M.; Martínez, M. (1989):

⁷² Aquest element, juntament amb el punt 3, configuren bona part de les pautes que segueix en professorat per possibilitar el desenvolupament moral.

"Kohlberg propone animar a los jóvenes a manifestar una conducta moral acorde con su nivel de juicio, aunque respecto a tal propuesta no es demasiado explícito."⁷³

Carol Gilligan és, en molts sentits, una autora polèmica. Les veus detractores l'acusen no només a nivell formal i estructural, sinó arribant, fins i tot, a la crítica personal. Malgrat això, creiem que les seves aportacions són dignes de consideració perquè -i en primer lloc- aporten elements interessants al raonament moral "in a different voice", i també perquè -en segon terme- la seva lectura obre noves vies de comprensió a bona part dels comentaris sobre fets morals que s'escolten en situacions quotidianes. A l'igual de la ressenya sobre Kohlberg -i també en l'apartat dedicat a J. Rest-, la postura de Gilligan tornarà a ser represa pel que fa al raonament moral en el capítol 3.

Sintetitzant, l'aportació de Gilligan es pot resumir en l'existència de dues maneres de comprendre els conflictes d'àmbit moral i les relacions interpersonals. En definitiva, es tracta de la constatació de dues maneres diferents de pensar, una masculina i una altra femenina. Fins a aquest moment, només s'havia tingut en compte una forma de pensament, la masculina, i el raonament de les dones era investigat i anatlitzat des d'aquesta perspectiva, amb el consegüent esbiaix,

"(...) cuando empezamos a notar cuán acostumbrados estamos a ver la vida a través de los ojos de los hombres."⁷⁴

Aquestes dues formes de pensar sobre temes morals, que tenen dues línies d'evolució paral·leles i complementàries, es recullen de forma esquemàtica i descriptiva en aquesta altra citació de l'autora:

"En esta concepción⁷⁵, el problema moral surge de responsabilidades en conflicto, y no de derechos competitivos, y para su resolución pide un modo de pensar que sea contextual y narrativo, en lugar de formal y abstracto. Esta concepción de la moral como preocupada por la actividad de dar

⁷³ Op. Cit. pàg. 105.

⁷⁴ GILLIGAN, C. (1985). pàg. 20.

⁷⁵ S'està referint a la seva teoria, en oposició a les de Freud, Piaget i Kohlberg, que constitueixen les teories explicatives masculinitzades.

cuidado, centra el desarrollo moral en torno al entendimiento de la responsabilidad y las relaciones, así como la concepción de moralidad como imparcialidad une el desarrollo moral al entendimiento de derechos y reglas."⁷⁶

Basant-se en les aportacions de certes investigacions de les diferències segons el gènere, respecte a conceptes socials com ara personalitat, elaboració i respecte a les regles, reacció davant l'èxit (Chodorow, 1974; Lever, 1976; Horner, 1972 i Sassen, 1980) i en les seves anàlisis del procés de presa de decisió en moments de crisi - contextualitzades en la decisió d'avortar o no-, principalment, Gilligan extreu tres característiques diferencials de les dones en l'àmbit moral:

- Sensibilitat a les necessitats d'altri i actituds de responsabilitat, preocupació i ajut.
- Confusió aparent respecte del judici moral en voler comprendre i respectar altres punts de vista diferents del propi.
- Autovaloració a partir de la capacitat relacional i de l'ajut als altres.

El pensament moral femení -i, per tant, el desenvolupament- es diferencia del masculí perquè se centra en els aspectes relacionals, d'intimitat i de cura:

"La interpretación que la mujer da al problema moral como problema de cuidado y responsabilidad en las relaciones, y no de derechos y reglas, vincula el desarrollo de su pensamiento moral con cambios en su entendimiento de la responsabilidad y las relaciones, así como el concepto moral como justicia vincula el desarrollo con la lógica de la igualdad y la reciprocidad. De este modo, subyacente en una ética de cuidados y atención hay una lógica psicológica de relaciones, que contrasta con la lógica formal de imparcialidad que imbuye el enfoque de la justicia."⁷⁷

A més de ser diferents els criteris morals, la concepció també ho és. Així, els problemes morals que es plantegen en els dilemes es perceben de manera diferencial

⁷⁶ GILLIGAN, C. (1985). pàg. 42.

⁷⁷ Ibídem. pàg. 126.

segons el gènere. De forma esquemàtica, aquest enfocament diferent es caracteritza pels següents trets en el cas de les dones:

- Concepció del món -i de la moral- des de la relació -o, expressat amb d'altres termes, consciència de connexió interpersonal-, d'on provenen l'actitud de responsabilitat i la concepció "necessitat de resposta" o d'ajudar els altres.

- Concepció de la comunicació com a eina per a resoldre conflictes.

- Concepció, també, de la moral com a cura mútua (s'hi inclouria la necessitat de resposta o de donar ajut).

"Dado que la concepción de moral refleja el entendimiento de las relaciones sociales"⁷⁸, la formació de la personalitat femenina -en relació amb les altres persones-, versus la masculina -segons el principi d'individuació o separació- influeix en la forma de tendre el conflicte moral, al mateix temps que implica principis o preferències de valor també diferents⁷⁹.

Per tant, les línies de desenvolupament seran també diferents segons el gènere: la descoberta de la separació com a quelcom positiu -dones-, i la descoberta de les responsabilitats cap a les altres persones -homes- fins arribar a la igualtat com a forma vàlida de relació interpersonal -ambdós gèneres-. Es tracta, en definitiva, d'integrar responsabilitats socials i drets individuals, començant -dones i homes- des de cada un dels extrems. Però la forma per a integrar-los és la mateixa: adonant-se de que ambdós factors són complementaris. La teoria sobre el desenvolupament moral femení que Gilligan proposa segueix l'estructura de la teoria kohlbergiana, i se'n distingeixen tres etapes: preconvencional, convencional i postconvencional.

⁷⁸ Ib. pàg. 72.

⁷⁹ A les pàgines 73-83 es pot trobar informació entorn del concepte "perill/agressivitat". Les diferències en raó de gènere que es constaten, queden explicades també en funció de la concepció de les relacions socials, íntimament lligada als aprenentatges socials i a la formació del jo. Les dones tenen tendència a auto-percebre's des dels seus rols d'esposa, mare, amor, afecte..., mentre que els homes ho fan des de la realització individual, professional, èxit, etc.

D'atra banda, en establir-la, es fonamenta també en el concepte de conflicte com a motor o generador de desenvolupament (Piaget, 1968), i en el de crisi com a productora de creixement o d'involució (Erikson, 1964). En aquesta línia, la teoria aprofundeix en el moment de crisi que es dona en arribar a l'adolescència. En aquesta etapa es posa en dubte el caràcter relacional de la moral i s'afirma la preocupació respecte al propi jo. El nucli del conflicte o de la crisi consisteix a entendre la pròpia afirmació com una altra manera de connexió, de comunicació, i no pas com quelcom agressiu,

"(...) mediante el descubrimiento de que la responsabilidad hacia sí mismo y la responsabilidad hacia otros están conectadas, en lugar de ser opuestas."⁸⁰

El procés del desenvolupament moral femení avança, doncs, des de la relació i la cura al propi jo, el qual redundarà en benefici de les dues primeres:

"(...) ha llegado a cuestionar lo que en el pasado le parecía una verdad evidente, que 'al hacer lo que es justo para los demás, estamos haciendo lo que es justo para nosotros mismos'. Dice que ha 'llegado al punto en que no creo que pueda servir a nadie, a menos que sepa quién soy'."⁸¹

Sembla que la superació d'aquest conflicte passa també per una crisi de la connexió i que la dona experimenta una incapacitat de sensacions -ni positives, amor, ni negatives, odi- cap a les altres persones. Aquesta experiència de desconnexió considera com a justa l'atenció i la cura d'una mateixa, la qual cosa, a la vegada, produiria, en retornar a subratllar el caràcter relacional de la moral, un canvi en la concepció: de fer el bé a més persones, comprendre els altres.

D'aquesta manera, la jerarquia de drets queda subordinada a l'aspecte interrelacional, que engloba la primera, i la primacia de la connexió obliga a tenir una ètica de la responsabilitat. Així, la moral es defineix, en arribar a aquest punt, com a

⁸⁰ GILLIGAN, C. (1985). pàg. 109.

⁸¹ Ibídem. pàg. 96. L'autora està citant les paraules donades per una de les dones que participaren en la investigació sobre la presa de decisió davant l'avortament.

" 'la tensión constante entre ser parte de algo mayor y una especie de entidad autocontenida' (...), la capacidad de vivir con tal tensión es la fuente del carácter y la fuerza moral."⁸²

Com ja s'ha avançat al començament del subapartat dedicat a Carol Gilligan, el ventall de comentaris crítics a la seva teoria és notable. En aquest moment, només se'n ressenyen alguns generals perquè es torna a reprendre aquesta visió en el capítol dedicat al raonament moral.

S. Benhabib (1992, 52) resumeix de forma molt clarificadora una de les qüestions polèmiques centrals;

"En posteriores reflexiones sobre su trabajo, Gilligan hizo notar que lo había titulado deliberadamente "con una voz diferente" y no "con la voz de las mujeres". Su objeto de investigación no era la determinación de las "diferencias debidas al sexo" en el razonamiento moral, tal como algunos de sus críticos mantenían que había hecho. Más bien sólo comparó la experiencia de las mujeres con la teoría psicológica -así reza el subtítulo de su libro- para mostrar que la exclusión de las mujeres y de sus experiencias en las principales teorías evolutivas de la psicología generaban modelos de hipótesis que no eran "universales" ni "neutrales" ".⁸³

Des d'aquesta mateixa perspectiva, cal tenir en compte que tampoc no és rigorós entendre l'obra de Gilligan com un rebuig al paradigma de l'universalisme. En primer lloc, perquè les dades que aporta no poden erigir-se en prova d'aquesta supressió, i, en segon lloc, perquè, segons es desprèn de la seva lectura, sembla que hi ha un cert interès o propòsit de combinar l'ètica de la justícia, formal i abstracte, de Kohlberg, amb la seva ètica de la cura, narrativa i contextual⁸³. En aquesta mateixa línia, val a dir que

⁸² Ib. pp. 102-103.

⁸³ A aquest respecte, s'ha de mencionar la relació feta per Lawrence Blum (1988) entre ambdues posicions, és a dir, l'ètica de l'imparcialisme i l'ètica de la cura. Segons aquest autor, hi hauria vuit maneres diferents de combinació, que oscil·len des d'una negació de la segona en la seva pertinença a l'ordre moral, fins a la integració total d'ambdues en un principi moral, que fóra característic del darrer estadi de desenvolupament del raonament moral. Cfr. BENHABID, S. (1992, 40-42).

tampoc no sembla ser l'objectiu de l'autora elaborar una 'ètica femenina de la cura'⁸⁴ com a oposició a l' 'ètica masculina de la justícia'. Continuant en aquesta disjuntiva, a l'article de Benhabib (1992), especialment a les pàgines 42-51, es pot trobar una valuosa reflexió sobre els supòsits i postulats d'Habermas i de Kohlberg, d'una banda, i Gilligan, de l'altra, que, més que a una comparació o relació, arriba a una integració.

Un tercer bloc de crítiques és aquell que es constitueix a l'entorn d'aspectes metodològics. Així, s'ha subratllat l'absència del gènere com a categoria d'investigació, obviant enfocaments historicistes i centrant-se en una consideració de la moral opressora, encara que Benhabib (1992) supera aquestes crítiques des de la impossibilitat de fer aquesta categorització des de les teories psicològica i moral -anàlisi que sí permeten la teoria sociològica i la sociologia històrica-. També se li ha catalogat d'exageració la seva concepció del jo relacional o en connexió, arribant a considerar que es presta a plantejaments soterrats d'interès o de poder.

Encara en queden, de crítiques, però, des de la nostra perspectiva, continuem afirmant que les seves idees permeten comprendre diferències -de forma senzilla i gens científica- en el raonament sobre temes morals dels nois i de les noies.

James R. Rest, psicòleg de la Universitat de Minnesota, en molt bona part es vincula a la teoria de Kohlberg sobre desenvolupament moral. Certs aspectes el separen, evidentment, però només un es pot considerar com a important: la seva interpretació de l'estadi dins el continu del desenvolupament moral, el qual serà exposat posteriorment. Intentem ressenyar alguns aspectes de la seva interpretació.

Rest defineix la moralitat com a integrada per quatre processos -model quadrifactorial de la moralitat-, igual de fonamentals tots quatre i amb el raonament present també a tots quatre. S'allunya, per tant, de les explicacions unívokes i reclama

⁸⁴ BENHABIB, S. (1992). pàg. 40. A Habermas (1985) apareix també la referència d'un treball entre Gilligan i Murphy que suposa dos modus de pensament postconvencional -en termes kohlbergians-. Al pròpiament formal, com expressa la teoria d'aquest autor, s'hi inclouria també un altre contextual, entès en el sentit de la teoria de Gilligan.

l'adopció de més complexitat en estudiar el fet moral. Igualment, tampoc no opta per la clàssica distinció entre cognició, àrea afectiva i conducta, incorporant a l'enfocament cognitivo-evolutiu de forma clara la interacció que es troba present entre aquests tres elements:

"In contrast, I take the view that there are no moral cognitions completely devoid of affect, no moral affects completely devoid of cognitions, and no moral behavior separable from the cognitions and affects that prompt the behavior. Although for some theoretical and research purposes it is possible to highlight cognition or affect or behavior, in the reality of moral phenomena, cognitions are always interconnected with affect, and vice versa, and both are always involved in the production of moral behavior."⁸⁵

D'altra banda, la seva interpretació quadrifactorial de la moralitat no significa que hi hagi una seqüència líneal, en el sentit que, primer, una persona considera el component I, després el II i així succesivament fins a arribar a una conducta moral. Ans al contrari, aquests quatre components estan en interacció⁸⁶ i afectant-se mútuament.

Abans de presentar el model, l'autor analitza cada un dels sis criteris que la psicologia ha emprat per definir el concepte de moralitat. Aquests sis criteris a què feiem referència són: la conducta d'ajudar una altra persona, el comportament ajustat a les normes socials, la internalització de les normes socials, el sorgiment (cfr. "arousal") de l'empatia i/o sentiment de culpa, el raonament sobre la justícia i la conducta prosocial.

Així, respecte al primer, Rest opina que sempre que la conducta d'algú afecta una altra persona, la moralitat hi és present⁸⁷, però que aquest no pot ser el criteri

⁸⁵ REST, J.R. (1986). pàg. 4.

⁸⁶ L'autor (1983; 1986) assenyala aquest estat de la qüestió com una possible línia d'investigació. Dels estudis que ja s'han realitzat per analitzar aquesta interacció, Rest només explicita l'aparent complexitat de la mateixa, la qual cosa en parla que no hi ha un coneixement clarament definit al respecte.

⁸⁷ És de notar la relació d'aquesta idea amb la definició que sobre la moral en fa E. Guisán (1986), especialment a les planes 25 i ss.

definitori de la moralitat, atès que la conducta moral implica sempre una activitat regulada per processos interns i no qualsevulla conducta que ajudi l'existència d'una altra persona.

Del segon criteri es destaca la importància de la relació contractual, dels objectius compartuts i, especialment, de la cooperació, com a aspectes de la realitat moral. Tot i així, no constitueix un criteri vàlid perquè les normes socials poden no ser adequades, correctes o justes en certs casos i perquè hi ha normes socials que no pertanyen a l'àmbit de la moralitat, que ha d'implicar elecció individual i desig de cooperar en objectius compartuts.

El desenvolupament moral ha estat també definit com a un procés intern en què la conducta és governada per patrons externs en absència del reforçament extern⁸⁸. D'aquesta definició en destaca la idea de sistema de govern intern, però aquest criteri necessita combinar-se amb el caràcter socioconstructiu de la moralitat abans ressenyat, per no caure en un individualisme excésiu.

L'empatia és una bona motivació de l'acció moral, encara que no tota conducta empàtica és necessàriament moral, ans al contrari, ja que pot impedir realitzar el que és correcte en una determinada situació. La poca validesa del sentiment de culpa resulta més òbvia. No és fiable ni segur, doncs, guiar-se per aquestes emocions -*empatia* i culpa-, tradicionalment considerades com a "bones".

Pel que fa al raonament sobre la justícia, seria segurament bona part del procés moral, encara que la limitació surgeix de forma inevitable: també es poden elaborar raonaments perfectes i altament sofisticats per fonamentar accions "dolentes", immorals i injustes.

Finalment, la conducta prosocial, definida com aquella que posa els interessos de l'altra persona davant dels propis, pot portar a anul·lar la conducta cooperativa, en què ambdues parts guanyen i donen quelcom. Com a únic criteri, no té una gran validesa.

Davant d'això, Rest reconsidera i fa dues precisions:

⁸⁸ V. les aportacions al respecte de les teories de l'aprenentatge.

"We need to attempt a fuller, more complicated, more integrated picture of morality and to envision how the part processes are organized. (...) it may be useful to note (1) that not all human values or ideals are regarded as *moral* values (e.g., morality is distinguishable from aesthetic and religious values and from ideals of personal perfection); and (2) that morality, at least in principle, deals with sharable values because moralities are proposals for a system of mutual coordination of activities and cooperation among people."⁸⁹

L'objectiu que perseguirà serà el d'identificar els diferents elements cognitius, ensems amb els afectius, dels processos que es requereixen per a la producció de conducta moral. Normalment s'acostuma a dividir la moralitat en pensament, conducta i àrea afectiva, parts que també han estat tradicionalment estudiades des d'enfocaments, paradigmes o teories ben marcades -v. cognitiva, conductista i psicoanalítica-. Això pot ser una evidència respecte a l'existència d'aquests elements psicològics, cadascun dels quals estaria governat per processos diferents -equilibrament, condicionament i emmotllament i superego-. Tanmateix, no s'acostumen a estudiar les relacions entre aquests tres components.

La valoració que Rest en fa torna a ser negativa, com passà anteriorment amb els criteris per definir el concepte de moralitat. Aquestes són les raons que addueix. En primer lloc, els tres elements no representen grups empírics. De fet, els comportaments morals diferents no estan més relacionats altament entre ells que les correlacions entre pensament i conducta, per exemple. En segon lloc, no representen tampoc unitats d'anàlisi clares perquè fragmenten la realitat de forma artificial.

D'altra banda, opina que també s'han de tenir en compte altres enfocaments d'estudi de l'element cognitiu, que no sigui el catalogat tradicionalment com el piagetian, on destaquen les aportacions de la teoria sociocognitiva. Cal dir el mateix de les

⁸⁹ REST, J.R. (1983). pàg. 558. En una nota, l'autor exposa i justifica la seva opció per una definició més reduïda de moralitat en eliminar tot allò que no té una base social (per exemple, les obligacions personals que no afecten ningú més que el propi jo).

investigacions que informen entorn de les diferents classes d'interacció entre pensament i àrea afectiva, entre pensament i conducta⁹⁰.

La seva postura intenta integrar els diferents aspectes del fet moral de la manera següent :

"Let us imagine that the production of moral behavior in a particular situation involves (1) interpreting the situation in terms of how people's welfare is affected by possible actions of the subject, (2) figuring out what the ideally moral course of action would be, (3) selecting among valued outcomes to intend to do the moral course of action, and (4) executing and implementing what one intends to do."⁹¹

Aprofundim en aquests quatre components del fet moral.

a) Component I: Entendre la situació. Sensibilitat moral.

Aquest component implica pensar en les conseqüències de les alternatives o cursos d'acció possibles que tenim davant d'una situació concreta i, molt especialment, en com aquestes alternatives poden afectar una segona persona, d'ací l'expressió "sensibilitat moral" (Rest, Narváez (Eds.), 1994). Definit d'aquesta manera, implica sempre elucubrar, imaginar, suposar sobre coses de les quals és molt probable que no tinguem un bon nivell de coneixement. A més, moltes vegades la complexitat de la situació en concret és molt elevada i implica fer inferències respecte a gent molt diversa, sobre quina ha de ser la nostra reacció, com serà entesa, etc.

Les investigacions psicològiques sobre aquest component han posat de relleu tres descobriments. Hi ha persones que presenten dificultats per entendre fins i tot situacions relativament senzilles. Hi ha una gran diversitat interindividual pel que fa a la sensibilitat cap a les necessitats i al benestar de les altres persones (s'ha relacionat la sensibilitat moral amb la conducta moral -Schwartz, 1977-). Finalment, la capacitat per realitzar les inferències es desenvolupa amb l'edat.

⁹⁰ S'ha de notar la inclinació cap a la banda del element racional o cognitiu.

⁹¹ REST, J.R. (1983). pàg. 559.

La tendència d'estudiar aquest component és marcadament cognitiva, si bé l'àrea afectiva ha estat també investigada. Des d'aquest enfocament, sembla que les emocions duen a desterrar qualsevol símptoma d'ambigüitat, interpretant, tenint necessitat de definir tota situació encara que l'element racional no hi estigui d'acord. En aquesta mateixa línia, l'*empatia* sembla ser una resposta emocional primària, que pot trobar-se ja a edats molt primerenques, però que necessita combinar-se amb el desenvolupament cognitiu, per tal de produir-ne formes més complexes. És un important component del fet moral, però ha de ser considerat com un entre d'altres.

Així, la valoració que Rest fa sobre la idoneïtat d'utilitzar, en la recerca investigadora, l'*empatia* com a indicador de moralitat o de conducta prosocial no és bona. En primer lloc, perquè només s'estudien un tipus limitat de situacions, aquelles que impliquen decisió d'ajudar amb urgència una altra persona o de no fer-li mal, en detriment d'altres classes, com les que impliquen conflicte entre interessos confrontats. En segon lloc, perquè hi ha moments en què actuar segons l'*empatia* sentida no és moral, com, per exemple, quan s'afavoreix algú perquè s'hi connecta més, cosa que indica la necessitat de realitzar algun procés cognitiu que faci d'intermediari. Finalment, l'*empatia* té connotacions bastant individualitzadores o subjectivadores, és a dir, suposa sempre concreció pel que fa a la persona -o grup de persones- objecte d'aquest sentiment, amb el detriment consegüent pel que fa a la interpretació social o al context sociohistòric.

b) Component II: Determinar la millor alternativa des del punt de vista moral. Què és el que s'hauria de fer? Judici moral.

"(...) the subject is asked to make a judgment about the proper course of action and to explain the rationale. This is the business of Component II."⁹²

La psicologia social considera que un factor que influeix notablement en aquest segon component són les normes socials, que estudien els processos d'interiorització de normes. Aquestes normes orienten sobre què és millor, més adequat o

⁹² Ibídem, pàg. 562.

obligatori fer en una situació concreta. De la mateixa manera, ens podem trobar amb que no hi hagi una única orientació sobre què és socialment -legalment, culturalment- correcte en una situació determinada, perquè les normes estan confrontades.

Per la seva banda, la psicologia cognitiva posa l'èmfasi en la comprensió de les finalitats, les funcions, la naturalesa, etc. dels acords socials. Els conceptes de cooperació, intercanvi, benefici mutu, obligació, llei, justícia, etc. són bàsics per a aquest enfocament, que segueix la teoria dels estadis. El pensament està organitzat de formes diferents segons l'etapa evolutiva, que integra i prioritza les consideracions respecte del que és moralment correcte o no en una situació determinada, de quines són les obligacions i quins són els drets.

La diferència entre un enfocament i un altre radica en el fet que el primer representa una mera exposició o prescripció, mentre que el segon li atorga una racionalització. En altres paraules, l'orientació de les normes socials és unidireccional, presenta un model, mentre que l'organització del pensament generalitza les orientacions referint-les a la forma d'entendre les relacions interpersonals en general.

És a partir del segon enfocament, el cognitiu, que Rest desenvolupa la seva aproximació al desenvolupament del judici moral:

"The six stages of moral judgment are interpreted as primarily reflecting's people's conceptions of how social cooperation can be organized"⁹³.

Tanmateix, Rest no dóna més importància a l'element racional que la dóna a l'empatia:

"Reasoning about justice is no more the whole of morality than is empathy."⁹⁴

c) Component III: Decidir el que *realment* es proposa fer.
Motivació moral.

⁹³ REST, J.R. (1986). pàg. 179.

⁹⁴ REST, J.R. (1983). pàg. 563.

En aquest cas, és la persona qui decideix l'alternativa, que pot coincidir o no amb el que s'ha determinat en l'anterior component com a moralment desitjable. En primer terme, es tracta de conèixer els elements que surten en el procés de presa de decisió, com s'organitzen i s'interrelacionen, i les influències que en reben. En segon lloc, implica identificar les motivacions -amagades o no- que han dut a escollir un determinat curs d'acció (Rest, Narváez (Eds.), 1994).

Tal com resulta definit aquest tercer component del fet moral, es pot pensar que les aportacions teòriques del procés de presa de decisió l'expliquen totalment o parcialment. Rest és contrari a aquesta interpretació, ateses les errades que planteja el model de presa de decisió quan s'aplica al judici moral.

N'hi ha que, de vegades, no analitzen tan escrupolosament els guanys i/o els riscos d'una acció determinada, sinó que "senzillament" -o, millor dir, més directament- es fa el que es considera com a correcte. També pot resultar que el caràcter moral de la situació en concret en desvii l'objectivitat, menysvalorant les necessitats d'alguna -o totes- les parts implicades en favor d'algun altre element, neutralitzant els sentiments d'obligació, negant la necessitat de l'acció, etc. En la mateixa línia, s'han trobat relacions entre l'estat anímic i el tipus de decisió presa, encara que aquest és un àmbit que necessita més investigacions.

Pel que fa al segon aspecte de la definició d'aquest tercer component, hi ha més tradició investigadora. Així, tradicionalment s'ha considerat que la motivació de la conducta moral és inherent i característic de l'ésser humà, afirmació que s'ha explicat, fins i tot, a nivell biològic. També s'ha considerat que és la por al càstig o als sentiments de culpa, vergonya i/o angoixa⁹⁵ No ha faltat tampoc la interpretació negativa: la motivació

⁹⁵ A aquest respecte, es pot recordar les anàlisis realitzades des de les teories de l'aprenentatge per en Aronfreed i Eysenck.

moral no existeix, és una il·lusió, una imatge que es dona a les altres persones i que amaga les causes veritables de l'acció⁹⁶.

Un altre enfocament clàssic és aquell que focalitza la motivació moral en la identificació amb alguna instància supraindividual, la qual atorgaria finalitats i dignitat a la pròpia existència. De manera semblant, la motivació moral es podria trobar també en la projecció que la persona fa de sí mateixa, establint com es vol ser. Per la seva banda, l'enfocament cognitiu considera que és la comprensió social la que duu a la motivació moral. La teoria de la internalització moral de Hoffman s'ha de mencionar a part, integrant-hi el plantejament cognitiu i els mecanismes de socialització.

Quatre són els seus postulats bàsics⁹⁷: (1) Les persones estem constitucionalment predisposades a sentir-nos malament en percebre angouxa en les altres. Dues serien les postures davant aquest malestar: ajudar l'altra persona o desaparèixer, en la línia de la dita castellana "Ojos que no ven...". (2) Aquesta *empatia* respecte l'angouxa de l'altra persona, s'alleuja -en modificar-se i transformar-se en conductes d'ajut- desenvolupant-hi conceptes. És a dir, es comprenen millor les diferències interindividuais i situacionals, cosa que redunda en una precisió per descobrir el sofriment en les altres més acurada, i per solucionar-lo de forma cooperativa. (3) El desenvolupament de l'*empatia* i de l'altruisme és facilitat pels processos de socialització dels pares -en el sentit d'ajut- i mitjançant tècniques inductives de disciplina. (4) El procés d'interiorització esdevé autonomia perquè s'oblida d'on -o de qui- venia la motivació i s'interpreta com a totalment pròpia.

Finalment, cal parlar de l'enfocament de Rawls, qui no considera suficient la comprensió cognitiva per assegurar la motivació moral:

⁹⁶ Si bé no d'una manera tan "tenebrosa", es podria mencionar ací la posició de Bandura i la seva equiparació amb la conducta social.

⁹⁷ V. REST, J.R. (1983). pàg. 567.

"In addition to understanding the logic of how cooperating systems work, moral motivation develops as the child experiences the love and fidelity and largess of living in just and caring communities."⁹⁸,

posant en primer terme la pròpia experiència, a l'inrevés que l'enfocament cognitiu, que posa en primer terme la comprensió social. En aquest sentit s'ha de tendre la idea de Kohlberg sobre la comunitat justa i democràtica, tant més que el mateix Kohlberg fou o és l'exponent més clar i rotund de la perspectiva cognitiva.

d) Component IV: Portar a terme el pla d'acció decidit Caràcter moral.

Aquest darrer element, bastant menys desenvolupat que els altres tres, suposa detallar la seqüència concreta d'accions, vèncer els obstacles i imprevistos, sobreposar-se al cansament i la frustració, resistir davant d'altres possibilitats i no perdre de vista l'objectiu. Així

"Perseverance, resolutions, competence, and character are virtues of Component IV."⁹⁹

"Having courage, persisting, overcoming distractions, implementing skills."¹⁰⁰

En aquest sentit, és un element que està relacionat, d'una banda, amb les capacitats i competències autoreguladores i d'autocontrol i, de l'altra, amb la mateixa conducta moral, encara que característiques pròpiament psicològiques, com la força del jo, la capacitat per plantejar-se objectius a mig i a llarg termini, o, fins i tot, un cert sentit

⁹⁸ Id. pàg. 568.

⁹⁹ Id. pàg. 569.

¹⁰⁰ REST, J.R.; NARVÀEZ, D. (Eds.) (1994). pàg. 23.

de la vida com a aventura, també influïrien en l'assoliment òptim d'aquest breu quart component.

Tota deficiència en qualsevol dels quatre components pot resultar en una conducta no correcta des del punt de vista moral:

"Moral development entails gaining proficiency in all these component processes. Moral education should be concerned with all these processes."¹⁰¹

D'altra banda, la definició de moralitat que Rest fa servir implica el coneixement de la conducta observable, i dels processos que són a la base d'aquesta conducta. Aquesta segona consideració no significa que els processos -d'altra banda, interns- hagin de ser necessàriament observables o quantificables, sinó que han de ser contemplants, encara que sigui mitjançant inferències.

Aquest model definitori del fet moral tampoc no ha de ser entès com a un model de presa de decisió o de resolució de problemes. Així, no implica que la persona recorri els quatre components en un ordre determinat, preestablert o de forma separada cadascun d'aquells, sinó que cal considerar-los en interacció i influència constants. De la mateixa manera, emfatitzar un dels quatre components pot resultar, amb molta probabilitat, amb deficiències pel que fa a la resta¹⁰². En la mateixa línia, cal no perdre de vista tampoc la interacció entre les àrees cognitives i afectiva, considerades ambdues pel mateix Kohlberg com a aspectes del significat.

La interacció entre els quatre components, que ja l'hem assenyalada com una de les línies de recerca, ha estat analitzada en els estudis de Darley i Batson (1973) i Schwartz (1977). La primera investigació demostra que realitzar un esforç considerable en un dels components pot revertir en detriment d'un o de la resta dels altres tres. La segona -molt en la línia del raonament exoneratiu tal com l'utilitza Bandura- revelà com l'anàlisi dels components II i III i de les conseqüències que el curs d'acció en concret tindria sobre

¹⁰¹ REST, J.R. (1983). pàg. 569.

¹⁰² Sobre aquesta afirmació i l'anterior, l'autor menciona bibliografia específica.

la persona que actua, pot dur a una nova reinterpretació de la situació -o component I-, de manera que no exigeixi tant esforç personal i es mantingui lliure de culpa la pròpia consciència.

D'entre els quatre components, els anomenats com a I i IV no són exclusivament del domini moral, sinó que impliquen també processos propis d'altres àrees com, per exemple, la conducta prosocial, d'ajut, etc. Per la seva part, el component III ha estat investigat des de postures de presa de decisió i de resolució de problemes. És, doncs, el component II l'únic que cal categoritzar com a específicament i únicament moral.

Qualsevol estudi de l'estructura del pensament moral depèn de com estiguin definides les estructures. Les aportacions psicològiques sobre pensament lògic crearen la tendència a aplicar o descobrir el mateix procés també en el raonament moral. Així, els seus postulats sobre estadi¹⁰³, reversibilitat i d'altres conceptes forçaren a buscar els seus equivalents en el raonament moral. Influïren de tal manera que posicions contràries a aquest plantejament portaven associat el perill de ser qualificades com a conductistes.

Rest considera que hi ha suficient evidència com per negar el model d'estadi encunyat per Kohlberg en el desenvolupament del judici moral. Aquest model ha estat anomenat com d'estadi simple, i consisteix a adjudicar a una persona un estadi específic de la teoria sobre el desenvolupament del judici moral. A la seva tesi doctoral, Rest (1969) considerava diversos models d'estadis qualitius de desenvolupament, un dels quals no representava un model simple. Seguidament, s'obtingueren dades -Kohlberg i Kramer (1969)- que discrepaven del model d'estadi simple, com, per exemple, que menys del 50% de les respostes d'una persona es trobaven en el mateix estadi, el qual era considerat com al principal. Igualment es constatà que es troben barrejats raonaments de diferents estadis, però se n'utilitza només un -en el cas de Kohlberg, el més emprat- per valorar el subjecte. Els estadis inferiors s'expliquen perquè un raonament superior engloba

¹⁰³ Sobre el concepte d'estadi es pot consultar l'obra de Flavell.

raonaments inferiors. Els superiors, pel concepte mateix de desenvolupament evolutiu. Es detectaren també salts d'estadi i regressions, evidències totes aquestes que portaren a Rest a rebutjar l'estadi simple mantingut, tanmateix, per Kohlberg. Anem a centrar-nos ara en aquestes contraevidències.

La primera fa referència al supòsit no negat per l'enfocament cognitiu que l'adquisició de les estructures cognitives es fa de forma gradual, progressiva. No és quelcom que es produeix sobtadament, ni ha de ser entès en termes de "tot o res", sinó que s'ha de considerar com a increment de probabilitat d'ocurrència. D'aquesta manera, Rest afirma que es necessita determinar la proporció de pensament de cada estadi de desenvolupament del judici moral, encara que aquests siguin categories ben definides, entitats determinades:

"Although stages (or cognitive structures) are qualitatively distinguished, their occurrence in a person's thinking needs to be quantitatively described (in terms of more or less). In DIT research, the amount of stage usage is calculated in terms of percentages for every stage. In Kohlberg's research, relative amounts of stage usage are represented in terms of major stage usage and minor stage usage, in only about one third of the cases are subjects scored as pure types (Colby et al., in press). Therefore, both quantitative and qualitative assessments of thought organizations are necessary." 104

Un segon element que Rest considera decisiu per abandonar la hipòtesi d'estadi simple és el fet que les persones varien la seva forma de raonar fins i tot quan es tracta del mateix conflicte -i també, evidentment, segons el contingut-. Aquesta afirmació es basa en les investigacions test-retest, realitzades amb el DIT i l'Entrevista del judici moral, amb un interval de temps mínim i que, malgrat això, donen correlacions no més enllà dels 0.70-0.80. Les correlacions elevades -0.90- realitzades amb l'Entrevista, recollien però un 30% de subjectes que fluctuaven un terç d'estadi en un interval de temps de dues setmanes: d'adjudicar-se l'estadi 2 com a dominant i menor el 3, passaven a ésser

104 REST, J.R. (1983). pàg. 586.

dominant l'estadi 3 i menor el 2. Això és tant o més important del fet que Kohlberg establia un temps mitjà de 4 anys per avançar un terç d'estadi. Per tant:

"In short, subjects are not simply "in" one stage or another but fluctuate within a developmental range."¹⁰⁵

Una tercera evidència radica en la influència sobre les adjudicacions a estadis de factors com instruccions donades, procediments emprats, material utilitzat, etc.:

"When cognitive structure is assessed, the specific type of testing materials, the instructions and procedures, and scoring procedures can make a big difference to the way subjects organize their responses."¹⁰⁶

Aquestes influències han estat nucli de moltes investigacions i, de vegades, han estat explicades en termes de *décalage* o desigualtats pròpies del desenvolupament. És aquest un àmbit que ha estat poc estudiat i que es mereix més investigació, especialment si es té en compte que el que s'ha fet sembla demostrar la influència sobre el raonament d'aquestes variables situacionals¹⁰⁷. El grau d'abstracció que requereix l'entrevista de Kohlberg pot actuar en detriment de l'avaluació del subjecte, aspecte en què, en canvi, l'avaluació mitjançant el DIT no incidiria.

Paral·lelament a aquesta idea, és evident també que el tipus de tasca que es demana i el de resposta que s'utilitza per a l'anàlisi o valoració determinen parcialment la forma de pensament (Rest (1983); 587), a l'igual del que s'afirma a l'inici d'aquest apartat:

¹⁰⁵ Ibídem.

¹⁰⁶ REST, J.R. (1979). pàg. 55.

¹⁰⁷ Per exemple, Lieberman (1971) trobà que alguns dels dilemes de Kohlberg primen uns tipus de raonament sobre uns altres. En la mateixa línia, Colby, Kohlberg, Gibbs i Lieberman (1980) aporten dades de correlació entre els diferents dilemes moderades. Pel que fa referència al sistema de dues històries de Piaget, les investigacions de Medinnus (1959) i Magowan i Lee (1970) també apunten cap a la influència en els resultats de variables situacionals com instruccions donades, familiaritat amb les situacions, etc. A Rest (1979) es pot trobar un llistat d'investigacions realitzades per tal d'estudiar la influència de la variació d'aquestes condicions.

"No pure, direct assessment of cognitive structure exists that is unaffected by the specific task, content and response characteristics of the situation."¹⁰⁸

Resumint, la teoria sobre el judici moral de Rest agafa la idea de desenvolupament, de successió ordenada i d'organització estructural del raonament de Kohlberg, però se'n separa en el model d'estadi simple, postulant-ne un de mixte¹⁰⁹.

Així com Rest nega la idea d'estadi simple com a caracteritzador del desenvolupament i opta per un sistema d'avaluació fonamentat en tasques de reconeixement, també se separa en el fet que el raonament ha de quedar exempt de contingut¹¹⁰ i ha de ser entès en termes d'operacions abstractes, com ara la idea de reversibilitat. Per aquest motiu, els instruments respectius de mesura -el DIT i l'Entrevista del judici moral- ofereixen avantatges i desavantatges, com més endavant s'especificarà. Ara només recollim, tal com assenyalen tant el propi Rest com el mateix Kohlberg, que l'enfocament de Rest no és adient per a valorar l'organització estructural de la persona, si bé guanya en estandarització.

La seva teoria es basa en el fet de considerar que l'organització del pensament moral consisteix en diferents esquemes de cooperació - concretament sis-, cooperació que es troba a la base dels components I i II del model quadrifactorial de la moralitat. Aquesta interpretació es basa en les idees sobre com la gent coopera en les seves relacions socials, però íntimament relacionada amb el component II, què hauria de fer-se, l'específicament moral. Igual que férem amb Kohlberg, deixarem per al capítol tercer la descripció d'aquests sis estadis de cooperació.

¹⁰⁸ REST, J.R. (1979). pàg. 64.

¹⁰⁹ Han hagut també postures que rebujten senzillament el model d'estadi, ni simple, ni mixte. Més endavant es sintetitzaran.

¹¹⁰ REST, J.R. (1979). Prefaci de Kohlberg. pàg. XIV.

Pel que fa als elements que afavoreixen el desenvolupament moral¹¹¹, Rest se centra en les influències de l'experiència, del desenvolupament social -com a interacció, participació, nucli d'interès i similars-, i de l'edat-educació. Considerem, en primer lloc, el paper de l'experiència. S'afirma que no s'han observat models o categories d'experiències relacionades amb el desenvolupament moral. En la mateixa línia, tampoc no s'han trobat evidències de que el desenvolupament moral estigui lligat a qualitats de líders, ni a crisis o causes específiques de tipus moral¹¹², si bé hi ha elements crítics, com ara el propi entorn, l'estimulació intel·lectual en general i el suport social:

"In several studies on life experiences associated with moral judgment development, it appears that for most people it is not specific moral experiences that foster development (e.g. moral education programs, moral leaders, moral crises, living through moral dilemmas), but rather becoming more aware of the social world in general and one's place in it."¹¹³

El problema radica sobretot a nivell de definició de la variable "experiència". Uns intents han estat massa genèrics, com, per exemple, el desequilibri cognitiu de Piaget i l'oportunitat de presa de perspectiva de Kohlberg. Altres intents -com el de Rest (1986)-, al contrari, s'han revelat com a massa concrets i la recerca no ha aconseguit revelar-ne trets o tendències significatives. En opinió de l'autor, es necessitaria incloure-hi informació respecte de com la persona reaccionà davant de l'experiència en concret, com la interpretà i com el vivencià, en definitiva, aspectes clarament introspectius, que són difícils de conceptualitzar operativament amb vista a la investigació¹¹⁴.

¹¹¹ Aquest contingut es tornarà a reprendre i serà aplicat al capítol 7. *El DIT. en la investigació sobre el judici moral.*

¹¹² Aquesta seria la tesi de Gilligan, per exemple.

¹¹³ REST, J.R. (1986). pàg. 177.

¹¹⁴ De fet, aquesta seria una altra de les línies de recerca esmentades per l'autor que s'exemplifica en les paraules de Thomas Berndt (1985) pronunciades en un congrés de l'American Educational Research Association celebrat a Xicago aquell any: "What then defines the new phase in moral-development research? Basic questions about the experiences that contribute to progress in moral reasoning, and individual characteristics that increase or reduce people's openness to moral experiences." El paper de

D'aquesta manera és com considera que:

"Moral judgement seems to be part of a general social development on a wide, broad base"¹¹⁵.

"(...) we get the impression that development in moral judgment is a by-product of general social development, not a special result of particular moral courses, particular moral crisis, or particular moral leaders. Those elements that differentiate the high group from the low group are not specifically "moral" experiences, but events that are likely to foster social development in general. Accordingly, development in moral judgment seems to be a flag for social development in general."¹¹⁶

D'altra banda, es torna a destacar la importància de relacionar allò abstracte amb l'experiència real dels estudiants i de les estudiantes, i també la interacció entre iguals. No n'hi ha prou amb la instrucció o amb la informació,

"What is important to moral judgment development is the social interrelationships of students, the general atmosphere of the institutions they attend, and their involvement in college activities."¹¹⁷

Sembla que estiguem sentint el mateix Kohlberg.

Seguint en aquest àmbit, cal ressenyar que els estudis de Rest detecten canvis importants als inicis de l'edat adulta (20-30 anys) -igual de fonamentals que els que passen a la infància-, respecte de les estratègies de raonament moral.

"Moral development does not stop with the onset of puberty or before then. The college years are a time of dramatic change."¹¹⁸

l'experiència en el desenvolupament del judici moral tornarà a ser reprès al capítol "Relacions entre el raonament moral mesurat mitjançant el DIT. i d'altres variables".

¹¹⁵ REST, J.R. (1993). pàg. 209.

¹¹⁶ REST, J.R. (1986). pp. 46-47.

¹¹⁷ REST, J.R. (1993).pp. 209-210.

¹¹⁸ Ibidem. pàg. 203.

Aquests canvis no són senzilles disposicions d'actitud, sinó que es tracta de veritables reconceptualitzacions sobre la comprensió de la societat i el lloc que hi ocupen. L'educació formal està relacionada amb aquests canvis de forma directament proporcional:

"In short, college is tremendously powerful in promoting development of moral judgement."¹¹⁹

Aquestes conclusions són les que atorguen a l'educació formal la categoria de mecanisme que en possibilita el desenvolupament. Segons aquest autor, l'educació formal influeix positivament en el desenvolupament moral en dues direccions. D'una banda, permet prendre més consciència dels problemes d'aquesta mena. En segon lloc, influeix el procés de valoració o de raonament fent que sigui més efectiu. Anant encara més lluny, aquests guanys es detecten amb més quantia amb estudiants entre 20 i 30 anys, que no pas entre els que encara es troben a l'escolaritat obligatòria.

Les investigacions que recolzen aquestes afirmacions són tant transversals com longitudinals. Entre les primeres, es mencionen la de Pascarella, Ternezini, 1991, i la del mateix Rest, 1986:

"A number of recent large-scale secondary analyses of several thousand subjects each indicate that age-educational differences account for about 40% to 50% of the variance in moral judgement scores." (Ibídem, pàg. 202).

Aquests estudis aporten un biaix considerable a causa de factors històrics, culturals i, potser, també geogràfics, que és superat per les investigacions longitudinals. Entre aquestes es destaquen les de Colby, Kohlberg, Gibbs, Lieberman, 1983 - l'anomenat *grup de Harvard* -, i el també conegut com a *grup de Minnesota* (Rest, 1986), que ofereixen les mateixes conclusions. En canvi, la variable gènere apareix com a

¹¹⁹ Id. pàg. 201.

trivial¹²⁰ en comparació amb l'educació, ja que només explica un 0,5% de la variància (Thoma, Rest, Barnett, 1986).

En aquesta categoria, un altre àmbit interessant d'estudiar és el de la influència d'activitats paraescolars i extraescolars de l'ensenyament preuniversitari sobre el desenvolupament moral, àmbit que tot just es comença ara. De fet, aquestes activitats podrien tenir més importància que el currículum formal. Els motius que li donen suport són els següents. En primer lloc, no s'acostuma a tenir assignatures específiques d'educació moral o filosofia moral -recordem que es parla del sistema educatiu americà-. En segon lloc, hi ha la constatació empírica de que el desenvolupament moral és més gran en els anys que segueixen l'escolaritat preuniversitària.

En darrer terme, es consideraran les aportacions de Marvin W. Berkowitz respecte al discurs sociomoral. Es tracta d'una reflexió que, si bé no toca exhaustivament el concepte de desenvolupament moral, hi aporta un nou enfocament, especialment interessant en el moment filosòfic en què ens trobem, amb l'ètica discursiva impregnant-ho tot. D'altra banda, no és menys interessant la relació que es podria establir, a partir d'aquesta postura, entre raonament moral i discurs sociomoral, partint del supòsit que el pensament és previ al llenguatge.

Respecte a això, podem comptar amb la demostració de Piaget a l'entorn de que el desenvolupament intel·lectual és condició *a priori* de la lògica argumentativa. Serien moltes les vies d'investigació que aleshores s'obririen, abordant, de forma molt especial, una de les qüestions eternes en aquest àmbit: S'afavoreix el raonament desenvolupant les capacitats discursives o són aquestes les que es beneficiarien del desenvolupament moral?

En certa manera, es pot dir que Berkowitz està més interessat en els aspectes d'aplicació de la teoria de Kohlberg que a oferir una teoria sobre el desenvolupament

¹²⁰ Tot i així hi ha investigacions que detecten diferències estadísticament significatives entre gèneres a favor de les dones, com són les de Rest (1979); Thoma (1986); Pérez-Delgado, Mestre i García-Ros (1990); Moltó, Pérez-Delgado, Mestre i García-Ros (1991). La nostra aproximació, en canvi, no ha revelat diferències estadísticament significatives.

moral. La ressenya que d'aquest autor s'ofereix està subdividida en dos blocs. En el primer, es presenta la valoració crítica que fa sobre la teoria kohlberguiana. En el segon, es sintetitzen les conclusions a què ha arribat a l'entorn del desenvolupament de la discussió sociomoral, línia d'investigació escollida a partir d'aquesta visió crítica i aportació més important.

Són quatre els aspectes que concentren la seva valoració: la hipòtesi de l'estadi + 1, convenció + 1 o fenomen Blatt; la interacció entre iguals; el paper del professor/a com a facilitador i conflicte cognitiu, tots ells elements claus per a produir desenvolupament en la teoria de Kohlberg.

Respecte al primer aspecte, hipòtesi de l'estadi + 1, Berkowitz assenyala que es tracta d'una idea comúnment acceptada, però mancada de fonamentació empírica¹²¹. L'element que dóna suport a aquesta crítica és que no es troben actuacions en aquest sentit en la pràctica educativa. Tal com el mateix Kohlberg advertí, un raonament no categoritza un subjecte com a pertanyent a un estadi o a un altre. Es pot intuir l'estadi en què es troba, però no es pot saber amb seguretat només per les seves intervencions espontànies a propòsit dels diferents dilemes.

Aquesta hipòtesi se substitueix per l'heterogeneïtat dins el grup-classe -cfr, interacció entre iguals-, que garanteix, en certa mida, la coexistència d'estadis diferents. De forma coherent amb les teories de Piaget, de Kohlberg i del mateix Durkheim respecte a la influència dels companys i companyes a nivell educatiu i, també, d'educació moral, la interacció entre iguals afavoriria el desenvolupament, excepte en el cas que es trobessin ja en el moment de la transició. En aquest sentit, hi ha certa evidència (Lockwood, 1978;

¹²¹ A aquest respecte oferim el resum d'una investigació a curt termini, realitzada per Turiel al 1973 (no s'especifica la durada de la intervenció). Tres grups van ser exposats a: arguments propis de +1 estadi, +2 estadis i -1 estadi. La hipòtesi que es formulà fou que el primer grup produiria més canvi en la situació de post-test, perquè experimentaria desequilibri cognitiu. Els resultats foren paradoxics, com acostuma a ser amb les investigacions que pretenen recolzar o rebutjar la hipòtesi de l'estadi +1. Aquests foren que el grup exposat a dos estadis més que el propi experimentaren més avanç que els altres.

Mugni, Perret-Clermont i Doise, 1981 -domini no moral-)¹²² respecte a que el desenvolupament mitjançant elements facilitadors només és efectiu per als estadis inferiors i intermedis, aproximadament fins a l'estadi 3 de Kohlberg.

El paper del professorat com a facilitador del desenvolupament moral és un element que està relacionat amb la hipòtesi de l'estadi + 1. Encara que es necessiten més investigacions sobre això, sembla que sobresurten en importància els procediments que estimulen la interacció dins el grup d'iguals:

"(...) a number of investigations have shown that peer interaction without adult facilitation can be quite successful (e.g. Berkowitz, Gibbs & Broughton, 1980; Maitland & Goldman, 1974). This is certainly not an argument against teacher facilitation, but it does serve to suggest that such teacher roles *may* be expendable."¹²³

La creació de conflicte cognitiu, per la seva banda, és considerada com a variable de primer ordre pel que fa al desenvolupament moral, mentre que els elements anteriors ho serien de segon ordre i anirien encaminats a produir l'efecte de la primera, és a dir, conflicte cognitiu. Així, i a l'igual que Piaget, es posa l'èmfasi en el procés a seguir fins arribar a l'equilibri, més que no pas en el conflicte *per se*. A més, aquesta és una variable que presenta problemes seriosos en ser avaluada directament. D'aquesta afirmació, té experiència directa el propi autor (Berkowitz, Broughton i Gibbs, 1977).

Paral·lelament a aquesta revisió crítica d'alguns dels aspectes més rellevants de la teoria de Kohlberg, Berkowitz ha estudiat també la relació entre família i desenvolupament moral, que es troba també present a la teoria, encara que no va ser desenvolupada amb la mateixa intensitat. Després d'analitzar dos possibles constructes sobre els quals fonamentar les investigacions -estadi moral dels progenitors i estil

¹²² BERKOWITZ, M. (1985). pàg. 199.

¹²³ *Ibidem*. pàg. 200.

educatiu- s'ha conclòs que la inducció està relacionada positivament amb el desenvolupament moral de les filles i dels fills¹²⁴.

Tanmateix, aquests estudis presenten encara inconvenients. Així, s'ha constatat respecte a la primera variable, nivell de raonament moral dels progenitors, una baixada d'estadi quan dialoguen amb els infants. Igualment, encara es necessita calificar si és una de les dues variables o la interacció entre ambdues el que produeix desenvolupament en el fill o la filla.

Pel que fa al segon apartat d'aquesta ressenya, els estudis de Berkowitz i d'altres col.laboradors sobre la base interaccional de la discussió moral es projecten com una nova variable que faria de mitjancera entre les anomenades variables de segon ordre i la de primer ordre o conflicte cognitiu. La finalitat és esbrinar els trets evolutius de la discussió sociomoral, també anomenada "construcció social del coneixement".

L'element que es posa de relleu en aquests estudis és la discussió transactiva, definida com a intercanvi dinàmic i constructiu, on el raonament d'una postura opera - influeix, actua, intervé- sobre el raonament de l'altra:

"We have defined transactive discussion as "reasoning that operates on the reasoning of another" (Berkowitz & Gibbs, 1983). We view such discussion as dialectical in its ideal form, with Ego's (the speaker's) reasoning confronting Alter's (the listener's) in a dynamic and constructive interplay."¹²⁵

Els diferents comportaments en el diàleg¹²⁶ han estat categoritzats com a transactes¹²⁷ operacionals -els transactius pròpiament perquè operen sobre el raonament de l'altra persona-, representacionals -on no hi transformació, sinó que senzillament es

¹²⁴ En aquest respecte, l'autor assenyala que les investigacions que fonamenten aquestes conclusions pertanyen a la metodologia selectiva, que correlaciona variables, i no al mètode experimental, que manipula la variable independent. Per tant, només s'hi pot fer constar si hi guarden o no relació les variables investigades, però no pas la causalitat d'una respecte a altra.

¹²⁵ BERKOWITZ, M. (1985). pàg. 204.

¹²⁶ BERKOWITZ, M. (1991).

torna a presentar la forma de raonament de l'altra posició com a una paràfrasi, que s'intenta integrar amb la pròpia o que pretèn posar de manifest alguna contradicció-, i híbrids o elicitacionals, que completen o continuen un raonament inacabat o presenten el raonament de l'altra posició. Aquests híbrids es troben en una fase intermèdia o de transició i estan molt relacionats amb els operacionals.

Hi ha demostració empírica que el nivell de transacció en un diàleg està relacionat amb el nivell de desenvolupament del raonament moral. Així, aquesta relació és un bon predictor del desenvolupament, si bé la transacció operacional sembla estar-hi més relacionada que no pas la representacional (Berkowitz, 1987; 325, 331).

Un aspecte interessant a estudiar seria esbrinar quina transacció -parla o escolta- està més relacionada amb el desenvolupament. En aquest respecte, val a dir que tradicionalment s'ha considerat que la de l'escolta, si bé Powers (1981) suggereix que és la de la parla. Hi ha també postures que defensen que són ambdues les que es beneficien, que això només passa amb persones que es troben en estadis inferiors, i que passa tant a nivell inferior com a superior. Òbviament, aquesta és una qüestió que encara no es pot contestar.

En canvi, és especialment interessant l'observació respecte que normalment es considera la interacció com un element que afecta el desenvolupament estructural, però no com si fos la mateixa capacitat estructural la que determinés l'element interaccional¹²⁸. D'aquest dubte va sortir la hipòtesi de que les operacions lògiques formals poden ser necessàries per a alguns dels transactes operacionals. De fet, hi ha evidència respecte d'aquest supòsit, i també respecte que la discussió moral transactiva augmenta a mesura que s'avança en el nivell evolutiu (Berkowitz, 1987; 331).

¹²⁷ Traducció lliure de la paraula anglesa "transacts".

¹²⁸ Ambdós supòsits es troben en les investigacions de Berkowitz i cols. Així, els estadis del discurs sociomoral que tot seguit es presentaran, insinuen també aquesta relació amb el desenvolupament lògic evolutiu.

Per tant, a l'adolescència, seria una línia d'intervenció educativa molt profitosa, des d'aquest supòsit, estimular la discussió moral transactiva si s'ha assolit l'estadi de les operacions formals, o facilitar primer arribar al desenvolupament d'aquestes estructures de pensament, per, després, estimular la discussió moral transactiva. A les altres edats, seria convenient donar a conèixer les línies de desenvolupament de les competències comunicatives, relacionant-les amb l'organització cognitiva de cada estadi.

A partir de l'estudi bibliogràfic previ d'autors que s'hi han dedicat a investigar el tema de la discussió sociomoral (Piaget 1932, 1965; Miller 1980, 1981; Oser 1981; Keller & Reuss 1985; Selman i col.laboradors 1980, 1984, 1985, 1987; Damon & Killen 1982; Powers 1982, entre d'altres) i un estudi transcultural realitzat a Anglaterra i Suïssa amb un recorregut d'edats entre 6-8 anys, 9-11; 12-14, 15-17, 18-20¹²⁹, Berkowitz i col.laboradors han presentat un esquema preliminar del desenvolupament de la discussió sociomoral, que presenta sis estadis¹³⁰:

Estadi 0: Preargumentació. (Ex. 7 anys). Es caracteritza perquè no hi ha presa de perspectiva de l'altre interlocutor. Tampoc no es reconeix la necessitat del discurs o diàleg, de manera que les justificacions a la pròpia opinió només es donen quan són explícitament demanades i, en aquest cas, acostumen a ser irrelevants. Com seria de suposar, no hi ha col.laboració en la recerca de solucions a un conflicte, emprant la manipulació a nivell físic o psicològic.

Estadi 1: Argumentació d'una senzilla raó. (Ex. 8 anys). No hi ha encara la suficient capacitat per a considerar la perspectiva de l'altra persona que hi dialoga de forma adequada. Per aquest motiu, hi ha un centrament en la pròpia opinió o en els propis interessos. Es reconeix la necessitat de convèncer l'altra persona. El procediment per fer-

¹²⁹ BERKOWITZ, M.; GIBBS, J.C. (1983).

¹³⁰ BERKOWITZ, M. (1987). pp. 337 i ss. Tanmateix, s'ha de considerar que els estadis no estan expressats, si es tracta d'estadis evolutius, així com tampoc ho estan les edats compreses en cada un dels estadis. Entre parèntesi s'ha posat l'edat a qui corresponia l'exemple transcrit per l'autor per orientar mínimament respecte de l'etapa evolutiva.

ho consisteix en repeticions de la mateixa argumentació. El que és veritat o correcte no neix de regles abstractes o de principis, sinó que es fonamenta en allò concret, com la pròpia experiència, el que s'ha sentit a dir, etc.

Estadi 2: Manteniment de connexions. (Ex. 14 anys). En aquest moment, les dues persones que tenen el diàleg intenten intercanviar argumentacions múltiples de forma lògica. La finalitat del diàleg és identificar la qüestió central i enriquir les perspectives pròpies tot establint-hi opinions comunes en la recerca d'una solució compartida. Ensenms amb això, es demostra la capacitat per ordenar de forma jeràrquica les raons o arguments donats, i també per anticipar-se als possibles punts febles de la argumentació pròpia, per esbrinar les semblances i les diferències entre les opinions diverses, encara que les primeres no són emprades per construir aquesta solució compartida i per introduir-hi sentiments personals referits a la situació. Continua enfocant-se la justícia de forma concreta o situacional i no es diferencia el que és just del que és correcte.

Estadi 3: Contraevidència. (Ex. 16 anys). El que més sobresurt d'aquest estadi és l'èmfasi en les estratègies negatives que són emprades. En realitat, es caracteritza per la capacitat demostrada per identificar contradiccions lògiques, bé a nivell individual, bé en el decurs del diàleg. Moltes vegades sembla que el conflicte que s'analitza sigui més entre les persones que n'estan parlant, que no pas entre posicions o opinions diferents. Es tracta, en definitiva, de posar en pràctica la capacitat de metaraonament. En aquesta mateixa línia, es diferencia el que són fets del que són veritats establertes.

Estadi 4: Anàlisi compartida. (Ex. 20 anys). El paper de la lògica en el diàleg arriba a tal punt que aquest diàleg podria existir sense la necessitat que hi hagués dues posicions. La raó d'aquesta afirmació contradictòria radica en la mecànica que es duu a terme i que defineix aquest estadi: cada argumentació és analitzada críticament i sotmesa a contrarèpliques, per esbrinar-ne la seva validesa. És per aquest motiu que la característica "ser susceptible de generalització" esdevé una qüestió central. Així, es dedueixen la multiplicitat de conseqüències d'una solució, es diferencien molt acuradament el que són arguments valoratius dels descriptius, s'acostuma a jugar el paper d'"advocat del diable"

per a establir la validesa d'una opinió, etc. Frequentment s'analitza el context moral del problema i les justificacions afectives se sotmeten al pensament lògic.

Estadi 5: Discurs ideal. Fa referència bàsicament a l'etica discursiva, amb la referència explícita a Habermas. Tots els participants en una comunitat ideal de diàleg s'orienten cap al que és més just o el que és la millor solució a una qüestió en concret, mitjançant el diàleg.

Conjuntament amb aquesta anàlisi, els treballs d'altres personalitats investigadores i tèoriques, entre aquestes Gilligan, posen de relleu l'existència d'una altra dimensió en l'anàlisi del discurs sociomoral. Aquesta nova variable a què fem referència és l'estil o tipus de raonament sociomoral, que ocuparia un recorregut entre dos extrems: individualisme/autonomia i integració/connexió.

Dos són els models explicatius de la influència d'aquest estil sobre el desenvolupament argumentatiu: el d'oscilació i el d'alternança.

El primer, estils oscilants, és defensat, entre d'altres, per Berkowitz, Gibbs (1983) i Berkowitz, Oser, Althof (1987). Aquest model explicatiu concep l'orientació interpersonal com a un factor o dimensió de la lògica argumentativa, on els canvis d'estil poden ser fases del mateix desenvolupament del discurs argumentatiu. Des d'aquest plantejament, l'orientació interpersonal en els seus dos extrems, individualisme i integració, canvia en funció dels estadis del discurs argumentatiu: a l'estadi 1¹³¹ li correspon l'estil d'individualisme o separació, a l'igual que a l'estadi 3 -contra-evidència-, mentre que als estadis 2 -manteniment de connexions- i 4 -anàlisi compartida- els correspon l'estil d'integració o connexió.

El segon model, alternància d'estils, considera que l'orientació interpersonal i la lògica argumentativa són factors o dimensions independents, encara que el primer pot facilitar o dificultar la transició en el desenvolupament argumentatiu. Aquest model és el

¹³¹ L'estadi 0 no entra dins aquesta anàlisi, donat que no és argumentació, sinó un moment previ a aquesta.

que proposen, especialment, Brion-Meisels, Selman (1985). Des d'aquest plantejament, ambdós tipus d'orientació -individualisme i connexió- es poden trobar en cadascun dels estadis d'argumentació sociomoral.

Tot i així, encara són moltes les vies d'investigació en aquest àmbit del desenvolupament sociomoral. Per exemple, i recollint les conclusions de Berkowitz, Oser, Althof (1987), és necessari estudiar si són els factors diferencials intraindividuals -com, p.e., la mateixa orientació interpersonal- o bé les diferències interpersonals les que més influeixen per a estimular el desenvolupament a nivell d'argumentació. A aquest àmbit, es podria afegir la influència dels contextos familiars -ja esmentada a l'inici d'aquest subapartat- i també, especialment, les consideracions educatives.

1.2.4. Interpretacions sociocognitives.

Sota aquest epígraf volem ressenyar una tendència que, si bé s'inclou dins el paradigma cognitivo-evolutiu, es distingeix per l'èmfasi que fa respecte del coneixement social. Les interpretacions consideren que el fenomen moral és quelcom diferent d'altres fenòmens socials -com, per exemple, la llei, l'economia i les relacions interpersonals-, si bé hi està relacionat. Es podria afirmar, per tant, que la diferència ve més de la banda del contingut considerat com a pròpiament moral, que no pas d'altres supòsits. Turiel i Selman seran els dos autors que resumirem.

Turiel se centra en el desequilibri cognitiu com a mecanisme de canvi en el judici moral. De fet, el considera com la condició fonamental de desenvolupament de les estructures cognitives. Però se separa de la tradició de Piaget i Kohlberg perquè hi distingeix dos dominis conceptuals diferents, que es desenvolupen de forma també diferencial. Aquests dos dominis són la convenció social¹³² i la moralitat.

En opinió seva, aquests dos conceptes han estat confosos i barrejats. S'ha considerat la convenció social com una forma menys desenvolupada de moralitat que abarcaria el conjunt dels pensaments i les idees uniformes dins la societat -és a dir, allò que és arbitrari i dependent dels contextos-, pensaments i idees que permeten la coordinació entre les persones i possibiliten l'anticipació de conductes i un cert tipus de consens¹³³. Exemples d'aquest domini serien, per exemple, la forma de dirigir-se a les persones, de saludar-les, les maneres a taula, a l'autobús, etc. En canvi, el domini moral està format per judicis de caràcter prescriptiu que incideixen en les relacions

¹³² El desenvolupament en aquest domini també és regeix pel mateix mecanisme que en la moralitat: "(...) los cambios en el pensamiento (v. social) surgen de los conflictos, las incoherencias y las inadecuaciones en el modo actual de pensar, proceso al que nos referimos como *desequilibrio*." (TURIEL, E. (1984), pàg. 134. En una nota a peu de plana, l'autor exposa que la forma en que utilitza aquest concepte i d'altres -com afirmació i negació- és quelcom diferent a la de Piaget.

¹³³ *Ibidem*, pàg. 49 i ss.

interpersonals, però que no són arbitraris ni uniformes -és a dir, no depenen de convencions-, sinó que tenen pretensió d'universalitat.

Amb paraules de Turiel:

"El mundo social abarca personas e interacciones o relaciones entre personas. A su vez, hay dos aspectos centrales del conocimiento sobre las relaciones sociales: los sistemas de relaciones sociales y las prescripciones respecto a cómo deben ocurrir dichas relaciones. En este sentido, podemos identificar tres categorías generales que forman la base de la estructuración del mundo social del niño: la *psicológica* (conocimiento de personas), la *social o de la organización social* (conocimiento de los sistemas de relaciones sociales) y la *moral*. (...) La primera categoría se refiere a los conceptos que el individuo tiene de las personas como sistemas psicológicos. (...) La segunda incluye los conceptos del individuo respecto a cómo interactúa la gente, o cómo se relaciona de manera sistemática entre sí. (...) La tercera categoría se refiere a los juicios morales prescriptivos respecto a cómo debe comportarse la gente entre sí. Este dominio está definido por el concepto de justicia del individuo."¹³⁴

En la mateixa línia, cal apuntar que aquests dos dominis es troben relacionats, i és la persona la que els combina en segons quines preses de decisions:

"No se debe creer que los hallazgos sobre la existencia de distinciones entre los dominios indiquen que los individuos, a la hora de razonar, no establezcan relaciones entre ellos. (...) lo que está proponiendo es una separación estructural de los dominios, así como la posibilidad de que se combinen los componentes de más de uno de ellos en ciertas situaciones o acontecimientos."¹³⁵

Tanmateix, Turiel no considera que el domini moral no es refereixi al sistema social, la qual cosa seria molt fàcil de rebatre, sinó que es tracta de conceptes diferents, encara que s'apliquen l'un a l'altre:

"Es preciso aclarir la distinción conceptual entre moralidad y organización social, pues si no puede parecer que estamos proponiendo que los sistemas de organización social gozan de una

¹³⁴ TURIEL, E. (1989). pàg. 59.

¹³⁵ TURIEL, E. (1984). pàg. 129.

exención de trabas morales. Afirmar que la moralidad se basa en conceptos dissociables de los elementos que forman los contextos sociales específicos no implica que este dominio no se aplique a la organización social; al contrario, asumimos que las diversas facetas del modo en que se organiza un sistema social pueden estar guiadas, y normalmente lo están, por prescripciones morales."¹³⁶

Continuant en aquest sentit, Turiel al·ludeix a filòsofs com el mateix Rawls, que proposen un enfocament moral, basat en la justícia com a finalitat, aplicat a l'organització social, si bé des d'un nivell ideal, a priori. També podria al·ludir a la mateixa teoria de Piaget o de Kohlberg sobre desenvolupament moral, ja que ambdues fan sortir el concepte de societat o d'organització social en les seves explicacions.

Nogensmenys, la distinció que Turiel fa entre moralitat i convenció compta també amb postures detractores. Sintetitzant-les, un element de crítica es refereix a com aquest autor defineix el domini moral, referint-lo a aquelles accions que afecten el benestar d'una altra persona. Aquesta concepció es considera reduïda perquè, com ja es va sintetitzar en el subapartat dedicat a Rest, hom pot interferir en el benestar d'una altra persona, però sense cometre una acció immoral -pensem, per exemple, en el nostre món dissenyat per a persones dretanes que suposa problemes d'adaptació a les que són esquerranes-. I pot ocórrer també el cas contrari, és a dir, que la transgressió d'una convenció social pugui interferir amb el benestar d'una altra persona -seria el cas de qui es permet certes confiances en el tracte amb una persona recentment presentada i a qui no li agraden aquests excessos-. Es diria, en aquesta darrera situació, que s'ha comès un acte immoral?

L'altra crítica ha estat ja esbossada: defensa l'existència d'interacció entre els dos dominis, la intensitat de la qual fa impossible o no recomanable, en vista a l'estudi i la investigació, separar-les. Amb paraules de Rest:

¹³⁶ Ibidem. pàg. 54.

"Moral-judgement stages presuppose social organization and social convention. (...) In summary, morality and social convention have many complex relationships and are not simply separate and independent domains."¹³⁷

La presa de posició davant d'aquesta dualitat no ens resulta gens fàcil. Els coneixements derivats dels estudis de Turiel i col.laboradors ofereixen informació molt valuosa per entendre molts dels raonaments a propòsit de temes morals de les persones, com també certes conductes i justificacions de la gent menuda. D'altra banda, no es pot negar que el punt de vista del sistema social estigui present en les explicacions de Piaget, de Kohlberg o de Rest. Si hi ha dos dominis amb desenvolupament diferent o ambdós estan interrelacionats, és una qüestió a què, avui, no podem contestar, encara que la tradició investigadora sembli donar la raó a la segona posició.

Continuant amb la tesi de la teoria de Turiel, dues afirmacions poden sintetitzar-la, partint de la diferenciació entre els dominis convencionalitat i moralitat: la conceptualització de les regles socials és diferent a la de les regles morals; i la comprensió de la convenció social segueix una seqüència de desenvolupament diferent a la del desenvolupament moral.

La primera afirmació és basa en l'evidència que les persones valoren les transgressions morals com a més greus que no pas les transgressions a les convencions socials. La causa que les primeres siguin considerades com a més greus que les segones és perquè -com hem dit línies abans- repercuteixen perjudicialment sobre una altra persona, mentre que la transgressió a la convenció tan sols pot ser valorada com a irrespectuosa o causant de certa confusió¹³⁸. D'ací és d'on s'extreu l'afirmació que Turiel realitza respecte que el raonament moral considera com a element fonamental les conseqüències de l'acció sobre les persones, el medi, etc., mentre que el raonament social es basa en las conseqüències de l'acció sobre un ordre social que és extern, arbitrari i producte d'un uniformisme o consens. Tanmateix, aquest no és l'aspecte que ara volem

¹³⁷ REST, J.R. (1983). pàg. 610.

¹³⁸ NUCCI, L. (1981).

posar de relleu. Pot resultar més suggerent la constatació de Turiel que la canalla és capaç de tenir el propòsit o finalitat de certes convencions socials, i també els raonaments que les sustenten¹³⁹. Aquesta capacitat per diferenciar els dos dominis sorgeix molt aviat en el desenvolupament evolutiu i es manté al llarg de la vida, però no hi exclou el canvi.

En aquest sentit, és també molt interessant considerar la genèsi del coneixement social -el que hem anomenat abans segona afirmació-. Les regles socials no són dispositades en la canalla i superposades les unes amb les altres, sinó que s'organitzen i es construeixen mitjançant estructuracions. La fonamentació d'aquesta tesi es troba molt clarament sintetitzada en la següent citació:

"Because young children as well as older youths¹⁴⁰ distinguish moral violations from social-convention violations (in terms of degree of wrongness, relativity to the culture, and in terms of arbitrary/intrinsic consequences), Turiel and his colleagues contend, therefore, that morality and social convention comprise distinct domain with separate courses of development."¹⁴¹

El concepte de convenció social segueix, en opinió de Turiel, una seqüència de desenvolupament al llarg de set nivells progressius. Per arribar a aquesta formulació realitzà una primera investigació transversal¹⁴² i una segona de longitudinal¹⁴³, amb una mostra més petita que no arriba al nombre desitjat de trenta subjectes en cada nivell educatiu. Seguint els conceptes d'equilibri i desequilibri piagetians, els set nivells que Turiel proposa suposen sempre perfeccionament i optimització. Destaquen, en l'explicació evolutiva els conceptes d'afirmació i negació, formulats independentment de Piaget, i amb un significat quelcom diferent. En aquesta teoria, cal entendre que cada afirmació d'organització conté en si mateixa els elements per a la seva negació, cosa que

¹³⁹ V. p.e. TURIEL, E. (1984). pàg. 81 i ss i pàg. 127 i ss. En la mateixa línia es troben les aportacions de Much, N.; Shweder, R. (1977).

¹⁴⁰ Les edats a què es refereix són les compreses entre els 6 i els 17 anys.

¹⁴¹ REST, J.R. (1983). pàg. 609.

¹⁴² La informació corresponent es pot trobar a TURIEL, E. (1978; a).

¹⁴³ V. TURIEL, E. (1978; b).

suposa fer un pas més enllà, reorganitzant el pensament i donant lloc a una nova organització o conceptualització.

De forma sintètica, passem ara a descriure'n els nivells¹⁴⁴:

Nivell 1: La convenció com a descripció de la uniformitat social. 6-7 anys. El fet que hi hagi convencions socials és fonament per què es mantinguin. És l'autoritat individual la que dóna suport a la convenció. Aquesta és una idea que s'assembla al realisme moral o a la valoració moral en termes de conseqüències físiques de l'acció, sense que reconegui la perspectiva de l'altra. No hi ha una idea sobre l'organització social, encara que es pot diferenciar entre situacions de poder.

Nivell 2: Negació de la convenció com a descripció de la uniformitat social. 8-9 anys. S'arriba a la formulació que la convenció deixa d'existir quan les persones hi actuen de forma discrepant. Per tant, s'introdueix la idea d'arbitrarietat de la convenció. I, encara més, es pensa que la convenció no és necessària quan sofreix variacions. En l'àmbit del raonament moral, sembla que s'hagi començat a diferenciar entre la perspectiva pròpia i la de l'altra, considerant aquesta última com un tot.

Nivell 3: La convenció com a afirmació del sistema de regles; concepció concreta primerenca del sistema social. 10-11 anys. Es pensa clarament en la convenció com a quelcom arbitrari i susceptible de canvi, que respon a regles concretes investides d'autoritat. Aquestes regles són les que fonamenten les convencions que, a l'altre nivell, no semblaven existir quan s'abolia l'autoritat individual. Comença a emergir-hi una idea d'organització social, però el pensament encara és concret, en el sentit que no coordina entre sistemes d'interacció social, sinó que pensa en termes d'unitats socials determinades -escola, família, etc.-. En certa mesura, podem pensar en l'interès per complir les expectatives dels altres respecte a ser "bon noi", "bona alumna", etc.

Nivell 4: Negació de la convenció com a part d'un sistema de regles. 12-13 anys. Es pensa en la convenció com a quelcom arbitrari i susceptible de canvi,

¹⁴⁴ TURIEL, E. (1984). pàg. 131 i aa.

independentment de les regles, que són només expectatives de les altres persones. L'avaluació de la regla que sustenta la convenció es coordina amb l'avaluació de l'acte que la suposa. Si al nivell 3 la convenció era obligatòria perquè hi havia una regla al darrera, ara ja no ho és i es deixa tot a la decisió personal. L'organització es va ampliant entenent els sistemes d'interacció social, però encara no són coordinats. A nivell moral, aquesta etapa ens recorda més el pol·lèmic estadi del 4 i mig que la concepció social de l'estadi 4 en la teoria de Kohlberg.

Nivell 5: La convenció com a element en què intervé el sistema social. 14-16 anys. Es defineix el sistema social en termes d'organització i guia de les interaccions, i no pas en termes d'autoritat i regles. "(...) las interacciones sociales forman una organización y consideran al individuo como parte de un sistema cultural y colectivo general." (Turiel (1984; 138)). En aquest sentit es pot pensar en la perspectiva de sistema social de l'estadi 4. Es reconeix una estructura jeràrquica dins aquest sistema social, segons els rols i els estatus. D'aquesta manera, també es diferencien els diferents contextos. Llavors la convenció ha de ser respectada en la mesura en què es vulgui pertànyer a un grup determinant -es contempla, per tant, l'elecció individual-, i l'incomplir-la duria a l'exclusió del grup. En aquesta línia, la convenció desenvolupa un paper funcional en relació a la tasca social que li és pròpia -per exemple, els uniformes del personal sanitari-, al mateix temps que serveix també per denotar el concepte de grup.

Nivell 6: Negació de la convenció com a norma de la societat. 17-18 anys. Les convencions són tan sols normes socials legitimades per l'ús. Paral·lelament al que passava al nivell 4, ara les convencions no són més que expectatives socials. En aquest moment, la convenció és despullada del significat pràctic i funcional del nivell 5 i passa a ser només costum, costum que no és, però, qüestionat i que, per aquesta raó, continua. Nosaltres pensàvem de ressenyar aquesta etapa en l'estadi 5 de Kohlberg, en el sentit de la dificultat d'integrar, de vegades, el punt de vista legal i el moral en certes situacions.

Nivell 7: Les convencions com a coordinació de les interaccions socials. (18-25 anys). La funcionalitat de la convenció radica en l'anticipació de conducta que

permet establir. Això és una via per facilitar la interacció social i la mateixa marxa del sistema. D'altra banda, hi ha un cert acord sobre aquestes convencions, d'on sorgeix el coneixement compartut. Tanmateix, i pel que fa a les molt aproximatives relacions que fèiem entre aquests estadis i els del desenvolupament moral, voldríem separar-nos de la teoria de Kohlberg per a passar a la de Rest. Així, podríem assenyalar-hi l'estadi 5 més que el 4, pel que hi ha de coneixement compartit i de contemplació de veus o de parers.

La teoria de Turiel, a part d'endinsar-se en una qüestió bàsica i subjacent a la majoria dels plantejaments que ressenyem, ofereix punts molt interessants amb vista a la comprensió del raonament, sigui a propòsit de temàtiques socials o de morals. Igualment, la seva metodologia, més propera a Piaget i Kohlberg, que no pas a Rest, aporta també punts que cal reprendre en una anàlisi sobre el raonament moral -com és el nostre cas- i que, segurament, facilitaran la comprensió del fenomen en qüestió.

Per altra banda, la investigació i teoria de Selman descriuen també estadis de desenvolupament, centrats en l'adquisició d'estratègies de negociació interpersonal, tant pel que fa al nivell cognitiu com al comportamental¹⁴⁵. D'aquesta manera n'ha establert quatre nivells:

Estadi 0: domini físic o submissió. Egocentrisme. 3-6 anys;

Estadi 1: jerarquia de control verbal. Subjectivitat. 5-9 anys;

Estadi 2: intercanvi mediat recíprocament. Reciprocitat. 7-12 anys;

Estadi 3: coordinació orientada cap a la col.laboració. Col.laboració. 1-15 anys¹⁴⁶.

¹⁴⁵ De la mateixa manera que en estudiar la teoria de Kohlberg o de Rest, Selman també afirma que assolir un determinat nivell de desenvolupament no implica necessàriament i automàticament que la persona l'utilitzi.

¹⁴⁶ Els nivells acabats de mencionar, pertanyents a les estratègies d'orientació interpersonal, es troben molt relacionats amb els estadis d'adopció de perspectives, com assenyallarem en descriure'ls posteriorment.

El seu és un enfocament clínic, àmpliament desenvolupat amb persones que tenen problemes emocionals o presenten retard en algunes àrees del desenvolupament, però que també és profitós en qualsevol acció educativa:

"Mis investigaciones han mostrado, sin embargo, que la descripción de los estadios socio-cognitivos en el contexto de una teoría del desarrollo del yo puede aplicarse de manera provechosa tanto en la educación como en la intervención clínica."¹⁴⁷

Igualment, acostuma a treballar amb conflictes reals i no tant amb dilemes hipotètics¹⁴⁸ i, tal com ell assenyala, això pot dur a resultats diferents. En la mateixa línia, és precís assenyalar que, en l'aportació de Selman, es dóna més èmfasi a l'aspecte relacional, si bé es pressuposa que el desenvolupament individual ocorrerà mitjançant el primer. Així, per exemple, l'objectiu d'aconseguir una personalitat autònoma seria possible des del seu plantejament, encara que sembla estar subordinada en l'acció -i no tant en l'estructura o en el contingut- a l'àmbit social.

Queda encara per fer una altra consideració inicial: Selman salva la polèmica entre el predomini individual versus el predomini de la societat quan uneix els components estructurals -cognitius- amb els funcionals -adaptatius-. D'aquesta manera, s'integren les perspectives etològiques i funcionals, amb les estructurals i evolutives.

La seva aportació s'orienta també en aquesta línia: en integrar els estadis del desenvolupament del judici moral de Kohlberg amb els que ell postula d'adopció de perspectives, considerada pel mateix Kohlberg, com a condició necessària del judici moral (Kohlberg, 1987). L'adopció de perspectives de Selman la ressenyarem més endavant, però ara voldríem assenyalar que l'autor considera que la perspectiva estructural, en recolçar-se en el supòsit que la unitat estructural intraindividual determina la relació interpersonal, se centra excessivament en la persona i no considera el desenvolupament del

¹⁴⁷ SELMAN, R.L. (1989). pàg. 101.

¹⁴⁸ Aquesta és també la posició de Díaz-Aguado i Medrano (1994).

comportament social o interpersonal, crítica aquesta que es subsanaria des del seu enfocament.

Davant d'això, proposa un model bifactorial d'anàlisi de la qüestió. A través de les estratègies de negociació interpersonal, estudia tant els nivells estructurals com les funcions de les orientacions interpersonals, excedint, però, l'àmbit de l'únicament adaptatiu:

"Niveau structural et orientation fonctionnell représentent les deux faces du développement interpersonnel."¹⁴⁹

L'objecte d'estudi radica en la manera com les persones resolen conflictes, siguin de caràcter intern o de relació amb les altres, tot establint-ne diferents contextos de negociació. Per tant, comprén tant el "com", com el "sobre qui" (Selman, 1987: 313).

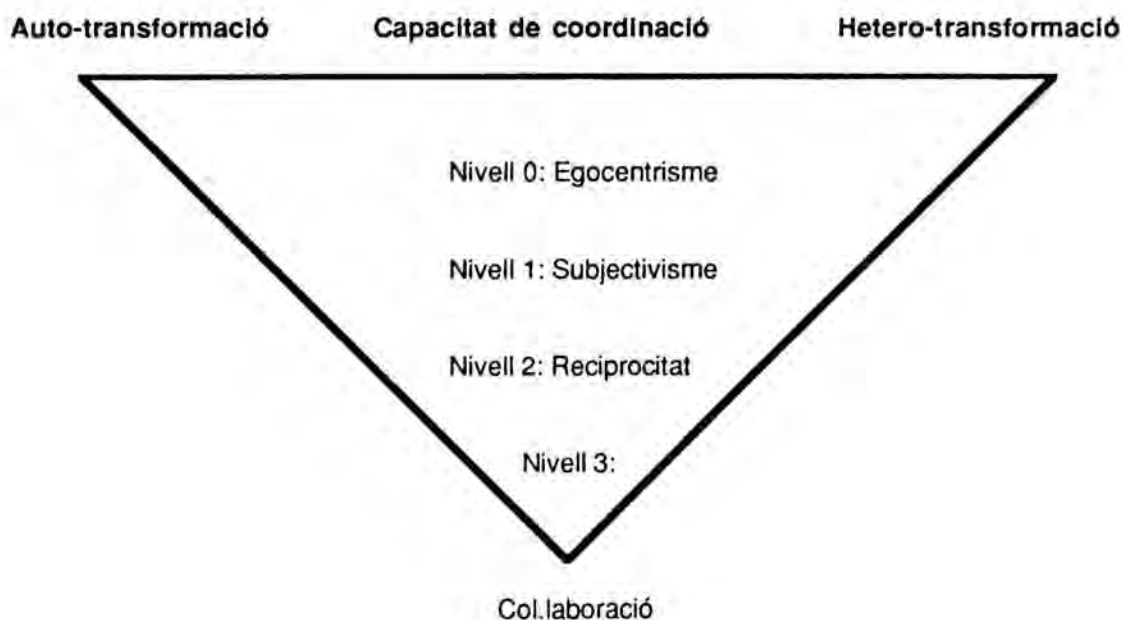
Aquesta tasca és abordada des de l'anàlisi de tres components. És necessari analitzar el desenvolupament de la conciliació en l'acció entre les comprensions cognitives i afectives i les intencions de l'altra persona i les seves comprensions afectiva i cognitiva. Això ens duu ja a una primera reducció del desequilibri intern i de l'interpersonal. D'altra banda, cal tenir present l'orientació interpersonal. En aquest punt, la reducció del desequilibri -sigui també intern, intraindividual, o extern, interindividual- s'aconsegueix mitjançant diferents estratègies de negociació interpersonal: encaminades cap a l'autotransformació, cap a la transformació de l'altra persona o, la forma més desenvolupada, dirigides cap a la col.laboració. Els contextos de negociació interpersonal es poden definir com:

"(...) des contextes dans lesquels les individus font l'expérience, lors d'un problème interpersonnel, simultanément de conflits intrapersonnels et de conflits avec un autrui significatif."¹⁵⁰

¹⁴⁹ SELMAN, R.L. (1987). pàg. 332.

¹⁵⁰ Ibidem. pàg. 303.

En darrer terme, cal considerar els elements del comportament. Així, Selman defineix la conducta social en funció de tres components: l'element afectiu, l'intel.lectual i l'aspecte social, que interactuen entre les persones i que poden ser font de desequilibri. Aquests tres elements evolucionen per nivells. L'element afectiu, implica la percepció i el control del conflicte afectiu. L'element intel.lectual ha d'incloure la perspectiva pròpia i la de l'altra. L'aspecte social, de la seva banda, suposa establir un objectiu interpersonal principal, lligat a una acció que és reflexiva. Conjuminant l'anteriorment ressenyat, de forma gràfica¹⁵¹:

Les estratègies de negociació interpersonal, tal com es pot desprendre del gràfic anterior, es basen en la coordinació dels diferents punts de vista o perspectives. D'altra banda, en aquest model l'ús d'una determinada estratègia de negociació pot portar a una conducta en sentit progressiu o regressiu.

Una anàlisi de la conducta realitzada des d'aquest plantejament factorial permet determinar el nivell de la persona, avaluant la diversitat d'estratègies utilitzades en

¹⁵¹ Basat en SELMAN, R.L. (198?). pàg. 314.

les seves relacions interpersonals. Es tracta, això és innegable, d'un enfocament qualitatiu, amb pretensions de rigorositat, que ha de fonamentar-se, necessàriament, en inferències.

A partir de la bibliografia existent sobre el tema i de les mateixes investigacions realitzades per Selman, es pot concloure que "l'habilitat d'adopció de rols i la precisió de la percepció social milloren amb l'edat"¹⁵². La línia d'anàlisi és totalment estructural i es refereix a canvis qualitatius, oposant-se a un enfocament merament acumulatiu o informatiu. A l'igual que Rest i d'altres estudioses i estudiosos, també té en compte el contingut en relació al nivell estructural, definit en termes de subjectivitat, interessos, desitjos, sentiments, etc. L'adopció de perspectives ha estat estudiada per Selman des de quatre àrees d'investigació: resolució de problemes socials o relacionals; comunicació i persuasió; empatia i raonament moral. A l'igual de Selman (1989) ens centrarem en aquesta darrera.

En aquesta tasca utilitzà el mètode clínic, com Piaget, i se serví de dilemes estandaritzats de Kohlberg¹⁵³, a part d'altres dirigits a edats infantils, als quals seguia el comentari o discussió oberta. Aquest diàleg posterior que s'establí després de la lectura i comprensió del dilema en qüestió, englobava tres aspectes estructurals de l'adopció de perspectives: el propi punt de vista, els diferents punts de vista dels personatges involucrats en el dilema i la relació entre els dos anteriors. Igualment, i per tal de cobrir l'aspecte referit al contingut, s'estudiaven les idees que els subjectes tenien respecte a motius, sentiments, l'altre "jo", les relacions interpersonals, etc.

¹⁵² SELMAN, R.L. (1989). pàg. 103.

¹⁵³ Tanmateix, ens permetem de recordar que Selman acostuma a utilitzar dilemes reals, especialment en els seus tractaments terapèutics o "teràpia de dos".

Cinc són els estadis¹⁵⁴ de presa de perspectiva que Selman proposa, juntament amb els estadis de desenvolupament del judici moral de Kohlberg¹⁵⁵. Intentarem sintetitzar-los tot seguit.

Estadi 0: Perspectiva egocèntrica. Aproximadament dels 4 als 6 anys. A l'igual que el nivell 0 d'estratègies de negociació interpersonal, aquest estadi es caracteritza perquè se centra en el punt de vista propi, considerat com el correcte. Com és lògic de deduir, tampoc no té la capacitat de relacionar perspectives diferents ni de conceptualitzar-les tot establint-hi una comparació. Hi ha un únic punt de vista, el propi. De la mateixa manera, si bé es té la capacitat de comprendre, en una altra persona, aquelles emocions que són directament observables i integrades amb les respostes pròpies, la persona no es pot posar en el lloc de l'altra. No existeix tampoc un pensament causal a nivell psicològic, segons, per exemple, raons particulars, intencionalitat, etc.

En relació als estadis de desenvolupament del judici moral de Kohlberg, la perspectiva egocèntrica de Selman se situaria en un nivell premoral, que conté alguns elements propis de l'estadi 1 de Kohlberg, com la valoració de l'acció moral a partir de les conseqüències físiques d'aquesta, sense tenir en compte la intencionalitat.

Estadi 1: Adopció de perspectives socioinformatives. Entorn dels 6 i fins als 8 anys. En una situació relacional de conflicte, la diferència de punts de vista està en funció de la informació -diferencial- de què cada part implicada disposa. L'ésser no ha arribat a la reciprocitat, cosa que determina que no pugui considerar alhora la seva perspectiva i la d'una altra persona, però es reconeixen interessos diferents. Tampoc no es pot veure a si mateix, o a si mateixa, com ho faria una altra. El centrament en una sola perspectiva, que no ha de ser ara necessàriament la pròpia, és la conseqüència lògica d'aquesta forma de pensament:

¹⁵⁴ Per a més informació es pot consultar SELMAN, R.L. (1989). pp. 106 i ss.

¹⁵⁵ Respecte a aquesta integració Kohlberg valorà que la perspectiva anterior a la societat no estava molt relacionada (Kohlberg, 1982).

"Al emitir un juicio moral, el niño del estadio 1 supone que hay sólo una perspectiva "buena" o "verdadera", la de la autoridad o la suya propia, incluso si reconoce que existen diferentes puntos de vista."¹⁵⁶

Hi ha encara dos elements importants que representen un avenç substancial en relació a l'anterior estadi. Un és el reconeixement de la intencionalitat en obrar. Es diferencien accions intencionades de les no intencionades. Igualment, s'identifiquen motius i raons subjectives de l'acte, és a dir, diferents segons cada persona.

Ens trobem ara amb un raonament moral que conté elements dels estadis 1 i 2 de Kohlberg. En relació amb el primer estadi, sobresurt l'orientació al càstig i a l'obediència, i, en relació amb el segon, es troben la constatació d'interessos i motius diferents, i també l'inici de la idea del que és just sobre la base a la igualtat.

Estadi 2: Adopció autoreflexiva de perspectives. Dels 8 anys als 10, aproximadament¹⁵⁷. L'avenç de l'estadi 2 pel que fa al reconeixement de perspectives diferents es perfecciona amb la possibilitat de posar-se en el lloc de l'altra, és a dir, de pensar en motius, raons, intencions, preferències des de l'òptica d'una altra persona. Paral·lelament es pren consciència que les altres persones poden fer el mateix respecte a les pròpies accions. D'aquesta manera es desenvolupa la capacitat d'anticipació de les conseqüències dels propis actes. Aquesta forma de pensament és, però, seqüencial i no pas simultània.

Pel que fa al raonament moral, aquest se centra, segons Selman, en les finalitats instrumentals i en l'intercanvi que Kohlberg caracteritza com a pròpies de l'estadi 2. Atès que cada persona pot tenir uns interessos diferents i que poden entrar en conflicte, s'entén la solució des de pactes, intercanvis, igualitaris. Així mateix, aquesta concepció del conflicte porta a la consideració de que el que és moral, el que és just, es relatiu.

¹⁵⁶ SELMAN, R.L. (1989). pàg. 108.

¹⁵⁷ El nivell de subjectivisme, descrit anteriorment, podria correspondre als estadis 1 i 2 de l'adopció de perspectiva.

Estadi 3: Adopció recíproca de perspectives. Entre els 10 i els 12 anys. El guany més destacable està relacionat amb la manca de simultaneïtat que es destacava a l'estadi anterior. Ara els nens i les nenes són capaços de pensar des d'una tercera perspectiva, més abstracte, la d'un "espectador imparcial" (Selman 1989; 110). La reciprocitat i la simultaneïtat són, doncs, els elements característics d'aquest tercer estadi. Això implica també que s'atorgui a cada persona la capacitat de considerar el punt de vista aliè.

Les relacions interpersonals són concebudes des d'una altra òptica. Ja no es tracta d'intercanvis ni de pactes rígidament igualitaris i instrumentalistes, sinó que es fonamenten en la mutualitat i en la temporalitat:

"(...) el niño empieza a comprender que el comportamiento de cada uno de los miembros de la relación debe ser coherente a lo largo del tiempo."¹⁵⁸

De la mateixa manera que s'amplia la comprensió de les relacions interpersonals, també ho fa la noció de subjectivitat. Es tenen en compte els processos autoreflexius personals davant una situació determinada, i també les expectatives que l'altra persona pot tenir respecte al subjecte.

Tot això porta clarament a l'estadi 3, en la teoria de Kohlberg. Selman subratlla la "regla d'or", característica d'aquest estadi: fer a les altres persones el que desitjàriem que ens fessin.

Estadi 4: Sistema social i convencional d'adopció de perspectives. Entre els 12 i els 15 anys, aproximadament. La reciprocitat i la interpersonalitat basada en la mutualitat i acompanyada, però, d'una perspectiva imparcial s'amplia ara amb una perspectiva més llunyana i abstracte, la de la societat. Aquesta perspectiva és més que la de l'"espectador imparcial", a què al·ludíem a l'estadi 3. El punt de vista de la societat està basat en la participació de tots els membres. És, doncs, un punt de vista compartit, consensuat:

¹⁵⁸ SELMAN, R.L. (1989). pàg. 111.

"Se considera que las convenciones sociales son necesarias en la medida en que todos los miembros del grupo (el "otro" en general) las comprenden con independencia de su posición o papel social, y de su experiencia."¹⁵⁹

Paral·lelament, la comprensió de les persones és més completa i es realitza ja a nivell intrapsíquic, on les creences, els valors i les actituds estan sotmesos a desenvolupament i a canvi.

A nivell de raonament moral ens trobem, com és de suposar, en l'estadi 4 de la teoria de Kohlberg. Es podria resumir amb les paraules del mateix Kohlberg (1976):

"Diferencia el punt de vista de la societat d'acords o motius interpersonals."¹⁶⁰

A l'igual que també destaca el mateix Kohlberg hi ha un profund interès per seguir la perspectiva legal, la qual pot mantenir el contracte social.

Del que hem sintetitzat es pot comprendre fàcilment l'opinió de Kohlberg (1982) en referència a la teoria d'adopció de perspectives de Selman. Trobava que la perspectiva anterior a la societat -podem entendre aquesta com allò que anomena nivell preconvencional, és a dir, els estadis 1 i 2 de la seva teoria sobre desenvolupament moral-, no estava molt relacionada.

Així com trobem que els equivalents en el raonament moral als estadis 3 i 4 de l'adopció de perspectives de Selman són, bàsicament i de forma sintetitzada, els mateixos estadis 3 i 4 de la teoria del judici moral de Kohlberg, els equivalents en el raonament moral dels estadis 0, 1 i 2 de Selman semblen una mixtura dels estadis 1 i 2 de Kohlberg.

D'altra banda, i com s'apuntarà en pàgines posteriors, si bé podem considerar la relació entre presa de perspectiva i estadis de judici moral en termes de condició prèvia necessària, encara que no suficient -a l'igual que el desenvolupament cognitiu-, la bibliografia existent no permet conceptualitzar, de forma inequívoca, aquesta relació en termes d'organització estructural -quines capacitats de presa de perspectives influeixen

¹⁵⁹ Ibídem. pàg. 124.

¹⁶⁰ HERSH, R.; REIMER, J.; PAOLITTO, D. (1984). pàg. 56. En castellà, a l'original.

sobre quins components del raonament moral-. L'opinió de Selman és, però, més modesta:

"La adopción de perspectivas puede describirse conceptualmente como una forma de conocimiento social en un lugar intermedio entre el pensamiento lógico y el pensamiento moral."¹⁶¹

¹⁶¹ SELMAN, R.L. (1989). pàg. 113.

2. TRES ENFOCAMENTS SOBRE EL RAONAMENT MORAL: KOHLBERG, GILLIGAN I REST.

Introducció

Al llarg d'aquest treball, ens proposem d'aprofundir en l'àmbit del judici moral i el seu desenvolupament. Al primer capítol fem un intent d'acotar el significat del terme *moralitat*, i establíem que el judici o raonament morals representen només una part, potser tampoc la més important, d'aquesta realitat de l'existència humana. Hem diferenciat també judici moral de raonament moral, considerant que el primer seria la conseqüència o expressió sintètica del segon, tot i que aquí els emprarem com a sinònims. A la part pràctica d'aquest treball tornarem a definir el judici o raonament morals com una variable a analitzar, però, en aquest capítol, volem aturar-nos un xic més en la definició teòrica.

La definició de judici moral que emprarem és la següent:

"Moral judgment concerns how people define one or another course of action in a situation as morally right." ¹⁶²

La cita anterior correspon a Rest, peròensem que és suficientment àmplia i general per admetre qualsevol enfocament teòric en concret. Tanmateix, conceptualitzacions com la següent, que també correspon al mateix autor:

"(...) moral judgment is concerned with how the benefits and burdens of social cooperation are to be distributed (the rules of a social system that assign people's rights and responsibilities)." ¹⁶³,

tot i derivar-se de la primera, restarien al marge del que volem entendre per raonament o judici morals, atès que estableix la cooperació social com l'esquema que dona estructura al pensament moral.

D'altra banda, és convenient subratllar que en aquesta aproximació al coneixement del judici moral, deixem de costat el contingut, el valor o l'opció en concret

¹⁶² SCHLAEFLI, A.; REST, J.R.; THOMA, S.J. (1985). pàg. 319.

¹⁶³ REST, J.R. (1979). pàg. 20

que constitueix el cos del judici en qüestió i optem, com fou l'alternativa iniciada per Kohlberg, per la forma com els continguts, els valors, les opcions, etc. es barregen arguments i punts de vista i, a la seva vegada, es pesen i es contraposen fins a equilibrar-se en l'expressió del judici moral.

L'aspecte formal del procés de raonament o del judici morals és l'aproximació més objectiva, rigurosa i científica possible a aquest àmbit d'estudi. Aquesta afirmació, si bé rotunda i taxativa, no ens sembla gratuïta quan considerem que el fenomen que volem conèixer i profunditzar és el desenvolupament del judici moral. Potser en altres objectes d'estudi aquesta opció de treball podria considerar-se més discutible, com es pot desprendre de la línia continuadora de la filosofia aristotèlica, per exemple, que reclama més contingut i opcions de valors, i ens trasllada al que fa referència a l'educació d'aquesta dimensió de la persona. Però amb un objecte d'estudi com el que ens ocupa, la rellevància de l'aspecte formal està lògicament fonamentada i necessita ser enunciada i valorada abans de continuar aquest treball.

Aquesta premisa és assumida per les tres teories que ara intentarem sintetitzar. De forma expressa, ho feu Kohlberg. La premissa pot derivar de la lectura de les aportacions de Gilligan i Rest. Començarem pel pioner i progenitor de gran part -per no dir de la totalitat- dels coneixements actuals sobre judici moral, Lawrence Kohlberg.

2.1. Els estadis de desenvolupament moral de L. Kohlberg.

Kohlberg continuà la reflexió feta per Piaget a propòsit del fenomen moral, introduint-hi noves premisses, a les quals ja s'ha fet menció en planes anteriors, però que aquí volem tornar a sintetitzar per emmarcar millor la teoria kohlberguiana dels estadis.

Així, l'àmbit moral és abordat per aquesta autor de forma ben delimitada, centrant-se en situacions morals conflictives, mentre que Piaget feia servir altres tipus de problemes que podien ben fàcilment no incloure's específicament en l'àmbit moral, si considerem com el més rellevant d'aquest l'aspecte normatiu ideal. Amb els treballs de Kohlberg, la metodologia emprada configurarà també un nou pas endavant. Del mètode clínic centrat en pocs subjectes s'optà per l'estudi longitudinal d'una mostra que, almenys en els seus orígens, podia ser considerada representativa del conjunt de la població dels EUA. D'aquesta manera és com s'allarga el període d'edat a estudiar, temps que, per a Piaget, abastava l'edat d'onze anys, aproximadament.

La relació entre raonament general i raonament moral, que s'expressa en els judicis morals -enunciats valoratius amb justificació-, indica la importància del desenvolupament cognitiu per al desenvolupament moral, i el primer és condició necessària, però no suficient, del segon¹⁶⁴. Ensenms amb la capacitat cognitiva, Kohlberg també considera l'assoliment progressiu de la capacitat de perspectiva social com un element necessari i coajudador del desenvolupament moral. Per últim, volem tornar a fer menció de la distinció entre forma i contingut en els judicis morals, i també de l'opció pel primer aspecte, la forma, raonament o argumentació donada a un conflicte en concret, pel que fa a l'estudi i a l'anàlisi del pensament moral.

La concepció ortodoxa d'estadi dóna suport a la seqüència evolutiva de desenvolupament del judici moral, i les derivacions d'aquesta assumpció són coherentment integrades en l'esmentada seqüència. Fins i tot, la mateixa opció metodològica d'elecció

¹⁶⁴ HERSH, R.; REIMER, J.; PAOLITTO, D. (1984). pàg. 49.

del judici o raonament morals per sobre de la conducta es tradueix en el concepte d'estadi que Kohlberg defensa:

"El cambio de estadio del juicio moral es de un gran alcance o irreversible; el estadio superior que se alcanza no se pierde jamás. La conducta moral en sí es fundamentalmente situacional y reversible o "perdible" en nuevas situaciones."¹⁶⁵

En l'explicació del desenvolupament del judici moral, Kohlberg distingeix tres nivells, preconvencional, convencional i postconvencional, i cadascun es compon de dos estadis. Perfil·la així una seqüència líneal, progressiva i irreversible de sis estadis per aprehendre el desenvolupament del judici moral. La qüestió respecte a les edats aproximades d'assoliment de cadascun dels estadis no preocupà al seu autor. Si bé dóna uns terminis més o menys generals i indicatius, creiem que s'ha de destacar la flexibilitat cronològica que proposa segons unes variables tals com nivell cultural, l'ambient social i els estils d'educació bàsicament¹⁶⁶.

Passem tot seguit a aturar-nos en la descripció dels estadis, amb el benentès que aquesta tasca no és gens fàcil, tot i que comptem amb una bibliografia molt bona i prolífica¹⁶⁷. El nostre desig seria remetre'ns en aquest moment a qualsevol de les bones síntesis sobre la teoria dels estadis de desenvolupament del judici moral a les quals podem accedir en llengua castellana, però seria també una errada per la nostra part no dedicar-hi un espai per a intentar una síntesi personal de la teoria de Kohlberg. Així doncs, i sempre pensant que tenim a l'abast moltes aportacions bones sobre aquest referent, abordarem la tasca des dels supòsits que acabem d'esmentar.

Els tres nivells proposats per Kohlberg depenen del grau d'acceptació de les convencions, tal com es reflecteix en els noms encunyats:

¹⁶⁵ KOHLBERG, L. (1987). pàg. 95.

¹⁶⁶ KOHLBERG, L. (1982). pàg. 48 i ss.

¹⁶⁷ Per a l'aprofundiment en aquest aspecte de la teoria kohlbergiana recomanem de forma especial les obres següents: COLBY, A.; KOHLBERG, L. (1987), KOHLBERG, L. (1992), ADELL, J. (1990) i HERSH, R.; REIMER, J.; PAOLITTO, D. (1984).

"Para entender los estadios, lo mejor es empezar por entender los tres niveles morales. El nivel moral preconvencional es el nivel de la mayoría de los niños menores de nueve años, de algunos adolescentes y de muchos adolescentes y adultos delincuentes. El nivel convencional es el nivel de la mayoría de adolescentes y adultos de nuestra sociedad y de otras sociedades. El nivel postconvencional se alcanza por una minoría de adultos y, normalmente, sólo después de los veinte años. El término convencional significa conformidad y mantenimiento de las normas y expectativas y acuerdos de la sociedad o autoridad por el mero hecho de ser reglas, expectativas o acuerdos de la sociedad."¹⁶⁸

Des d'aquesta definició, la persona -generalment, nenes i nens- que es troba en el nivell I o preconvencional no ha arribat a entendre les normes i les expectatives socials com a elements inherents a ella mateixa, sinó que les entén com a quelcom extern -heterònom en certa mida- al propi jo. Aquesta inherència de les regles i expectatives socials a la persona és el tret que caracteritza el nivell II o convencional, on trobaríem -o ens trobaríem- la major part de les persones. El nivell III o postconvencional és aquell que separa l'esfera del propi jo dels acords i expectatives socials, mitjançant un pensament fonamentat en principis -principis que normalment estan a la base de les normes, acords i expectatives socials- que han estat escollits per la persona.

Per descriure els estadis, Kohlberg utilitza dos components bàsics: la perspectiva social i la delimitació del que és moral. Aquest darrer component -que en algunes obres apareix desglossat com "el que està bé" i "raons per actuar correctament"- és el que remet a la idea de justícia, principi aquest que també es troba a l'aportació de Gilligan i que, en el cas de Rest, se substitueix, valgui l'expressió, per la cooperació. Amb paraules d'Adell:

¹⁶⁸ KOHLBERG, L. (1992). pàg. 187.

"Perspectiva social y operaciones de justicia constituyen los componentes estructurales del razonamiento moral, entendido como pensamiento sobre derechos y deberes, sobre la justicia en la interacción social el conflicto de intereses."¹⁶⁹

En el nivell I o preconvencional es troben els estadis 1 i 2. L'estadi 1, o moralitat heterònoma, es caracteritza pel centrament i pel realisme moral ingenu. No hi ha relació ni coordinació entre dos punts de vista diferents i l'acció és valora, a nivell moral, segons les conseqüències físiques. Igualment tampoc no entren en joc les idees d'intencionalitat, necessitat o equitat:

"The perspective of moral realism represents a failure to differentiate multiple perspectives on the dilemmas. This means that authority and subordinate, self and other, and other individuals in conflict or disagreement are assumed to share a single perception of the situation and of the morally appropriate response to it."¹⁷⁰

En la mateixa línia, les valoracions morals són taxatives i unívokes: una cosa està bé o malament de forma categòrica. L'evitació del càstig és un bon motivador per a l'acció moral. Aquí es trobaria el concepte de "justícia immanent", que parla de la creença fortament arrelada que el càstig seguirà irremediablement i necessàriament a la transgressió de la norma. L'autoritat és per ella mateixa un principi i, atès que no hi ha coordinació entre punts de vista diferents, s'acostuma a identificar el punt de vista de l'autoritat amb el propi. Per aquest motiu, els càstigs que s'imaginem acostumen a ser desproporcionats amb la falta comesa, perquè es pensa que la persona adulta ha de reaccionar amb grandiositat, forma que li seria pròpia.

Potser el guany més significatiu de l'estadi 2 és la capacitat de reconèixer que, davant d'una mateixa situació, les persones poden tenir interessos, opinions, idees diferents. Això implica també que són capaces de reconèixer més d'una perspectiva en una situació concreta. En la mateixa línia, aquest reconeixement duu a considerar un cert

¹⁶⁹ ADELL, J. (1990). pàg. 138.

¹⁷⁰ COLBY, A.; KOHLBERG, L. (1987). pàg. 25.

relativisme, en sentit concret i contextual, com a nota distintiva de l'existència humana, perquè el que està bé, ho estarà d'acord amb cada situació concreta i dels interessos, opinions, etc. de cadascuna de les persones que s'hi relacionen.

D'altra banda, l'individualisme continua sent un aspecte important del pensament pre-convencional, atès que l'acció acostuma a perseguir la satisfacció dels propis interessos, tot i que es reconeixen els de l'altra persona i es deixa que faci el que li és propi. És només quan els punts de vista entren en conflicte que es recorre a un intercanvi, un tracte d'igual a igual: ambdues parts cedeixen en proporció idèntica per permetre a l'altra i permetre's aconseguir el propi objectiu. D'aquí que també s'anomeni l'estadi 2 *moral instrumental*:

"Dado que el objetivo primario de cada persona es perseguir sus propios intereses, la perspectiva del estadio 2 es pragmática: maximizar la satisfacción de las necesidades y deseos propios, minimizando las consecuencias negativas que ello pudiera acarrear para el propio yo. La convicción de que el otro también opera desde esta premisa, conduce a un especial énfasis en el intercambio instrumental como mecanismo a través del cual los individuos pueden coordinar sus acciones para beneficio mutuo. Así pues, el realismo moral del estadio 1 desaparece."¹⁷¹

Tal com ha quedat recollit a l'anterior citació, el criteri per afrontar les situacions de conflicte és totalment subjectiu, i són les dues subjectivitats les que entren en una relació que, més que dialògica, és mercantilística en aquest sentit pragmàtic. Encara no s'esbrinen quines són les necessitats prioritàries en una situació de conflicte en concret, ni s'hi estableixen respostes.

Igualment, el càstig ja no és allò que segueix irremeiablement una acció dolenta, però continua interpretant-se en sentit físic. Està malament fer mal a algú sense cap motiu i, en fer-ho, el càstig ha de consistir estrictament en el que fou l'acció dolenta. Això implica que si et trencaren una pàgina del llibre de socials, tens dret a trencar a qui t'ho ha fet una pàgina del llibre de socials, i no pas dues o tres, per exemple.

¹⁷¹ ADELL, J. (1990). pàg. 140.

Amb l'estadi 3 s'inicia el pensament convencional:

"Por tanto, implica cambiar la perspectiva social de los intereses concretos de individuos a los intereses o medidas del grupo o sociedad."¹⁷²

El que caracteritza aquest estadi i representa l'avenç més important és la capacitat de relacionar o, millor dit, integrar dos punts de vista diferents, la qual cosa implica que s'és capaç de sortir dels límits de la interpretació de dues persones diferents sobre la mateixa acció o situació -això seria el característic de l'estadi 2-, per captar-los des de la perspectiva d'una tercera persona, en certa mesura aliena a l'acció o situació. Aquesta "tercera persona" no és, però, una abstracció, sinó que té el significat concret de les altres persones que ens són properes, la valoració de les quals és important i valuosa per a nosaltres. El manteniment de l'aprovació social és un fort motivador del pensament segons principis de l'estadi 3. Precisament aquí radicarà el tret següent.

La motivació i l'impuls de l'acció considerada com a moralment correcta en l'estadi 3, consisteixen en comportar-se segons el criteri del "bon noi" o de la "bona noia", és a dir, comportar-se segons el que les altres persones properes -família, escola, grup d'iguals, veïnatge, etc.- esperen de nosaltres. També implica preocupar-se per elles, demostrar tenir bons sentiments, bones intencions. Es tracta, en definitiva, de la "regla d'or" del comportament: "Fes amb les altres persones com voldries que et fessin a tu"¹⁷³. En el mateix sentit, els principis d'amistat, lleialtat, confiança i gratitud¹⁷⁴ esdevenen totalment bàsics i, alhora, també criteris de conducta. Això significa que les relacions socials són viscudes des d'un sentit fins aleshores nou. Aquest nou sentit, aquest significat nou, és el del coneixement mutu, de l'expressió del propi jo i de l'interès reconegut en el coneixement de l'altre.

D'altra banda, l'intercanvi instrumentalista, estrictament i concretament ponderat de l'estadi 2 es perfecciona segons criteris de reciprocitat totalment elaborada.

¹⁷² HERSH, R.; REIMER, J.; PAOLITTO, D. (1984). pàg. 62.

¹⁷³ COLBY, A.; KOHLBERG, L. (1987). pàg. 27, i ADELL, J. (1990). pàg. 143.

¹⁷⁴ KOHLBERG, L. (1992). pàg. 188.

Això implica que es tinguin en compte les necessitats particulars de l'altra persona, i també les intencions a l'hora d'actuar. Igualment, apareixen les nocions de mèrit i d'obligació moral o deute respecte a les altres persones. La idea d'equitat apareix per primera vegada en el pensament moral de l'estadi 3.

El guany que comporta l'assoliment de pensament segons principis de l'estadi 4 radica en la concepció social: es pensa en termes de sistema social, com a tal abstracte, és a dir, la persona és capaç d'adoptar el punt de vista del sistema social:

"La capacidad de adoptar la perspectiva de todo el sistema social, en contraste con la perspectiva del grupo inmediato, caracteriza la asunción de roles del estadio 4. Implica una mayor capacidad cognitiva, porque se deben tener en cuenta los intereses de cada grupo constituido y compararlos a los intereses del conjunto."¹⁷⁵

Els acords socials i el sistema legal donen suport a la societat de tal manera que qüestionar-los posa en perill la continuïtat del mateix sistema social. No es tracta tant de complir la llei per la llei, criteri que podria fer-nos pensar, fins i tot, en el pensament característic de l'estadi 1, com de respectar el que manté l'estabilitat dels acords socials. De totes maneres, això no implica necessàriament afirmar de manera categòrica que el pensament de l'estadi 4 defensa en qualsevol situació de conflicte el respecte a la llei i al que està socialment establert, encara que la disjuntiva entre aquest tipus de respecte i una altra opció diferent de valor sol ser problemàtica. D'aquí prové que Kohlberg no valorés aquest estadi com a una estructura de pensament capaç defrontar-se amb èxit a situacions de conflicte entre el manteniment del sistema social i certes opcions de valors, com els drets humans bàsics¹⁷⁶.

Des d'aquest plantejament cal pensar que un altre tret característic del pensament d'aquest estadi és el tipus de raonament que utilitza, que se centra sempre en un sistema social en concret, sistema social que pot identificar-se o no amb una societat

¹⁷⁵ HERSH, R.; REIMER, J.; PAOLITTO, D. (1984). pàg. 65.

¹⁷⁶ *Ibidem*. pàg. 66.

determinada, és a dir, que també inclouria utopies i ideals d'aquest tipus, i que pot centrar-se en religions o creences determinades per resoldre'n els conflictes des dels principis:

"The perspective taken is generally that of a societal, legal or religious system that has been codified into institutionalized laws and practices."¹⁷⁷

Continuant amb aquesta primacia del sistema social, legal o religiós, el concepte d'equitat també canvia. De posar el centre en la situació personal determinada, com fa el pensament segons principis de l'estadi 3, es passa a considerar que, en segons quines circumstàncies, les lleis i els acords del sistema poden no ser coherents i consistens amb necessitats individuals concretes. Una vegada més, el centre torna a ser la perspectiva del sistema.

A l'estadi 4, el segueix el nivell III o post-convencional, que abasta també dos estadis, el 5 i el 6. Els passarem a resumir tot seguit. L'estadi 5 és sintetitzat com a "contracte social o utilitat i drets individuals" i com a "drets humans i moralitat del benestar social"¹⁷⁸. El pensament d'aquest estadi adopta una perspectiva anterior al sistema social, en el sentit de contracte social, assentat sobre les bases d'assegurar el major bé per a la majoria de les persones. Les diferents opcions personals de valors, enteses com a inherents a la vida en comú, acostumen a dependre dels diferents grups d'adscripció. Tanmateix, i per sobre d'això, hi ha uns mínims que són els que asseguren la imparcialitat en cas de conflicte entre interessos individuals i que han de mantenir-se perquè són els que garanteixen el contracte social. Ensenys amb aquests, hi ha també drets o valors, considerats en certa mesura com a absoluts, que han de respectar-se sempre independentment de l'opinió de la majoria. Kohlberg s'està referint concretament als valors de la vida i de la llibertat.

¹⁷⁷ COLBY, A.; KOHLBERG, L. (1987). pàg. 29.

¹⁷⁸ KOHLBERG, L. (1992). pàg. 189, i COLBY, A.; KOHLBERG, L. (1987). pàg. 29, respectivament.

No es tracta d'un pensament centrat en el sistema social, com era la circumstància de l'estadi 4, sinó d'un pensament -tal com amb tanta claretat expressa l'afirmació anterior, "perspectiva anterior a la societat"-, basat en el que justifica i fonamenta el sistema social -la noció de contracte-, que pretèn ser garantia del millor per a tots i per a cada un dels membres. Expressat d'una altra manera:

"La perspectiva social del estadio 5 es más de "creación-de-la-sociedad" que de "mantenimiento-de-la-sociedad." ¹⁷⁹

D'altra banda, les persones s'obliguen voluntàriament i lliurement a aquest principi de regulació que pot considerar-se que és la noció de contracte. No és, per tant, una obligació externa, sinó una obligació que, almenys, és sentida com a pròpia i que, alhora, salvaguarda les llibertats personals.

En aquesta línia, potser es pot entendre millor el desequilibri que condueix de l'estadi 4 cap a l'estadi 5. Des del pensament segons l'estadi 4 es fa molt difícil integrar-hi opcions diferents, encara que se sàpiga que responen a principis de sistemes socials que són diferents. La resposta, però no integració, a aquesta circumstància acostuma a ser la del relativisme, és a dir, aquella que considera les opcions de valor com a vàlides si estan preses racionalment. Aquesta posició condueix també a considerar que, en l'àmbit de la moral, no hi ha res del qual es pugui afirmar que és la millor opció, perquè tot dependrà, en darrer terme, de la persona o grup que ho valora. És aquest moment de l'evolució del pensament el que, en segons quines obres, Kohlberg anomena "estadi del 4 i mig". Aquest relativisme seria superat amb la proposta d'integració que representa, com s'ha exposat abans, l'estadi 5:

"El estadio 5 se puede considerar una rama directa del relativismo. Incorpora la perspectiva del relativista de que los valores son relativos al grupo, pero busca un principio que acorte las diferencias. El principio del contrato social puede ayudar." ¹⁸⁰

¹⁷⁹ ADELL, J. (1990). pàg. 147, i COLBY, A.; KOHLBERG, L. (1987). pàg. 29.

¹⁸⁰ HERSH, R.; REIMER, J.; PAOLITTO, D. (1984). pàg. 68.

Una dificultat del pensament segons principis de l'estadi 5 prové precisament de la capacitat per distingir entre els punts de vista legal i moral d'una situació de conflicte determinada. Si bé es diferencien clarament els dos punts de vista, quan condueixen a posicions antinòmiques o oposades senzillament, costa superar aquesta contradicció amb una valoració que integri ambdues perspectives. D'aquí neix també la diferenciació amb el pensament de l'estadi 6.

Com és sabut, Kohlberg no trobà evidència empírica de pensament segons principis de l'estadi 6, circumstància per la qual s'ha posat en dubte l'existència d'aquest estadi, com també la validesa de la teoria de Kohlberg¹⁸¹. Sí, però, trobà evidències d'aquest pensament entre la mostra de filòsofs, i també el suport empíric pel que fa a les persones, el pensament de les quals havia estat valorat com a de l'estadi 5, que, en ser exposades a arguments característics de l'estadi 6, els preferien per sobre dels propis.

Deixant, però, la polèmica al marge, la fonamentació de l'estadi 6 dins la seqüència evolutiva de Kohlberg es manté des del punt de vista de la coherència, la continuïtat i la integració, i es configura com el que té més suport filosòfic¹⁸² de tots sis. Si bé és veritat que el que es busca sempre amb una teoria és la validació per contrast amb la realitat i que, com que no s'han trobat persones el pensament de les quals hagi estat categoritzat com de l'estadi 6, hi ha alguna cosa -més o menys important- que trontolla en aquest plantejament, a més del fet que la teoria busca explicar aquesta mateixa realitat i que, en aquest sentit, la seqüència de Kohlberg ho aconsegueix.

L'estadi 6 representa la "moralitat de principis ètics generals, universals, reversibles i prescriptius"¹⁸³. En aquesta síntesi hi ha totalment present l'ètica procedimental de Kant, que estableix la reversibilitat, la consistència i la universabilitat dels judicis morals, trets aquests que representen el caràcter normatiu, prescriptiu o

¹⁸¹ V. p.e., LOCKE, D. (1980).

¹⁸² A aquest respecte, s'ha de destacar la gran influència del filòsof John Rawls. Kant és també l'altra gran figura present a la base de la teoria de Kohlberg.

¹⁸³ COLBY, A.; KOHLBERG, L. (1987). pàg. 30.

d'obligació dels judicis. Reversibilitat significa que totes les parts implicades en un conflicte valorarien la decisió com la més justa en posar-se simultàniament en el punt de vista de l'altra. Si es procedeix d'aquesta manera, la consistència s'assegura atès que el judici o decisió podran ser argumentat des de totes i cada una de les perspectives implicades en el conflicte en qüestió. Seguint la mateixa línia, la universalitat dels judicis seria una altra conseqüència totalment inherent. Havent arribat aquest punt, és lògic i necessari establir el caràcter prescriptiu de judicis morals sustentats en les característiques esmentades. Per tant, es pot afirmar que és la reversibilitat de les prescripcions morals la que en fa possible la consistència i la universalitat¹⁸⁴.

En finalitzar la síntesi de l'estadi 5, parlàvem de la dificultat d'integrar els punts de vista moral i legal quan discrepaven en aplicar-los a una situació de conflicte determinada, situació que, per superar-la, requereix el pensament de l'estadi 6. Així, es tracta de procedir segons principis ètics autoescollits, que són

"(...) principios universales de justicia: la igualdad de los derechos humanos y el respeto a la dignidad de los seres humanos como personas individuales."¹⁸⁵

Els principis són diferents de les regles i, fins i tot, dels drets¹⁸⁶. Es diferencien en dos aspectes principals. En primer lloc, els principis acostumen a expressar-se de forma afirmativa, mentre que en les regles i els drets abunda més la forma negativa¹⁸⁷. En segon lloc, pel caràcter d'universabilitat, els principis són aplicables a tota persona sota qualsevol circumstància.

Les lleis i els acords socials acostumen a basar-se en aquests principis. Quan, de totes maneres, els dos punts de vista entren en conflicte, en el pensament de l'estadi 6

¹⁸⁴ KOHLBERG, L. (1973). Citat a HERSH, R.; REIMER, J.; PAOLITTO, D. (1984). pp. 69-70.

¹⁸⁵ KOHLBERG, L. (1992). pàg. 189.

¹⁸⁶ COLBY, A.; KOHLBERG, L. (1987). pàg. 31.

¹⁸⁷ Aquesta diferenciació recorda una altra present al cristianisme, des de qualsevulla de les seves interpretacions. Ens estem referint a la semblança entre la llei de l'Antig Testament, amb els déu manaments redactats en forma negativa, i la Nova Llei, la de Jesucrist, amb les nou beneurances expressades sota afirmacions.

preval el punt de vista moral, configurat tal com es recull a la citació anterior i també a la següent:

"(...) un punto de vista que idealmente todos los seres humanos deberían adoptar unos para con otros en tanto que personas libres y autónomas."¹⁸⁸

El significat ideal, de finalitat darrera d'aquest estadi, queda palés d'aquesta manera. També ho fa el caràcter procedimental i dialògic. Si a l'estadi 5 el que se subratllava era la idea de contracte, l'estadi 6

"(...) està orientado al proceso mediante el cual se alcanzan contratos o acuerdos, así como a asegurar la equidad de los procedimientos que subyacen a tales acuerdos. Como base del contrato del estadio 5 y diseñado para proteger los derechos humanos está la noción de confianza y comunidad. En el estadio 6, la noción de confianza y comunidad se convierte en la precondition del diálogo moral."¹⁸⁹

L'ètica kantiana i l'ètica dialògica es troben reformulades així de bé.

A continuació sintetitzarem les teories de dos deixebles de Kohlberg, Gilligan i Rest, teories i persones que aixecaren molta polèmica. Malgrat aquestes aportacions diferencials, i també malgrat les crítiques realitzades a la teoria de Kohlberg, cal considerar que els seus estadis acostumen a ser el referent de moltes persones que es dediquen a l'educació moral.

¹⁸⁸ ADELL, J. (1990). pàg. 150.

¹⁸⁹ Ibídem. pàg. 152.

2.2. En una veu diferent: La seqüència evolutiva de C. Gilligan.

Tal com avançàvem en el capítol anterior, en aquest subapartat resumirem l'aportació de Carol Gilligan referida a les etapes del desenvolupament moral femení. Deixant al marge les crítiques que les aportacions d'aquesta autora han suscitat i susciten - crítiques que, d'altra banda, van apuntar-se en el capítol primer-, volem presentar ara la seva seqüència evolutiva referida a les dones amb el propòsit de tendre una mica millor el nostre objecte d'estudi, el raonament moral. No estem defensant que sigui la seva una teoria equiparable en la seva totalitat a la de Kohlberg, ni tampoc que sigui complementària. Aquests judicis pertocuen a cada esfera personal. Amb la inclusió aquí d'aquesta teoria, volem significar que, des de la nostra perspectiva, l'aportació de Gilligan permet comprendre certs aspectes del raonament moral, i que aquest és un bon motiu per a aturar-nos-hi, encara que sigui breument.

Per a la nostra autora, el pensament moral de les dones i el dels homes presenten aspectes diferencials. Així, i sintetitzant el que s'ha exposat en el capítol anterior, en la concepció femenina de la moral preval la preocupació per les altres persones, entenent la preocupació com a sentiment d'ajut i de no perjudici. Aquest sentiment passaria, fins i tot, per sobre d'altres valors, com ara la igualtat, situant d'aquesta manera en una posició una mica perillosa el propi jo. Així:

"La persona moral es la que ayuda a otras; bondad es servicio, cumplir con las propias obligaciones y responsabilidades hacia los demás, de ser posible sin sacrificio propio."¹⁹⁰

Aquest "de ser posible" és bastant revelador per si mateix. No només no nega el propi sacrifici, sinó que l'estableix ja des de bon principi dins els límits d'allò possible.

També una altra conseqüència per a l'estudi i la comprensió del desenvolupament moral femení, és la que fa referència a l'ús dels dilemes hipotètics com a instrument d'investigació. En opinió de l'autora (Gilligan, 1985; 165 i seg.), els dilemes

¹⁹⁰ GILLIGAN, C. (1985). pàg. 114.

hipotètics posen en desavantatge clar a les noies, atès que l'absència de contextualització que aquest tipus de dilemes aporta les condueix a omplir d'aquest significat la problemàtica plantejada, com també els protagonistes, i a centrar necessàriament el conflicte en termes de relació, vivencials, i no pas de principis, abstractes.

D'altra banda, en la seva proposta hi ha també un moment per al relativisme, com passava amb l'estadi del 4 i mig de la teoria de Kohlberg. L'etapa del relativisme moral que, al voltant de l'adolescència, acostuma a presentar-se, tornaria a ser resolta de forma diferencial segons el gènere.

Si els nois dubten del mateix concepte de moral, les noies es qüestionen elles mateixes, en dubtar del seu dret a fer judicis morals. Per aquesta raó, la decisió o elecció i la seva subsegüent responsabilitat¹⁹¹, factors inqüestionables de l'opció moral, plantegen més dubtes i problemes a les noies que als nois, els quals no s'arriben a qüestionar la legitimitat d'emetre judicis morals. A més, en aquesta situació de qüestionament, el pensament de les dones pot estar minvat per l'autoritarisme masculí, acceptat fins i tot per les dones, i/o afectat per la seva concepció de la connexió com a canvi: donar cura i ajut per rebre estima, que pot trencar-se en qualsevol moment. La forma de superació serà passar de la negació a la confrontació¹⁹².

Per tal de poder establir el desenvolupament moral femení, es necessita concentrar l'estudi en la manera de donar solució a aquest conflicte, nascut del relativisme i que representa l'inici de la personalitat moral adulta: elecció i responsabilitat subsegüent com a expressió del propi jo *versus* cura i preocupació respecte als altres. Sobre això, l'autora va fer una investigació amb 29 dones que van haver-se defrontar amb el dilema d'avortar o no. Aquest conflicte, l'avortament, és considerat per Gilligan com una valuosa expressió de la forma de resoldre el conflicte darrer del pensament moral femení, que portaria a l'edat adulta. Aquestes persones van ésser entrevistades quan havien de decidir

¹⁹¹ Aquesta negació de l'elecció i, per tant, de la pròpia responsabilitat, trobaria el seu correlat en la sexualitat.

¹⁹² *Ibíd.*, pàg. 119.

entre avortar o no i amb posterioritat a la presa de decisió. A partir d'aquí, l'autora estableix tres etapes¹⁹³ paral·leles a les de Kohlberg, reconeixent, però, que el nombre i les característiques de la mostra impideix generalitzar¹⁹⁴. Influïda per Erikson i Piaget, la teoria de Gilligan combina la descripció de les etapes amb un moment de crisi o de transició, la correcta resolució del qual porta a l'etapa immediatament següent.

Sense més dilacions, passem a resumir les tres etapes o perspectives morals en qüestió proposades per l'autora per explicar el desenvolupament d'una ètica de la cura i l'atenció:

"Así, una comprensión cada vez más adecuada de la psicología de las relaciones humanas - una creciente diferenciación del Yo y de los otros y una mayor comprensión de la dinámica de la interpretación social- permea el desarrollo de una ética de cuidado y atención. Esta ética, que refleja un conocimiento acumulativo de las relaciones humanas, gira en torno de una visión central: que el Yo y los otros son interdependientes. Las diversas formas de pensar en esta conexión o en los diferentes modos de aprehensión marcan las tres perspectivas y sus fases de transición."¹⁹⁵

A la primera etapa o perspectiva, a la qual correspondria el nivell de pensament preconventional de la teoria de Kohlberg, hi ha un predomini dels interessos del propi jo. Quan s'entra en conflicte, allò just és la resposta que satisfà les pròpies necessitats. És tracta d'assegurar-ne la supervivència. A conseqüència d'aquesta primacia absoluta del propi jo, pot haver-hi una sensació de solitud i de manca de capacitat, pel que respecta a la vivència de la interrelació.

¹⁹³ Al capítol IV, "Crisis y transición", es poden trobar testimonis i explicacions de canvis a l'etapa segona especialment, que clarifiquen alhora les característiques de les dues primeres etapes. Apareix la idea de "període de dol" o "nihilisme", moment de confusió i depressió potser per la naturalesa de la causa que provoca contextualment el conflicte -que recordem era la decisió sobre l'avortament-, que esdevé l'antecedent de la presentació del moment de crisi o de transició. Per la seva banda, el capítol V, "Derechos y juicio de las mujeres", fa el propi respecte al moment de transició a la tercera etapa, adunant-lo amb el context socio-històric.

¹⁹⁴ Vegi's al respecte la plana 207 de l'obra anteriorment citada.

¹⁹⁵ Ibídem. pàg. 128.

Aquesta fase és seguida per un moment de crisi en què la preeminència absoluta de la decisió individual ve seguida de la valoració d'egoista. Comença per un sentiment d'afecte i de connexió respecte a les altres persones, i representa el pas de l'egoisme infantil -centrat en la preocupació per la pròpia supervivència-, a la responsabilitat de la maduresa - centrada en la preocupació per la bondat de l'acció moral-. L'aparició de la noció de responsabilitat és quelcom totalment necessària i imprescindible per a una relació social òptima.

"Al cambiar la norma de juicio, el dilema adquiere una dimensión moral, y el conflicto entre deseo y necesidad se presenta como una disparidad entre "querría" y "debería". En esta versión, el "egoismo" de una decisión caprichosa es contrapuesto a la "responsabilidad" de la elección moral."¹⁹⁶

Per a fer aquest pas es necessita la capacitat d'autoestimació. D'aquesta manera, la idea del jo es reestructura en incorporar aquesta autoestima, que indica la capacitat de considerar-se bona persona, capaç de realitzar bones accions per a les altres persones. Si al principi de la primera perspectiva, el concepte de justícia es centrava en el propi jo i les pròpies necessitats, ara se centra en la connexió amb les altres persones. Això implica també la inclusió i la participació socials.

La segona etapa és la que es correspon amb el pensament convencional de la teoria de Kohlberg. Aquest moment es caracteritza per una consciència forta de la relació -connexió- entre el jo i les altres persones, que duu a establir-hi fermament el concepte de ser-ne responsable. La participació i la interrelació són elements fonamentals d'aquesta segona etapa, i el judici moral es fonamenta en el que hi ha de compartit en els principis i regles (Gilligan, 1985; 135). D'una manera equiparable, la supervivència d'abans consisteix ara en sentir-se acceptat per les altres persones. En aquesta línia, ser bona persona representa atendre les altres, i esdibuixa la idea de bondat com a autosacrifici, trets aquests que parlen novament de la importància de la relació social per al pensament

¹⁹⁶ Id. pàg. 132.

moral d'aquesta etapa. La força rau precisament en l'estimació i en la cura dirigides a les altres persones. El límit que s'hi posa és la censura del que, en un determinat moment, es pot pensar. Aquesta contradicció és, però, conscient.

"Aquí se levanta la voz femenina convencional, con gran claridad, definiendo el Yo y proclamando su valor, sobre la base de su capacidad de cuidar a otros y protegerlos. (...) La fuerza de esta posición se encuentra en su capacidad de dar cariño y cuidado, lo limitado de esta posición se encuentra en la restricción que impone a la expresión directa."¹⁹⁷

El moment de crisi o de transició, que correspon a aquest nivell de pensament, apareix quan hi ha problema en mantenir en relació els interessos de les altres persones amb el propi jo; expressat en d'altres termes, quan hi ha conflicte, atès que, inevitablement, es farà mal a algú, sigui quin sigui el curs d'acció escollit. En aquesta fase de transició, comença a aparèixer la veu del propi jo, cosa que acostuma a ser valorada com a egoista, perquè nega el sacrifici en benefici de les altres persones. Igualment, el concepte de responsabilitat comença a ampliar-se i a deslliurar-se dels límits que imposa la relació de dependència. Ja no es tracta de ser responsables respecte del benestar de les altres persones, sinó que es comença a veure que l'autèntica responsabilitat és la del propi pensament i la de les pròpies decisions.

El pas es realitza ara inversament quan

"las mujeres hacen listas para someter a su consideración necesidades que no sean propias"¹⁹⁸

Més concretament, el pas de la segona a la tercera etapa consisteix a esbrinar si el fer prevaler els propis motius en relació amb l'altruisme social és realment fruit de l'egoisme o si pot haver-hi una altra justificació. Així, si la transició de la primera etapa a la segona necessitava l'autoestimació per realitzar-se, aquesta segona fase necessita l'autoafirmació. D'aquesta manera és com es realitza el pas de la bondat a la veritat:

¹⁹⁷ Id. pàg. 135-136.

¹⁹⁸ Id. pàg. 143.

"Al separar la voz del Yo de las voces de los demás, la mujer pregunta si es posible ser responsable ante sí misma y ante los demás y, así, reconciliar la disparidad entre daño y atención. Ejercer semejante responsabilidad exige un nuevo tipo de juicio, que lo primero que pide es honradez. (...) La norma de juicio pasa, así, de la bondad a la verdad cuando lo moral del acto no se evalúa sobre la base de su apariencia a los ojos de los demás, sino por las realidades de su intención y su consecuencia."¹⁹⁹

Atendre les necessitats pròpies pot ser egoista, però també és honrat i just.

Passem, per últim, a la tercera etapa, que trobaria un homònim en el pensament postconvencional. Com ja s'ha apuntat anteriorment, aquesta darrera fase comença amb la superació de la crisi anterior -egoisme/responsabilitat/ jo o, dit en altres termes, enfrontament entre una moral de responsabilitats i una moral de drets-, i es troba una nova forma d'interrelació quan es comprèn millor. La nova manera de tendre les relacions continua fonamentant-se, d'una banda, en el concepte de cura:

"El cuidado se convierte en principio autoescogido de juicio que sigue siendo psicológico en su preocupación por las relaciones y la respuesta, pero que se vuelve universal en su condena de la explotación y el daño."²⁰⁰

La matisació és fonamental: ja no consisteix a no fer mal, sinó a ser responsable d'atendre i cuidar les altres persones. D'altra banda, el concepte d'interrelació es basa també en l'acceptació del conflicte com a característica inherent a les relacions humanes:

" (...) empieza a ver el conflicto de una manera nueva, como parte de las relaciones y no como una amenaza a ellas."²⁰¹

Aquest caràcter d'universalitat al qual fem referència a la citació 39, inclou també el propi jo, i permet fer sortir el concepte de responsabilitat per l'elecció, que ara reconeix la responsabilitat "hacia mí misma" (Gilligan, 1985; 157). Per tant, hi ha una

¹⁹⁹ Id. pàg. 140.

²⁰⁰ Id. pàg. 128.

²⁰¹ Id. pàg. 238.

acceptació plena de la responsabilitat moral, trencats els lligams de dependència i de desigualtat en la relació característics de l'etapa anterior -tenint ara el caràcter d'interdependència-, i valorades les característiques d'honradesa i franquesa:

"Buscando la solución que mejor la proteja a sí misma y a los demás, define la moral en tal forma que combine el reconocimiento de la interconexión entre el Yo y los otros con una conciencia del Yo como el árbitro entre el juicio y la elección morales. (...) La decisión tiene que ser, ante todo, algo con que la mujer pueda vivir después, una decisión con la que de un modo u otro se pueda vivir, o al menos tratar de vivir, y debe estar basada en su forma de ser y en las otras personas que signifiquen algo en su vida."²⁰²

Per tant, s'arriba des d'una moral de responsabilitats a una moral de principis, expressada pel reconeixement dels drets individuals i sintetitzada en el concepte de justícia, cosa que duu a una actitud de tolerància en els judicis²⁰³:

"(...) una ética de responsabilidad como centro de la preocupación moral femenina, anclando al Yo en un mundo de relaciones y haciendo surgir actividades de atención y cuidado, pero también (...) esta ética se transforma por el reconocimiento de la justicia del enfoque en los derechos."²⁰⁴

L'ètica dels drets permet valorar els propis interessos com a legítims. D'aquesta manera també és com el propi jo s'afirma, sense les presions d'aquell egoisme malentès, i es conceben les relacions amb les altres persones, lliures ja del tret de dependència i subordinació. S'arriba així a l'imperatiu no de no fer mal a les altres persones, sinó de comportar-se responsablement cap al propi jo i cap els altres:

²⁰² Id. pp. 160 i 161.

²⁰³ Val a dir també que l'autora reconeix explícitament la importància del sentiment de connexió en ambdós gèneres, arribant a afirmar la universalitat d'aquest enfocament. Certes crítiques a l'autora i a la teoria serien, així, més febles.

²⁰⁴ Id. pàg. 216.

"Una conciencia de la dinámica de las relaciones humanas se vuelve central entonces para el entendimiento moral, uniendo el corazón y los ojos en una ética que vincula la actividad del pensamiento con la actividad del cuidado y la atención." 205

Les citacions següents constitueixen un resum exemplificador del desenvolupament moral femení, al qual no ens hem pogut sostreure:

"(...) ve la limitación del enfoque, "centrado en el individuo", de equilibrar los derechos y reclamaciones, en el hecho de que este enfoque no toma en cuenta la realidad de las relaciones, "toda una dimensión distinta de experiencia humana". Al ver las vidas particulares conectadas y fincadas en un marco social de relaciones, ella extiende su perspectiva moral para abarcar un concepto de "vida colectiva". Ahora, la responsabilidad incluye el Yo y los otros, considerados como distintos pero conectados, y no separados y opuestos. Esta cognición de la interdependencia, antes que una preocupación por la reciprocidad, imbuje su creencia en que "todos tenemos responsabilidades, hasta cierto grado, de cuidar unos de otros". (...)

En un mundo que se extiende a través de una elaborada red de relaciones, el hecho de que alguien salga perjudicado afecta a todos los que participan, complicando el aspecto moral de cada decisión y suprimiendo la posibilidad de una solución clara o sencilla. (...) la moral (...) "Consiste en dedicar tiempo y energía para considerarlo todo. Decidir sin cuidado o de prisa sobre la base de uno o dos factores cuando sabemos que hay otras cosas que son importantes y serán afectadas: eso es inmoral. La forma moral de tomar decisiones es considerar todo lo que se pueda, todo lo que se sepa.

(...) una moral que incluye la lógica de los derechos en un nuevo entendimiento de la responsabilidad. Viendo la vida no como "un camino" sino como "una red, en que se pueden escoger diferentes direcciones en cualquier punto en particular, no sólo un camino", se percata de que siempre habrá conflictos y que "ningún factor es absoluto". La única "verdadera constante es el

205 Id. pàg. 243.

proceso" de tomar decisiones con cuidado, sobre la base de lo que sabemos, y asumir la responsabilidad de la elección, mientras se reconoce la posible legitimidad de otras situaciones."²⁰⁶

A continuació, volem sintetitzar, com a cloenda, la seqüència del desenvolupament moral segons el gènere proposada per la nostra autora. Segons Gilligan (1985), es podrien establir uns principis psicològics en aquest desenvolupament i per a cada etapa del cicle vital -infància, adolescència i edat adulta-. Aquests principis, combinats en parelles de principis, tindrien diferent proporció de presència segons el gènere. Així, a la infància, la díade es componria d'afecte-separació; a l'adolescència, d'identitat-intimitat; i a l'edat adulta, d'amor-treball. Els primers principis de cada díade o parella es troben més presents en el pensament moral femení, mentre que els segons, més en el masculí.

Per tant, hi hauria una primacia d'uns principis sobre els altres respecte al gènere, però malgrat això, s'ha de tenir en compte que ambdós components de cada díade o parella són fonamentals per aconseguir arribar a un desenvolupament òptim. Això implica que cada díade o parella ha d'estar present tant en tractar-se de dones com d'homes. L'únic que canviarà serà el camí per arribar-hi. Les dones ho aconseguiran conjuminant l'atenció i la cura a les altres persones amb la integritat personal, i els homes ho assoliran lligant la integritat amb l'atenció i consideració de les altres persones.

Aquesta línia de desenvolupament queda corroborada també, encara que de forma indirecta, per la diferència en la qualitat de definició del jo pel que fa a les dones i als homes. Les dones acostumen a definir-se a elles mateixes en funció de la connexió, de la relació i no pas de la separació, mentre que els homes ho fan subratllant la separació. Pel que fa a això, la connexió, quan és expressada, no fa referència a la relació mateixa *per se*, sinó a la pròpia individualització²⁰⁷.

²⁰⁶ d. pp. 239-241.

²⁰⁷ V. p.e. pp. 258-263.

Sense intenció de jutjar críticament la seqüència evolutiva dibuixada per Gilligan -tasca que hem intentat al capítol 1-, no podem obviar l'explicitació que les etapes proposades per la nostra autora són totalment equiparables a les de Kohlberg. El pensador se centrà en un pensament moral abstracte i formal, fonamentat en principis. Gilligan ho féu basant-se en un pensament moral contextual i narratiu, fonamentat en la dimensió afectiva. Però, tot i això, les línies directrius que es dibuixen en una i una altra seqüència són gairebé les mateixes, si no ho són totalment: superació de l'egocentrisme, importància del reconeixement o l'aprovació social, elaboració de principis generals d'orientació.

També és cert que la influència social i cultural pot estar al darrere d'un i altre tipus d'interpretació. És indubtable que els nois tradicionalment han estat educats per interessar-se més per determinats aspectes de la realitat que fomenten el pensament formal, mentre que les noies han estat educades per posar en relleu els trets d'atenció envers les altres persones, i també al voltant del bagatge afectiu. Podríem dir que una manera i altra de pensar són complementàries, ambdues desitjables, i més si es posseeixen en combinació, mixtura i integració, però amb aquesta afirmació ens guanyaríem la crítica de les posicions defensores de l'universalisme, i també de les feministes. No és que ens faci por aquesta qüestió, sinó que pensem que realment aquestes crítiques, fetes des de l'elaboració, estan realment ben fundades.

El nostre propòsit és molt més proper i contextual. Per això, tan sols plantejarem si una teoria i una altra, la de Gilligan i la de Kohlberg, ens serveixen, en la pràctica educativa, per entendre-les millor. Si la resposta a aquesta pregunta és positiva, aleshores, per a aquelles persones que es dediquen a la comprensió i al perfeccionament de l'educació, la qüestió paradigmàtica ha de passar necessàriament a segon terme. Nosaltres ens la férem, aquesta pregunta, i la nostra resposta fou afirmativa. Ens trobàvem amb Gilligan i Kohlberg en la nostra experiència pel que fa a l'aplicació d'estratègies -i no tan sols dilemes- d'educació moral. Totes dues explicacions ens serviren per intentar que la nostra praxi fos més eficient i estimulés més el

desenvolupament moral dels alumnes i de les alumnes. Al mateix temps, ens ajudaren a entendre millor moltes de les intervencions de noies i nois en les nostres sessions. Per aquesta i d'altres raons, considerem que la teoria del desenvolupament moral femení de na Gilligan té un lloc més que justificat en qualsevol intent d'explicació del pensament moral.

De la mateixa manera que abans parlàvem d'influència social i cultural en l'educació de les noies i els nois, hem de considerar també ara que la repressió efectuada sobre les dones des de temps immemoriales pot tenir també un paper a desenvolupar en la qüestió que ara ens ocupa. Amb paraules de la nostra autora:

"(...) la cuestión del autodesarrollo de las mujeres continúa levantando el espectro del egoísmo, el temor de que la libertad de las mujeres conduzca a un abandono de su responsabilidad en todas las relaciones."²⁰⁸

Dissortadament, s'ha de reconèixer que l'afirmació anterior continua sent terriblement actual en els nostres dies. De la mateixa manera que també ho és la responsabilitat que, en aquesta qüestió, ens pertoca a les dones:

"El concepto de que para las mujeres la virtud está en el autosacrificio ha complicado el curso del desarrollo femenino enfrentando la cuestión moral de la bondad contra las cuestiones adultas de la responsabilidad y la elección."²⁰⁹

En darrer terme, ens agradaria passar, encara que només sigui de puntetes, per una altra qüestió suscitada arrann de les idees de Gilligan. En certs moments de la lectura de la seva obra, pot semblar que l'autora conclou -amb una visió confiada en excés i, sobretot, tan poc seriosa des del punt de vista científic com allò que ella tant ha criticat- que el desenvolupament moral (i psicològic) de les dones permet esperar un món basat en bones relacions, i que, per tant, això és més desitjable i, en una paraula, millor:

"De este modo, las mujeres no sólo llegan a la edad mediana con un historial psicológico distinto del de los hombres y se enfrentan entonces a una realidad social distinta, con diferentes

²⁰⁸ Id. pp. 211-212.

²⁰⁹ Id. pàg. 215.

posibilidades de amor y de trabajo, sino que también dan un sentido diferente a la experiencia, basadas en su conocimiento de las relaciones humanas. (...) Como resultado, el desarrollo de las mujeres delinea el camino no sólo hacia una vida menos violenta sino también hacia una madurez lograda por medio de la interdependencia y el cuidado."²¹⁰

La nostra opinió humil referent a això és que aquesta qüestió ha aixecat molta polseguera perquè s'ha deslligat, no del context, sinó del conjunt de totes les altres qüestions per Gilligan proposades. S'hauria de considerar també que aquesta citació potser és només un descuit, producte d'un moment d'exaltació, atès que la freqüència d'aparició és realment única. Al contrari, el que sí apareix més d'una vegada al llarg de la seva obra -que seria el que pensem que l'autora defensa en veritat-, és el reconeixement de la diferència segons el gènere, però sempre entesa en un pla d'igualtat:

"Planteando, en cambio, dos modos distintos, llegamos a una interpretación más compleja de la experiencia humana que ve la verdad de separación y apego en las vidas de hombres y mujeres y reconoce que estas verdades son expresadas por distintos modos de lenguaje y pensamiento."²¹¹.

²¹⁰ Id. pàg. 278.

²¹¹ Id. pàg. 281.

2.3. J.R. Rest: L'aportació menys ortodoxa del paradigma cognitivo-evolutiu.

L'aportació teòrica de Rest a l'estudi del desenvolupament del judici moral estructura el pensament en sis esquemes diferents de cooperació, tal com havíem avançat ja en altres apartats. Per arribar-hi, Rest se centra en qüestions com, per exemple, allò que la persona considera com a crucial en una situació dilemàtica o de conflicte²¹², la ponderació o l'equilibri entre els interessos de diferents persones o grups diferents que estan en relació, els raonaments que donen suport a un o a un altre curs d'acció, etc. I tot això amb el benentès que, tot i que no es tingui un domini profund de tots aquests elements, és innegable que tothom tenim la capacitat de sentir la justícia o la injustícia de segons quines situacions. Igualment, és fonamental destacar, en referir-se a l'aportació d'aquest autor -i encara que això sigui repetir informació ja debatuda extensament a propòsit d'altres apartats-, que desenvolupament del judici moral i desenvolupament moral no són expressions sinònimes. El judici moral (Rest, 1983; 1986) només és un dels components de la moralitat²¹³, i, per tant, el seu estudi i l'anàlisi no portaran a la comprensió exhaustiva i total del fenomen moral.

D'altra banda, la línia de moralitat com a cooperació -que no altruisme- que aquesta teoria dibuixa, la posaria també en relació amb la bibliografia sobre conducta pro-social:

"Development is portrayed in terms of the progressive understanding of the various possibilities of cooperative relationships, how rights and duties are balanced, and the conditions that sustain the cooperative schemes."²¹⁴

²¹² Aquest element recorda les dotze afirmacions que acompanyen cada dilema en el DIT.

²¹³ Recordem que el seu enfocament suposa un model de quatre components o factors.

²¹⁴ REST, J.R. (1983). pàg. 587.

En la mateixa línia i pel que fa a la fonamentació, val a dir que la teoria de Rest, com la de Kohlberg, també és deutora de la teoria sobre justícia social de Rawls. Així, Rest descriu els sis esquemes de cooperació sobre la base de dues dimensions. La primera, en la perspectiva de Flavell i Selman, fa referència a la conceptualització sobre com coordinar interessos, metes, plans d'acció... entre grups o persones que tenen plantejaments diferents. La segona parteix de la primera, i abasta l'estructura dels conceptes sobre organització social, ensems amb els de justícia i imparcialitat.

Com és de suposar, aquestes dues dimensions evolucionen al llarg del recorregut pels sis estadis, i mostren formes més perfectes que cristal·litzen en la producció de raonaments morals més elevats, com passava amb la seqüència evolutiva de Kohlberg²¹⁵. En la mateixa línia, aquesta manera d'estructurar la teoria no implica en cap moment que la persona hagi de ser conscient -per metaraonament- del seu pensament entorn d'aquests dues dimensions, és a dir, es pot tenir una determinada estructura de cooperació i no ser capaç d'identificar-la ni de parlar-ne.

Rest, a la seva tesi doctoral (1969), perfilà mínimament una reformulació de la teoria evolutiva sobre desenvolupament moral proposada per en Kohlberg, que és la que donarà lloc a la seva aportació. Per a elaborar la seva teoria, Rest es basà en el material proporcionat per una sèrie d'entrevistes l'any 1969 que tenien com a motiu de reflexió dos dels dilemes estandaritzats de Kohlberg, el de Heinz i el del capità. L'enfocament d'aquestes entrevistes, seguint un dels aspectes diferencials respecte a Kohlberg, es basava en la comprensió del judici moral i no en la producció, encara que aquesta darrera premissa no sigui del tot exacta, com tot seguit especificuem.

Es presentaven al subjecte afirmacions que responien als sis estadis de desenvolupament -fins ara, els de Kohlberg-, i que optaven, indistintament, per un o un altre curs d'acció. Aleshores, la persona havia d'explicar-les amb les seves paraules, i

²¹⁵ El cas de l'aportació de Gilligan és diferent, donat que sembla inclinar-se per la superació de forma positiva de diferents crisis que, a la vegada, plantejen parelles d'antinomies. D'aquesta manera es fa evident la influència en aquesta autora tant de Piaget com d'Erikson.

refutar-les o valorar-les críticament. Si el subjecte entenia l'afirmació que, recordem, era característica o prototípica d'un estadi, se li puntuava com a "assolit" -cfr. *hit*-, si no, com a "mancat" -cfr. *miss*-. Conjuntament amb aquesta informació també es recollia la valoració crítica que en feia el subjecte, i s'especificava que es tractava d'això amb el mot *rejection*²¹⁶.

Passem tot seguit a presentar els sis estadis proposats per Rest (1979; 1983). Estan definits segons tres conceptes, el primer dels quals representa la primera dimensió esmentada anteriorment -coordinació d'interessos, expectatives, etc.-, mentre els dos restants constitueixen la segona dimensió -organització social, justícia i imparcialitat-. Es tracta d'una traducció de la tabla 2 de Rest (1979; 22, i 1983; 588), per conèixer rigurosament la proposta evolutiva de l'autor.

²¹⁶ REST, J.R. (1979; 21).

Estadis del Judici Moral

Estadi	Coordinació de les expectatives sobre les accions (Com es coneixen i es comparteixen les regles)	Esquemes d'equilibració dels interessos (Com s'aconsegueix l'equilibri)	Concepte central per a determinar drets morals i responsabilitats
Estadi 1	L'autoritat dóna a conèixer les demandes sobre la conducta del noi/a.	El noi/a no comparteix la construcció de les normes, però entén que l'obediència allibera del càstig.	Moralitat de l'obediència: "Fes el que et diguin".
Estadi 2	Si bé s'entén que tothom tingui el seus propis interessos, es pot decidir mútuament un intercanvi de favors.	Si cada part veu quelcom a guanyar en un intercanvi, llavors ambdues voldran la reciprocitat.	Moralitat de l'egoïsme instrumental i de l'intercanvi senzill: "Fem un tracte".
Estadi 3	Mitjançant una presa de rol recíproca, les persones assoleixen una mútua comprensió entre elles i del model existent en les seves interaccions.	Les relacions d'amistat estableixen un esquema de cooperació estable i resistent. Cada part anticipa els sentiments, necessitats i desitjos de l'altra, i actua pel benestar de l'altra.	Moralitat de la concordança inter-personal: "Sigues considerat/da, agradable, amable i t'hi duràs bé amb la gent".
Estadi 4	Tots els membres de la societat coneixen el que s'espera d'ells mitjançant la llei pública institucionalitzada.	Cap persona no pot fer plans realment si no s'estableix i s'estabilitza un sistema ampli de societat. Cada persona hauria de seguir la llei i realitzar el seu treball personal, suposant que l'altra gent també complirà amb les seves responsabilitats.	La moralitat de la llei i l'obligació envers l'ordre social: "Cada persona en la societat està obligada i protegida per la llei".
Estadi 5	S'institucionalitzen procediments formals per a fer les lleis que hom espera la gent racional acceptaria.	Es dissenya procediments per a fer les lleis de forma que reflecteixin la voluntat general de la gent, al mateix temps que assegurin certs drets bàsics per a tothom. Tenint cada persona una veu en el procés de decisió, cadascuna veurà com els seus interessos estan optimitzats, alhora que tindran una base per a fer reclamacions a les altres persones.	La moralitat del consens de la societat: "Estàs obligat/da per qualsevol pacte que hagi estat acordat pels processos convencionals".
Estadi 6	Es prenen els requeriments lògics de la cooperació no arbitrària entenguda racional, equitativa i imparcial com a criteris ideals per a l'organització social, la qual es creu que la gent racional acceptaria.	Un esquema de cooperació que nega o neutralitza qualsevol distribució arbitrària de drets i responsabilitats és el més equilibrat, ja que un sistema com aquest optimitza els beneficis simultanis per a cada membre, de tal forma que qualsevol desviació d'aquestes regles beneficiaria alguns membres a expenses dels altres.	La moralitat de la cooperació social no arbitrària: "La manera com gent racional i imparcial organitzaria la cooperació, és la moral."

A continuació oferirem una descripció dels sis estadis de Rest amb la intenció de completar la comprensió de l'esquema anterior.

L'estadi 1²¹⁷ es caracteritza, com era d'esperar, per una molt pobre i rudimentària perspectiva social i coordinació d'interessos a l'àmbit interpersonal. S'identifica el que és moral amb l'obediència a l'autoritat, i el càstig és inevitablement la conseqüència de no haver obeït. Juntament amb l'autoritat hi ha les regles o normes que l'autoritat transmet i que són fixes, inalterables, immutables. En aquest estadi no hi ha, evidentment, cooperació perquè la relació amb l'autoritat no és recíproca, sinó unidireccional -i això vol dir, de l'autoritat cap a l'infant-.

"At this stage the child cannot view the caretaker's rules as mutually shared agreements because (1) the child has no say in determining them, (2) the intent of the caretaker is opaque to the child, and (3) the child sees no coordination of his wishes with those of the caretaker in the formulation of rules."²¹⁸

Tal com es desprèn de la citació anterior, l'autoritat, les regles, el que està bé o malament, els paràmetres de la moralitat, en definitiva, són totalment externs a la persona. Encara no s'ha arribat a cap tipus d'interiorització. Progressivament, l'infant va reconeixent demandes no només en qui representa l'autoritat, sinó també, per exemple, en els altres infants, i així comença a formar-se el concepte de generalització de les regles i a gestar-se l'embrió de la cooperació. Fins aquí, és fàcilment observable i es pot destacar el paral·lelisme amb l'estadi 1 de Kohlberg i també amb part de la primera etapa tal com és descrita per Gilligan.

²¹⁷ A l'igual que el que passa amb la teoria del desenvolupament moral proposada per en Kohlberg, no s'ha d'interpretar aquest estadi com el primer moment en la moralitat de la persona, donat que en Rest tampoc no estudià infants, sinó que s'ha de llegir com el primer moment de la seqüència que ell dibuixà. D'altra banda, en Rest no proposa, com sí ho va fer en Kohlberg, edats aproximatives per a cada un dels estadis. Tanmateix, podem considerar que les apuntades per en Kohlberg també s'adunarien en aquesta teoria.

²¹⁸ REST, J.R. (1979). pàg. 24.

El pensament de l'estadi 2 es caracteritza per la idea que cada persona té els seus propis interessos, opinions, raons, expectatives, etc. que poden o no coincidir amb els de les altres. Atès que els interessos de dos agents -sempre concebuts com a independents-, de vegades poden entrar en conflicte, es pot arribar a fer un intercanvi de tal manera que ambdues parts aconseguixin els seus propòsits. Es tracta de pactes que estan molt ben delimitats i que adopten la forma de "favor per favor". En aquest tipus de pensament, l'acció moral és la que permet guanyar a ambdues parts. D'aquesta manera és com en l'estadi apareix el primer rudiment per als conceptes de cooperació, equitat i reciprocitat.

Si no s'arriba a aquest intercanvi o pacte, tanmateix, no es pot tampoc interferir amb les accions de l'altra persona, perquè, lògicament, tothom vol aconseguir la seva meta. En aquest moment, la moralitat de l'acció depèn de si proporciona alguna cosa bona a l'agent:

"(...) the individual can do what he wants and his life is in his own hands. This is true -and his thinking, this person's thinking, it is up to him. If he wants to do it, he can do it. No one else can change his mind."²¹⁹

D'altra banda, la regla s'obeeix només si és prudent fer-ho, és a dir, si es considera que els perjudicis de trencar-la seran més importants que els guanys que podrà reportar-ne l'incompliment. L'individualisme, el relativisme i la moral instrumental que Kohlberg assenyalava com a característiques de l'estadi 2 continuen sent presents també en la descripció que en fa Rest. Recordem que, d'això, Carol Gilligan en feia també menció a la descripció de la primera etapa, quan subratllava la primacia per satisfer les pròpies necessitats i assegurar, d'aquesta manera, la pròpia supervivència.

En l'estadi 3 sobresurt com a característica la capacitat d'adopció de perspectives entesa en termes de presa de consciència del pensament i d'interessos de l'altra persona. Seguint l'aportació de Selman (1977; 1989), el guany més crucial

²¹⁹ *Ibidem*, pàg. 26.

d'aquest estadi és la reciprocitat, que es pot traduir com a "jo sóc conscient del que penses i tu ho ets del que penso jo". Ja no es tracta de negociar res, com passa a l'estadi 2, sinó de partir d'aquesta comprensió mútua que es té i que és compartida. El pensament de l'estadi 2 només arribava a prendre consciència dels desitjos o interessos de l'altra persona, la qual cosa possibilitava la realització de l'intercanvi, pacte o tracte en qüestió. Ara, amb el pensament de l'estadi 3, s'arriba més lluny: mitjançant el que hem anomenat abans *comprensió mútua compartida*, es poden anticipar les necessitats, els interessos, els desitjos, les reaccions, etc. de l'altra persona:

"Stage 3's concept of relationship entails the establishment of a balance of interests in which party is thoughtful and considerate of the other's feelings, and each tries to be helpful and supportive."²²⁰

Un tipus de pensament que es caracteritzi pels trets que acabem de sintetitzar, aconsegueix, en les produccions, més individualitat o, millor dit, més personalització, premissa indispensable perquè es construeixen relacions d'amistat fortes. Amb el que hem dit anteriorment volem significar que una bona amistat, arrelada sobre una base ferma i estable, necessita un heteroconeixement veritable, és a dir, del coneixement autèntic de l'altra persona. I aquest tipus de coneixement comença a ser possible a partir del desenvolupament del pensament segons criteris de l'estadi 3.

El que és moral va relacionat precisament amb el que és capaç de promoure i mantenir relacions socials d'aquesta mena: l'actitud pro-social és, doncs, un dels elements fonamentals en aquest moment i el millor motivador de l'acció moral, com també ho és actuar conforme el que les altres persones, properes al àmbit propi de relació, esperen d'un o d'una com a "bons nois i bones noies". Ambdós elements són, per tant, igual d'importants en aquest estadi. Tal com es pot derivar fàcilment de l'exposat anteriorment, l'estadi 3 de Rest és quasi una paràfrasi de l'estadi 3 de Kohlberg i, com va passar en sintetitzar l'aportació de Gilligan, aquesta semblança es fa palesa també en la nostra

²²⁰ Id. pàg. 28.

autora. Al mateix nivell, el pensament de l'estadi 3 comparteix certes premises del raonament exoneratiu. Atès que l'acció moral queda definida com aquella que ajuda les altres persones, transgressions a la norma -com el fet de robar en el típic dilema kohlberguà de *Heinz i el farmacèutic*- són explicades i justificades en relació amb un bé major, que acostuma a beneficiar sempre a una altra persona.

Hi ha, però, un cert centrament en el pensament de l'estadi 3, ja que quan es produeix aquest raonament exoneratiu, només es consideren els interessos i necessitats d'una part, és a dir, no es raona de forma completa sobre les conseqüències d'un curs d'acció determinat per a cadascuna de les parts implicades, sinó que es pren partit des del començament per una part, que és la que importa. Tanmateix, hi ha una cosa en aquest centrament que encara és més interessant; i és que s'inclina per una perspectiva sense especificar, de forma raonada, per quina part es té un sentiment d'obligació i fins a on arriba.

Per la seva part, el guany de l'estadi 4 consisteix en la introducció de l'adopció de la perspectiva del sistema social. L'estadi 3 està carregat de connotacions individuals, la personalització està present arreu, i necessita un grup de relació pròxim, mentre que l'estadi 4 aporta la llei i la capacitat d'anticipar el que l'altra persona espera mitjançant aquesta i sense conèixer-la, però. La llei és entesa com a producte de l'esforç de tota la societat. L'aplicació és imparcial i assegura l'ordre social de tal manera que l'incompliment, per molt especial que sigui la circumstància, portaria al caos. D'aquí precisament que es produeixi una identificació de la llei amb el valor. Els valors deriven de la llei i, per això, es pot dir que se subordinen a l'ordre social:

"Laws establish norms for behavior that are publicly set, knowable by all members of society, categorically and impartially applied, and impersonally enforced as a society-wide concern. A system of shared expectations established by law is particularly threatened by any deviations

whatsoever. If people no longer feel a categorical compulsion to comply with the law, or if they suspect that others are infringing, the whole system of interlinked expectations is undermined."²²¹

Si dèiem, en resumir l'estadi 3, que hi havia un cert centrament quan una de les parts en conflicte prenia partit de forma no justificada, en certa manera podríem dir el mateix del pensament de l'estadi 4. En aquesta ocasió, el centrament rau precisament en la llei, d'on prové una limitació d'aquest estadi. Aquesta limitació fa referència al fet que el respecte a la llei, aquesta necessitat del sistema legal pel manteniment i pel funcionament correcte del sistema social, s'entén no com a important, sinó com a bàsic, únic, insubstituïble, de tal manera que un sol incompliment, una sola violació, en representaria la fuga que enfonsaria tot el pont.

Fins aquí, la semblança entre Rest i Kohlberg és òbvia, i el fet que no es mencioni Carol Gilligan es pot explicar en termes estrictament teòrics i de fonamentació, absència que es podria mantenir tant en l'estadi 4, com en els estadis 5 i 6. L'ètica formal que impregna la teoria dels dos autors anteriors és la responsable màxima que s'inclinin pels esquemes de cooperació o de justícia, respectivament, mentre que la influència psicoanalítica soterrada, juntament amb la convicció que el pensament moral femení discorre per camins més contextuals i afectius, serien les responsables que la teoria de Gilligan continués per l'àmbit del jo i de la interrelació, en comptes de fer-ho, com els dos homes, pels dominis de l'organització social.

Continuant la síntesi del pensament de l'estadi 4, cal mencionar-ne encara una última característica, si bé associada amb tot l'anterior. Es tracta de la noció que es viu en relació i que tothom desenvolupa un paper necessari a la societat. Els conceptes de respecte a l'autoritat, d'obligació i de responsabilitat són subjacents a aquest plantejament.

Es configura així una idea de sistema social com a xarxa o cadena, on cada nus o cada baula tenen un sentit i una finalitat. Les persones que en aquesta organització ocupen posicions més rellevants mereixen ser respectades no pel seu estatus, sinó pel que

²²¹ Id. pàg. 30.

representen i pel que treballen, que no és altra cosa que la salvaguarda de la llei i del sistema social. En el mateix sentit, tothom espera de forma racional que cada baula en aquesta cadena imaginària dugui a terme la seva tasca, independentment de la posició que ocupi. El respecte a aquesta premisa, com abans el respecte a la llei, és bàsic i fonamental, perquè -també com abans la llei- assegura l'ordre social. La cooperació s'entén ja com a inherent al sistema social. És aquí una cooperació formal: cada persona té les seves responsabilitats i els seus deures, ha d'actuar en conseqüència i espera que l'altra també ho faci.

Per la seva banda, l'estadi 5 va més enllà, atès que permet aportar les bases per elegir entre sistemes socials o d'organització diferents, mentre que el pensament de l'estadi 4 només proporcionava argumentació per a justificar tal o tal conjunt de lleis o formes d'organització. És, en definitiva, el pensament postconvencional de Kohlberg que apareix també en els estadis 5 i 6 de Rest. Ambdós raonen sota la premisa de la cooperació social que distribueix imparcialment i amb justícia els beneficis i les responsabilitats per a cada membre de la societat. El compromís amb aquest sistema de cooperació és voluntari i, d'aquest, prové l'obligació moral.

La posició de la persona que pensa segons l'estadi 5 es troba -diguem-ho així- en un punt anterior a la llei, a allò que està reglamentat. Aquesta posició implica pensar de forma hipotètica, racional, tractant d'abstreure el que podria ser consensuat d'aquesta manera, és a dir, per un procediment hipotètic i racional²²². Es tracta, per tant, d'un tipus de pensament que, com el de l'estadi 6, és capaç de fonamentar les directrius que serveixen per elaborar noves lleis i sistemes d'organització social. Aquestes directrius, en el cas de l'estadi 5, consistirien en el següent:

"Rather than role-taking the minds of specific individuals whom one knows in concrete historical-cultural circumstances, and trying to figure out how to strike a bargain with these actual

²²² La influència de Rawls, com dels filòsofs de l'ètica comunicativa en general, es fa més patent en l'explicació dels estadis 5 i 6.

people, Stage 5 attempts to coordinate perspectives by imagining the terms of agreement that a group of hypothetical rational people would accept."²²³

Però, sota quines premisses aquesta gent racional arribaria a l'acord? Només en plantejar aquesta pregunta, s'està afirmant ja la necessitat de la participació i la implicació social per a un pensament d'aquest tipus. Però, a més de la premissa de la implicació, s'estableix també la de reflectir la voluntat del poble. D'aquesta manera, l'esperit de la democràcia hi és també present en aquest pensament, en la mesura que totes les veus tenen el mateix pes i intenten assegurar el major benestar per a tots els membres. Tanmateix, no s'ha d'equiparar l'una amb l'altra, perquè no és el pensament polític el que es posa de relleu, sinó els processos de cooperació i de consens (Rest, 1979; 33).

Juntament amb els processos de cooperació i consens, hi ha un altre tret que caracteritza el pensament de l'estadi 5: els mínims que garanteixen la pròpia salvaguarda. Això és particularment necessari quan no s'arriba al consens: si bé tothom es veu obligat en un sistema social així estructurat a acceptar la decisió de la majoria, aquesta decisió no pot passar mai per sobre dels mínims existencials de cap minoria. D'aquesta manera, a més, és com es construeix la noció que la cooperació és valuosa. En la mateixa línia, així també es defineixen el que podríem anomenar *drets mínims existencials* que tota persona, pel fet de ser-ho, ha de ser respectats.

El pensament de l'estadi 5 és, doncs, un raonament plenament assentat en principis -cooperació, consens, drets humans fonamentals-. No es tracta tant de posar-se en la perspectiva de l'altra persona -sigui individu o grup-, com de conjuminar perspectives diferents sobre aquestes bases racionals i de valor.

Tal com es deriva d'aquestes característiques, aquest estadi s'atura en la justícia procedimental -el procés per elaborar lleis-, però no abasta la justícia substantiva -és a dir, la no arbitrarietat en aquest tipus de decisió-. Expressat d'una altra manera, no es pot tenir una seguretat complerta que les lleis formulades segons el pensament de l'estadi

²²³ REST, J.R. (1979). pàg. 32.

5 salvaguardin l'equitat per a tots els membres que conformen l'organització social. De la mateixa manera, les lleis tampoc no estan lliures de crítiques i, amb el decurs del temps, pot canviar el que en un altre període es considerava com el més adequat per a un fet totalment injust en el moment actual. Des d'aquest sentit, es pot afirmar que el pensament de l'estadi 5 presenta certes inadequacions. I precisament en aquestes inadequacions radica el nucli del pensament de l'estadi 6:

"Stage 6 maintains, therefore, that merely because the majority of people want a law (or national policy), that does not make it morally right, for there is a more ultimate test of morality than social consensus."²²⁴

Quina seria aquesta darrera prova de moralitat? Si recordem els principis sobre els quals s'assenta el pensament de l'estadi 5 -cooperació, consens i drets humans fonamentals-, veurem fàcilment com resulten més concrets quan se'ls compara amb els de l'estadi 6. Els principis de l'estadi, darrera prova de moralitat, fan referència, bàsicament, a principis ideals per a una organització social ideal. Són principis abstractes d'imparcialitat, equitat i justícia. En arribar a aquest punt, el deute amb la postura filosòfica de Rawls (1971) és anomenat explícitament per Rest (1979), però també, tal com el mateix autor assenyala, es podrien trobar altres teories filosòfiques dins l'àmbit de l'ètica igualment reflectides com la del filòsof esmentat.

Quan la circumstància concreta entra en conflicte amb el consensuat pel sistema, el pensament de l'estadi 6 advoca per aquests principis abstractes que no són producte de la mera preferència personal ni d'una jerarquia determinada de valors, com tampoc no resulten un mitjà per aconseguir un altre objectiu. Es tracta d'anar més enllà i d'ajustar els propis judicis a les característiques d'un sistema de cooperació que, com s'ha dit línies abans, sobresurt per ser ideal. És una cooperació no arbitrària, que respecta tots els seus membres i que els dona suport.

²²⁴ *Ibidem*. pàg. 36.

No s'ha de confondre el pensament de l'estadi 6 amb el raonament exoneratiu, fonamentat en les bones intencions i propòsits, i que és característic de l'estadi 3. La igualtat moral i la dignitat de tota existència humana són les premisses que substitueixen intercanvis igualitaris -estadi 2-, circumstàncies personals concretes -estadi 3- i lleis socials acordades -estadi 4-. Al mateix temps, són també les bases que donen suport racional al judici, bases que mancaven en la conceptualització més avançada de l'estadi 5 en transició cap al 6 -estadi 5b, tal com es recull en les puntuacions del DIT.-, quan la persona pren partit per la dignitat humana, però encara no és capaç de fonamentar-ho racionalment. En el pensament de l'estadi 6, tota vida humana és sagrada i és un fi en si mateixa, i els principis de la cooperació ideal donen suport a aquest concepte.

3. ELS INSTRUMENTS DE RECERCA I D'AVALUACIÓ DEL JUDICI MORAL.

Introducció.

En aquest capítol intentarem fer una descripció exhaustiva i entenedora dels instruments d'investigació, avaluació o mesura del judici moral que més transcendència han tingut en el panorama científic. Així en un primer moment caldrà considerar l'aportació de Piaget, el pioner de l'enfocament cognitivo-evolutiu del desenvolupament del judici moral. Els mètodes que va emprar consistien en entrevistes obertes, observació dels jocs i dilemes de dues alternatives (Piaget, 1984). Kohlberg en fou el successor. La seva metodologia representa un avenç respecte a Piaget. Es tracta de l'Entrevista del judici moral, prova semiestandaritzada sobre dilemes ètics amb final obert.

Kohlberg segueix Piaget, sense considerar l'evolució que han sofert les idees sobre el funcionament cognitiu en altres dominis o en les aportacions dels neopiagetians. Així, manté la idea de l'estadi simple, la qual ha conservat invariable i al marge de l'evolució dels sistemes de correcció i puntuació, o de les definicions dels estadis.

L'evolució de la teoria de Kohlberg des de 1958 es caracteritza per dos trets: redefinició constant dels estadis i perfeccionament dels mètodes i sistemes de correcció i puntuació de l'Entrevista.

Les crítiques a la teoria de l'estadi simple de Piaget en altres àmbits, mantinguda per Kohlberg, es concreten en el domini moral en les posicions de Rest (1979). El model complex de desenvolupament que Rest proposa sorgeix d'una nova metodologia d'avaluació del judici moral, el *Defining Issues Test* (DIT.).

El DIT és un test sobre comprensió i preferència de judicis morals característics i prototipus de cada estadi, però, a més, aporta la confiança d'una prova psicomètrica -estandarització i objectivitat, fiabilitat i validesa-, així com la facilitat de la seva aplicació. A partir d'aquest instrument, s'han incrementat les investigacions sobre judici i desenvolupament moral, amb estudis longitudinals, transversals, transculturals, correlacionals, d'intervenció, etc. i es va arribar, l'any 1984, a quasi 500 utilitzacions.

Pot incloure's dins una bateria de tests estandaritzats, en què no es necessita una formació especial per aplicar-ho i puntuar-ho, la qual cosa no succeeix amb l'Entrevista de Kohlberg. Però, i encara és més important, les investigacions realitzades tenint el DIT com a instrument de mesura han permès dibuixar un model de desenvolupament suposadament més complex i ajustat a com es manifesten les estructures morals a la realitat, i han promogut reconsideracions de postulats teòrics fonamentals, com el de seqüencialitat invariant, estadi per estadi, o el de la coherència interna de les persones.

Amb tot això, es pot establir una constant en les investigacions sobre avaluació del judici moral, que no és cap altra que les proves utilitzades en aquesta tasca han estat determinants en l'evolució del pensament teòric sobre el desenvolupament moral. Quelcom de semblant²²⁵ ha passat amb moltes de les investigacions que tenien per finalitat l'elaboració d'instruments de mesura en àmbits psicològics com la intel·ligència, les aptituds i les actituds.

Un grup d'investigadors de l'equip de Kohlberg i Colby, Gibbs i Widaman (1982), ha construït un test basat en tasques de producció de judicis morals, semblant a l'Entrevista, anomenat *Mesura de Reflexió Sòciomoral* (SRM). Els seus avantatges enfront de l'Entrevista del judici moral consisteixen en un increment en l'estandarització - encara que és necessari l'ús de manual per a qualificar les respostes-, l'aplicació col·lectiva i el fet de no necessitar personal especialment ensinistrat per a la puntuació. La validació d'aquesta prova s'ha realitzat amb estratègies semblants a les que fa servir Rest per al DIT.

De tot això intentarem donar compte a partir d'ara mateix.

²²⁵V. p.e. la influència dels models factorials de la intel·ligència en l'elaboració de tests psicòmètrics com el de Guilford i cols. l'any 1956 (CROMBACK, 1972).

3.1. El sistema d'avaluació de Piaget.

En la seva investigació sobre l'origen i desenvolupament de la moralitat, Piaget utilitzà, preferentment, dues històries breus que inclouen el final. Aquest sistema de recollida de dades s'anomena de *comparació entre actes i actors d'una història*. En la primera, un noi trenca quinze gots mentre ajuda la seva mare. En la segona, un noi trenca un got quan intenta agafar una mica de pernil per menjar. Aquestes dues històries anaven acompanyades de dues preguntes: quin dels nois va ser més entremaliat i a quin dels nois s'hauria de castigar amb més severitat.

Un avantatge d'aquest procediment és que, en no ser de final obert com els dilemes utilitzats per en Kohlberg per exemple, centra més la informació que es recollirà, amb la qual cosa es facilita la identificació de les unitats centrals que cal destacar, i també la comparació entre subjectes. Paral·lelament, variant els elements que intervenen en la història, es pot ampliar la informació recollida a altres elements diferents. D'altra banda, aquest procediment disminueix el biaix degut a la capacitat verbal de la persona entrevistada i també les seves habilitats per a estructurar el seu pensament. Pel que fa als desavantatges, potser el més significatiu sigui que aquest procediment de recollida d'informació és difícilment aplicable quan es tracta d'investigar tipus de raonament més elaborats. S'ha de tenir en compte, però, que Piaget cregué que el desenvolupament moral s'acabava a una edat relativament primerenca i, per tant, la utilització d'aquesta metodologia en les seves investigacions no només era totalment adequada, com d'altra banda també ho hagués pogut ser una altra, sinó molt encertada tenint en compte les edats dels subjectes que entrevistà.

Tal com es recull a la seva teoria, els nens i les nenes de menys de deu anys se centraven en les conseqüències de l'acció sense tenir en compte la intencionalitat en actuar, mentre que els/les de més de deu anys es basaven només en la intencionalitat de l'acció.

Això posa de relleu una qüestió conceptual important de cara a la investigació sobre moral: la diferència entre judicis d'obligació moral i judicis de valor moral²²⁶. Els *judicis d'obligació moral* són els que ens trobem en els dilemes de Kohlberg i de Rest. Demanen el que hauria de fer una persona en una situació concreta que, per tant, resta amb el final obert. Per la seva banda, els *judicis de valor moral* demanen avaluar -cfr. valorar- l'actuació d'una persona en una situació donada i amb uns esdeveniments ja ocorreguts concrets. Recordem que aquests darrers són presents també al *component I de la moralitat* de Rest -interpretar la situació-, el qual, a la vegada, és semblant als requisits socio-cognitius de l'explicació de Kohlberg.

En una altra línia, val a dir que l'enfocament de Piaget, encara que se centra en els judicis de valoració moral, no exhaureix tampoc totes les possibilitats d'aquests. La integració entre conseqüències de l'acció i intencionalitat en actuar només és un aspecte que influeix en els judicis de valor moral. Així, la investigació postpiagetiana ha intentat solucionar aquest reduccionisme, assenyalant altres factors que són presents en les avaluacions morals, com, per exemple, la cura de la persona en actuar; la categoria de la persona que avalua en tant persona que ha ofès, ha estat ofesa o com a tercera persona aliena a l'acció; la categoria d'allò que rep les conseqüències de l'acció com a objecte, animal o persona -i, en aquest cas, si les conseqüències són de tipus físic o psicològic; etc.

En un nivell més formal, cal considerar també la influència de factors tals com la forma en que es presenta la situació -verbalment, en gravació amb vídeo...- i el tipus de tasca que es demana -p.e., decidir l'element més greu, raonar l'elecció o valorar la situació en una escala del tipus Lickert-. A més a més, caldrà tenir també en compte la interacció entre aquests i altres factors.

²²⁶ V. FRANKENA, W.K. (1963).

Tot això porta a considerar alguns dubtes de caire teòric: la compatibilitat de l'explicació del fenomen moral de Piaget amb aquestes trobades que en parlen de la seva influència. En la mateixa línia caldria sotmetre a estudi la consideració de la moralitat com a domini específic de pensament o com a part d'un procés més ampli i genèric de memòria, atenció, control d'estímul i respostes, etc.²²⁷

²²⁷ Molts estudis han continuat més en la línia de demanar avaluacions o valoracions de certs atributs de la persona que actua -com, per exemple, amabilitat, disposició a ajudar, companyerisme, etc.- que no pas valoracions morals de la situació. Altra línia és aquella que ha seguit proposant models quasimatemàtics i algebraics per a integrar la informació de cara a elaborar judicis morals o avaluacions morals.

3.2. La metodologia de Kohlberg: El model 'bootstrapping'.

Comparat amb el mètode de Piaget, el sistema de valoració de Kohlberg és més obert, la qual cosa permet de fer una descripció més acurada, rica i en profunditat de l'organització estructural del pensament moral, encara que també dóna més problemes de fiabilitat a l'hora d'analitzar les respostes, que són totalment elaborades pels subjectes entrevistats.

Per analitzar les respostes, Kohlberg considerà el sistema *bootstrapping*. El *bootstrapping* (de *boot*, 'bota', i *strap*, 'agafar amb corretja' 'cordar la bota') es pot definir com un procés envolupant d'investigació, que no és ni purament hipotètic-deductiu ni purament inductiu. Consisteix en la recerca d'aproximació progressiva a l'objecte d'estudi mitjançant revisions teòriques i metodològiques, és a dir, modificant aspectes parcials de la teoria o de la metodologia -en aquest cas, sistemes d'anàlisi i puntuació dels judicis morals-. El procés de *bootstrapping* que va fer servir Kohlberg es pot entendre com un camí en què els mètodes d'avaluació es qüestionen quan apareixen resultats anòmals, deixant al marge de tota consideració el nucli central de la teoria cognitiu-evolutiva del desenvolupament humà.

El 1956, quan Kohlberg va començar a investigar sobre el judici moral, va entrevistar persones per mitjà d'un conjunt de dilemes morals oberts, inspirats en diverses fonts, i diferents de les històries emprades per Piaget (1984), que mostraven els diversos aspectes estructurals del dilema en qüestió. En aquells dilemes, es presentava una història breu on l'obediència a les lleis o a l'autoritat entrava en conflicte amb la satisfacció de necessitats humanes o el benestar de terceres persones. Aquests dilemes hipotètics,

semblants al dilema de Heinz²²⁸, constitueixen l'*Entrevista del judici moral* de Kohlberg en les seves diverses formes -A, B i C²²⁹, actuals-.

La forma d'aplicació és la següent. Un cop presentat el dilema, la persona que condueix l'entrevista, després d'assegurar-se de què s'ha entés l'essencial de la història, demana a la persona entrevistada que expliqui, segons les seves idees, què hauria de fer el protagonista del dilema, i que exposi les raons que l'indueixen a afirmar tal o tal cosa. Les respostes dels subjectes entrevistats són el material d'anàlisi i, generalment, es graven per transcriure-les i analitzar-les en profunditat²³⁰.

El mètode d'avaluació o puntuació de les entrevistes és en realitat una eina o medi per extreure l'estructura que hi ha en els continguts dels judicis morals. El sistema de puntuació consisteix en:

a) mètode de subdivisió del material obtingut (totalitat de les respostes elaborades per les persones entrevistades) en unitats estandaritzades analitzables (unitats de contingut);

b) manual mitjançant el qual es qualifiquen les respostes, comparant-les amb afirmacions prototipus característiques dels diferents estadis, la qual cosa permet assignar-les a un o un altre estadi.

Al llarg dels seus estudis, Kohlberg experimentà, com tota bona personalitat científica, uns canvis i una evolució que afectaren també al sistema de puntuació utilitzat a

²²⁸ V. p.e. R. HERSCH; J. REIMER; D. PAOLITTO (1984), pàg.52.

²²⁹ Aquestes formes són versions paral·leles. Cadascuna consta de tres dilemes, acompanyats de preguntes per a facilitar la identificació de l'estadi, per a esbrinar l'orientació ètica de la persona entrevistada i com a optatives. Les respostes s'avaluen primer com a pròpies del tipus C. Les que no hi pertanyen s'analitzen com a corresponents al tipus B, i finalment les que no hi entren com a del tipus A. El tipus A equival a la moral heterònoma; el B al raonament de principis; i el C a la concepció relativista.

²³⁰ També es poden respondre de forma oral, éssent escrites per l'entrevistador, o escrivint-les directament la persona entrevistada. Aquestes dues noves modalitats presenten més problemes (assegurar la comprensió, encaminar les respostes pels aspectes més interessants, etc.) i en conseqüència no són tan aconsellables.

l'Entrevista del judici moral. Aquest procés és el que intentarem descriure en el subapartat que ara segueix.

3.2.1. L'evolució dels sistemes de puntuació de l'Entrevista del judici moral.

Paral·lelament al decurs dels anys, els sistemes i mètodes per puntuar les respostes dels subjectes han sofert modificacions. Aquestes variacions es poden agrupar en tres períodes:

- 1) Mètode de 1958: qualificació de frases i qualificació d'històries.
- 2) Mètode de 1971: sistema de puntuació estructural de tòpics.
- 3) Mètode de 1978: sistema de puntuació estàndard de tòpics.

El sistema d'avaluació proposat l'any 1958 fou el *Sentence and Story Scoring Method* -cfr. mètode de puntuació d'històries i frases, també anomenat *sistema dels aspectes*²³¹-. Essencialment era un mètode d'anàlisi de contingut. Utilitzava dues formes de puntuació que corresponien a dues unitats bàsiques d'anàlisi: en una, era la frase o el pensament complet; en l'altra, el conjunt de totes les paraules generades per una persona a un dilema. Els estadis morals eren definits d'acord amb 25 aspectes que s'agrupaven en els següents conceptes: valor, elecció, sancions i motius, regles, drets i autoritat, justícia positiva i justícia punitiva.

²³¹ Per a més informació sobre l'evolució dels sistemes de puntuació de Kohlberg, es pot consultar ADELL, J. (1990), pp. 215 i ss.

En la qualificació de frases es feia servir un manual en què es recollien les frases típiques sobre cada aspecte en cada estadi i a propòsit de cada dilema moral que constituïa l'Entrevista. Les respostes de cada subjecte eren analitzades per frases i es contruïa un perfil d'ús de cada estadi (punt d'assemblança amb el DIT).

La qualificació d'històries consistia en l'assignació intuïtiva a un estadi de la resposta total d'un subjecte a un dilema, segons la definició estructural del estadi en cada aspecte. El manual de qualificació d'històries oferia, doncs, la justificació per a cada estadi de cada un dels 25 aspectes.

Tots dos sistemes se centraven, per tant, en les qüestions de contingut que les persones entrevistades feien servir, que es consideraven indicadors o signes de l'estructura de l'estadi evolutiu amb el qual probablement s'associaven. Així, en el dilema de Heinz i pel que fa a la qualificació de frases, les respostes que tractaven sobre la por al càstig de Heinz es consideraven indicadors de l'estadi 1. Les que emfatitzaven l'amor de Heinz per la seva dona, es qualificaven en l'estadi 3, i aquelles que posaven de relleu el respecte per la llei, en l'estadi 4. Per la seva banda, en la qualificació d'històries, la unitat d'anàlisi era la suma total de respostes al dilema sobre la base de qüestions predominants del subjecte respecte al càstig, l'amor, la llei, etc. Ambdós sistemes plantejaven, però, problemes.

Pel que fa al primer, la utilització concreta d'un concepte determinava de forma directa l'adjudicació a un o un altre estadi, i, a més, es puntuava la mateixa idea tantes vegades com apareixia. Pel que fa al segon, hi havia l'inconvenient que les respostes no podien ser categoritzades completament com a pertanyents a un estadi o a un altre, atès que en el decurs de l'entrevista es deien idees que semblaven d'estadis diferents. A més, i encara que els tipus ideals d'estadi fossin un conjunt de trets empírics, les definicions dels estadis tenien massa contingut perquè el sistema produís resultats que complissin el postulat de seqüència invariant de la teoria.

A aquests inconvenients, s'afegien també les dificultats generals que representa analitzar quelcom que té resposta oberta. Per exemple, s'havia de considerar

també que les persones es fixen en aspectes diferents d'un mateix dilema. Això implica que no es poden fer comparacions interindividuals. D'altra banda, aquest fixar-se en aspectes diferents pot resultar de la selectivitat de l'atenció, de característiques individuals o ser degut a formes d'organització del pensament.

Altres dificultats són les que provenen de la realització d'inferències, amb la qual cosa mai no es pot tenir seguretat completa que l'adjudicació a un estadi o un altre sigui vertadera, i també de les estratègies utilitzades per diferenciar entre contingut i estructura o forma en una resposta. Consideració especial mereix la dificultat d'integrar tota la informació que una persona ha elaborat davant diversos dilemes en una única valoració, és a dir, la dificultat d'elaborar un sistema que descrigui el pensament moral de la persona segons la seva actuació en els diferents dilemes.

Tots aquests elements van ser revisats, estudiats, adaptats, provats i novament reestructurats pel grup de Kohlberg, a fi de fer-los més vàlids. En aquest procés, hi van col·laborar també persones expertes en sistemes d'avaluació. Abans de continuar amb l'evolució dels sistemes de puntuació cal fer una precisió, i és que el seu sistema és més vàlid per a estudis longitudinals, com els que ell va realitzar, que no pas transversals. Però seguint amb la idea anterior, el resultat va ser que

"The Kohlberg group has construed their task as using longitudinal data to devise a scoring scheme that will produce scores that are consistent for a subject across dilemmas at one point in time and that over time each subject shows step-by-step movement through the stages without reversals and without skipping any stages."²³²

Així configurat, el sistema d'avaluació de 1958 es tornà a revisar amb la finalitat no d'aconseguir-ne un que fos més ràpid i fàcil, sinó d'arribar a un mètode que permetés analitzar lògicament el pensament moral, de forma semblant a la gramàtica del

²³² REST, J.R. (1983). pàg. 581.

llenguatge de Chomsky (1957)²³³. Rest especifica d'aquesta manera la finalitat de la segona revisió:

"The hope was that the fundamental categories and logical operations of people's moral thinking could be described and that these descriptors would be valid for all dilemmas and for all kinds of spoken or written material, not just for responses to the Heinz story and company."²³⁴

Ens trobem amb els orígens del sistema de 1971, el de puntuació estructural de tòpics.

Per tal de definir categories i descriptors, Kohlberg consultà la filosofia moral acadèmica. D'ací surtiren diverses classes de qüestions morals: determinació de responsabilitats, determinació de l'abast d'aquesta i, finalment, determinació de com ha de ser valorada una persona que no actua segons l'obligació que té.

El mateix passà amb les justificacions de les qüestions morals, entre les quals trobem les següents: justícia, utilitat, prudència i ideal de perfecció. I també amb els contextos situacionals: llei, àrea afectiva, interrelació, propietat i sanció.

A partir d'aquestes distincions, als principis dels anys setanta, Kohlberg intentà un sistema de classificació transversal -cfr. *cross*- en què cada judici moral donat a un dilema pogués relacionar-se amb tota la resta possible d'altres judicis. Aquest sistema implicà un canvi en l'objecte central d'atenció a l'hora d'avaluar el judici moral: del contingut específic es passa a la perspectiva sociomoral que sustenta el judici moral. D'aquesta manera, es tornaren a redefinir l'estructura i continguts de cada estadi moral.

Per tal de reduir la confusió entre estructura i contingut, Kohlberg i el seu equip de col.laboradors van identificar diferents tòpics normatius que les persones entrevistades feien servir espontàniament en resposta als dilemes. No s'ha de confondre, però, tòpics normatius amb estadis. Els primers són aquells valors que el subjecte fa servir en la discussió de dilemes; ara bé, diverses persones poden fer servir els mateixos

²³³ Ací es recull l'opinió de Rest (1983).

²³⁴ *Ibidem*. pàg. 581.

tòpics normatius -com el valor de la vida, per exemple- en un mateix dilema, però en nivells o estadis diferents.

Seguint aquesta pauta, elaboraren una llista de tòpics, valors o institucions morals que es troben totes les societats i cultures: lleis i regles; consciència; rols afectius i personals; autoritat; drets civils; contractes, confiança i justícia en l'intercanvi; càstig i justícia; valor de la vida; drets a la propietat i valors; veritat; sexualitat i amor sexual. Redefinir la unitat d'anàlisi implicà redefinir els estadis d'acord amb cada un dels tòpics normatius anteriors.

Tal com es pot desprendre de la lectura d'aquest sistema, Kohlberg no estava gens preocupat per la facilitat del mateix, ni per la seva practicabilitat. Així, un sistema tenia més de dos milions de categories possibles de puntuació.

Alhora, a causa de la necessitat desinistrar les persones que havien de realitzar l'avaluació, i de l'aparició de dades que no confirmaren la seva teoria, es començà una nova revisió que deixés al marge l'aportació de la filosofia en benefici de l'operativitat del sistema. Però, abans de ressenyar el seu tercer sistema, aprofundirem una mica aquestes dades disconfirmatòries.

Kohlberg i Kramer (1969), trobaren regressió en la seqüència de desenvolupament de diverses persones que havien estat entrevistades en l'època d'institut i al començament de la universitat. Aquestes regressions consistien en el fet que havien baixat dels estadis 4 i 5 al 2. Hi havia també altres dades disconfirmatòries, com regressió de l'estadi 4 al 3, o salts de l'estadi 3 al 5. Això comportà el desafiament més fort a la teoria de l'estadi de Kohlberg. Però especialment, la majoria d'aquestes regressions es donaven en el pas del pensament convencional -estadi 4- al postconvencional -estadi 5-. En aquesta situació, semblava com si algunes persones tornessin a l'estadi 2 de l'hedonisme relativista. Aquests subjectes finalment arribaven, però, a l'estadi 5, per la qual cosa Kohlberg considerà que aquesta relativització de punts de vista al voltant de la societat i el seu paper era una espècie d'estadi de transició -anomenat *estadi 4 i mig*- en

què el pensament era clarament postconvencional, encara que no ho fos de principis, però que mai no es podia comparar amb el relativisme ingenu de l'estadi 2.

Aquesta explicació, però, no el va satisfer per molt de temps. Aleshores suposà que la causa de moltes d'aquestes regressions es trobava precisament en el sistema de puntuació (1976), que no diferenciava suficientment entre forma i contingut. Un cop aconseguida aquesta delimitació de manera clara, les dades demostrarien el postulat de seqüència invariable.

Tal com hem vist, aquestes dades disconfirmatòries que Kohlberg va trobar, en comptes de fer-li revisar la seva teoria dels estadis, el van fer tornar a revisar el sistema de puntuació, ja que pensava, com hem avançat en el paràgraf anterior, que el problema radicava en el fet de confondre encara contingut amb estructura. Per tant, la línia seguida en revisions succesives va consistir en reduir més els continguts de l'estructura, és a dir, per a diferenciar entre estadis s'empraven descriptors cada vegada més formals i abstractes. El contingut *per se* no tenia importància, sinó l'estructura que hi havia per sota del contingut. Rest (1983) aclareix aquesta idea mitjançant el concepte de llei com a resposta al dilema d'Heinz: no és el mateix respectar la llei per la por al càstig, que respectar-la com a element bàsic del sistema social.

El sistema de puntuació estructural de tòpics de 1971 va deixar pas al sistema de puntuació estàndar de tòpics de 1978. Dels tòpics normatius es passa als judicis criteri. Aquest darrer selecciona el contingut de les diferències entre estadis. Com ho fa? Mantenint el contingut constant:

"It does this by a four-tier classification system: the interview material for each dilemma is first separated into issues (2 for each dilemma), then into norms (12 possible for each issue), then into elements (17 possible for each norm), and only then is scored by stage."²³⁵

²³⁵ Id. pàg. 582. A ADELL, J. (1990), a la plana 231 es pot llegir la distribució de tòpics i normes per dilemes.

D'aquesta manera, el contingut resta aïllat de forma més que considerable. No importa si es posa l'accent en una opció o en una altra²³⁶, sinó en com s'estructuren, subordinen i relacionen els diferents elements que hi surten. Però, com diu Rest, ens podem preguntar si s'ha perdut quelcom en aquest esforç per separar forma de contingut:

"One might ask, has something important been lost on the road to purging content?"
(Rest, J.R. (1983). pàg. 583).

Els estudis sobre fiabilitat del sistema de puntuació de 1978 realitzats pel grup de Kohlberg, donaren correlacions molt elevades -entre 0,92 i 0,98-. A més, només dues persones de les 58 entrevistades mostraren salts d'estadi, i tan sols un 6% de 195 comparacions efectuades indicaren regressions. Les dades sobre validesa foren també molt elevades: entre un 67% i un 72% de les valoracions correspongueren al mateix estadi i només entre un 1% i un 3% d'aquestes eren situades dos estadis més lluny -hi havia, per tant, un elevat acord entre observadors-.

Gibbs i Widaman (1982) replicaren les dades obtingudes pel grup de Kohlberg amb cinc mostres diferents que representaven un total de 700 subjectes. Per a això, utilitzaren una forma adaptada de l'Entrevista del judici moral, que es correlacionava en un 0,85 amb l'original. Els resultats foren semblants i, a més, aquesta nova forma discriminava entre població delinqüent i no delinqüent i mostrava increment en el desenvolupament moral segons el nivell educatiu.

Tota aquesta evidència sembla fonamentar la teoria de l'estadi simple però, en opinió de Rest (1983), necessita de certes precisions.

En primer lloc, s'observa com el canvi o desenvolupament sofert per les persones entrevistades al llarg de vint anys no és gran. La majoria no arriba a dos estadis més que l'estadi d'inici. Per a passar d'estadi es necessita un promig de 13,9 anys. Una gran part de les persones comença a l'estadi 2 i s'atura entorn de l'estadi 4. El fet

²³⁶ En el cas del dilema d'Heinz, si s'escull robar per amor a la dona o no robar pel respecte a la llei, per exemple.

d'arribar a l'estadi 5 és una excepció, fins i tot considerant l'estadi com a tendència, mentre que l'estadi 6 ni tan sols apareix²³⁷.

Però potser la crítica més forta a la teoria de l'estadi simple és el mateix procediment de puntuació quan una persona elabora pensaments que són una barreja de respostes de diferents estadis. En aquest cas, es puntua la persona en l'estadi més alt que es troba, amb la justificació teòrica que un estadi superior ha d'incloure raonaments dels estadis inferiors. D'aquesta manera, la validesa com a consistència interna és molt elevada, però no permet tampoc posar en judici la teoria de l'estadi simple per la mateixa definició.

Les crítiques que el sistema de valoració de Kohlberg ha tingut abasten l'etnocentrisme, l'elistisme, l'abstracció excessiva, perillosament individualista, i la necessitat de retornar al model piagetà²³⁸, encara que hi ha també qui el considera més piagetà que el mateix Piaget.

²³⁷ Això també podia ser degut a l'excesiu formalisme i abstracció dels tòpics.

²³⁸ GIBBS, J.C. (1979), pàg. 90. Cit. en REST, J.R. (1983). pàg. 583).

3.3. El Test de Definició de Tòpics (Defining Issues Test-DIT.).

L'instrument d'avaluació del judici moral més utilitzat és el de J.R. Rest (1974; 1979). El supòsit central del DIT és que la gent que es troba en estadis de desenvolupament moral diferents interpreta els dilemes de forma també diferent. Aquesta forma distinta defrontar-se a un dilema és especialment rellevant pel que fa a la interpretació del nucli central d'aquell i a les valoracions dels aspectes que cal considerar. Així:

"Presumably, if people are presented with different statements about the issues of a moral dilemma, people at different developmental stages will choose different statements as representing the most important issue."²³⁹

Evidentment, el DIT, com qualsevol mesura d'avaluació, no informa respecte a la bondat, la leialtat, la sociabilitat, etc. d'una persona, sinó que intenta copsar les peculiars maneres d'operar davant una situació sociomoral, i també els judicis sobre possibles cursos d'acció.

La investigació sobre el DIT es basa en la teoria evolutiva de Kohlberg,

"and the characterization of the stages assumed in the DIT is basically Kohlberg's."²⁴⁰

Aquest test consta de sis dilemes morals o "històries", com li agrada d'anomenar-los. Tres provenen de l'Entrevista del judici moral (1958) de Kohlberg, i els altres tres, de la tesi doctoral de Lockwood (1970). Aquests dilemes, on necessitats humanes i situacions de benestar entren en conflicte amb lleis i regles, van ser seleccionats després d'haver entrevistat una mostra "extensiva" de persones pel tal d'observar el que

²³⁹ REST, J.R. (1983). pàg. 584.

²⁴⁰ REST, J.R. (1990; 3ª ed.). pàg. 4.1. Tanmateix, s'ha de tenir en compte que en Rest no aprofunditza en aquesta afirmació, a la que sempre sembla estar donant voltes. Així, hi ha molta informació respecte als índex de correlació que tenen el DIT. i l'Entrevista del Judici Moral. Igualment sempre afirma que no són proves exactament equiparables, però, com hem dit línies abans, no hi afegeix informació més significativa.

espontàniament deien. Aquest material va ser posteriorment emprat per a escriure els ítems del DIT, un seguit d'afirmacions sobre la situació que presenta el dilema -dotze per a cada un dels sis dilemes-. Per aquest motiu, no pot ésser administrat a persones inferiors a onze anys en el nivell de lectura, pel que fa a les històries, i de dotze-tretze anys pel que fa a les frases o ítems a valorar²⁴¹.

La forma d'aplicació és la següent. Després d'haver llegit el dilema i d'haver-lo comprès, la persona decideix què hauria de fer el protagonista -dues opcions per a cada dilema- o declara que no pot decidir. Seguidament, ha de valorar cadascuna de les afirmacions en una escala tipus Lickert²⁴² de cinc nivells²⁴³, d'acord amb la importància que, segons el seu judici, té per a prendre una decisió. És important subratllar que els dotze ítems s'han de valorar independentment que la persona hagi respost en un o un altre sentit, especialment si ha declarat que no pot decidir. Això suposa valorar un total de 72 ítems. El tercer pas de valoració consisteix en seleccionar els quatre ítems més importants dels dotze totals, per a cada dilema. Són aquests quatre els que s'utilitzen per puntuar. A l'ítem més important li correspon el valor de quatre; al segon més important, tres; al tercer, dos i al quart, u. Aquests valors s'adjudiquen a l'estadi 2,3, 4, 5a, 5b, 6 o

²⁴¹ Una versió equivalent del DIT, per a subjectes més joves es pot trobar a CARROLL, J. (1974). Children's judgements of statements exemplifying different moral stages. Unpublished doctoral dissertation: Hofstra University.

²⁴² Es tracta d'un mètode per a la construcció d'escalas d'actituds, on es recullen una sèrie de judicis, positius i negatius, entorn de l'objecte considerat. Aquests judicis són valorats per una mostra representativa, segons una gradació de cinc nivells des del d'acord total al completament en desacord. El pas fonamental és el de la unidimensionalitat dels judicis. Aquest es realitza per tractament estadístic - generalment la comparació entre mitjanes segons la prova T de Student-, i es fonamenta en què les persones que han puntuat més alt (27%) i aquelles que ho han fet més baix (27%) han de mostrar diferències en la valoració de cadascun dels ítems.

²⁴³ En la traducció i adaptació de la forma anglesa s'optà per les següents categories: Gens / Una mica / Bastant / Molt / Molíssim.

a les puntuacions M o A²⁴⁴, segons una escala de doble entrada -dilemes i nombre d'ordre dels ítems- que situa cada ítem dels sis dilemes en aquestes posicions.

En el DIT, com que es basa en el reconeixement, les reaccions del subjecte se centren en el contingut relacionat amb l'estructura, no en l'estructura mateixa, que el qualificador en l'Entrevista de Kohlberg infereix. Igualment, la qüestió ja no se centra en quin estadi simple es troba el subjecte, sinó quines afirmacions morals prefereix el subjecte per resoldre un dilema. D'aquesta manera, es resol l'estandarització de la prova. De l'ampli ventall dels possibles procediments de recollida d'informació per analitzar el raonament moral, el DIT es trobaria dins d'aquells que es basen en la definició i el judici dels aspectes crucials per resoldre un dilema moral. Així, els diferents ítems o les diferents afirmacions que acompanyen cada una de les històries que componen el DIT intenten posar en relleu aquests dos elements bàsics en qualsevol presa de decisió davant conflictes morals: la identificació dels elements fonamentals del conflicte en qüestió i la valoració d'aquests²⁴⁵.

"The various stages of moral judgment are exemplified in the twelve items, and the assumption is that a subject's developmental level will influence how he rates and ranks the items."²⁴⁶

El DIT no necessita persones especialment ensinistrades, ni tampoc llargs processos de qualificació del material obtingut. Es pot puntuar de manera informatitzada i, a més, compleix les exigències psicomètriques d'un test estandaritzat. Gaudeix d'un índex de consistència interna -puntuació M- per a detectar subjectes que responguin a l'atzar.

²⁴⁴ El DIT. presenta, però, certes peculiaritats, com són l'ús de les preguntes, el nombre desigual d'ítems dels diferents estadis en cada història, la no ordenació dels ítems, etc. que estan fonamentats en el capítol 4 de Rest (1979).

²⁴⁵ Per a posar de manifest una informació rellevant, hi ha la referència de la investigació de Lockwood (1970), qui trobà que estudiants que estaven en estadis diferents segons el procediment de Kohlberg, diferien també en la identificació del que era l'element fonament en un dilema moral.

²⁴⁶ REST, J.R. (1979), pàg. 86.

Els resultats del DIT s'expressen en varios índex. La seva forma de puntuació, doncs, és la d'un continu dins el desenvolupament moral, més semblant a l'índex de maduresa moral de Kohlberg que a la seva valoració sobre l'estadi en què es troba una persona²⁴⁷. Hi ha un percentatge del judici moral segons les pautes de cada estadi -estadis 2, 3, 4, 5a, 5b i 6²⁴⁸.-, però les puntuacions relatives als estadis 2, 3 i 4 no tenen una fiabilitat tan elevada com els índex P i D. Així, Rest (1990; 3ª ed. 5.2) aconsella emprar les puntuacions dels estadis quan s'utilitzen les sis històries i, en aquest cas, presentar la informació en forma de mitjanes dels grups o bé tenir en compte el marge per sota i per sobre d'una desviació típica.

La puntuació P expressa el tant per cent de les respostes de la persona que se situen en els estadis de pensament postconvecional. Així, aquest índex es troba sumant els valors dels estadis 5a, 5b i 6. És una de les més pràctiques i a les quals acostuma a referir-se Rest en les seves investigacions (Rest, 1983; 1993). Tal com ja s'ha exposat abans, informa respecte "*the relative importance that a subject gives to stage 5 and 6*" (Rest, J.R. (1983). pàg. 584). Representa, doncs, el percentatge de raonament de principis.

Davison i col.laboradors han creat l'índex D²⁴⁹, que presenta una puntuació ponderada de la importància concedida a cada un dels 72 ítems, segons l'algoritme de Schöneman -Davison, 1977; Davison; Robins, 1978; Davison; Robins; Swanson, 1978-. Aquesta puntuació és més alta quan s'han valorat com a més importants els ítems d'estadis més desenvolupats, i és més baixa quan s'han valorat com a més importants els ítems d'estadis menys desenvolupats. Volia substituir-la per la puntuació P perquè era més fiable que aquesta, però aquesta afirmació no està confirmada rigorosament, atès que els resultats d'investigacions realitzades a aquest tema han estat contradictoris, encara que

²⁴⁷ Aquest és el supòsit que es troba a la base de la confrontació entre les hipòtesis d'estadi simple -mantinguda per Kohlberg- i la d'estadi mixte defensada per Rest.

²⁴⁸ REST, J.R. (1990; 3ª ed.), pàg. 4.2. La subdivisió de Rest del seu estadi 5 en 5a i 5b indica la moralitat del contracte social i la de l'humanisme intuïtiu, mentre que a l'estadi 6 li correspon la moralitat de principis de cooperació social ideal

la correlació entre P i D amb grups de diferents edats i nivells educatius fora de 0,78. La recomanació de Rest, independentment, és la d'utilitzar els dos índex. Nosaltres, però, no hem pogut disposar de l'índex D, perquè el nostre sistema de puntuació és manual²⁵⁰.

La puntuació A és un índex encara no gaire investigat destinat a mesurar la resistència de la persona davant el que està prescrit. A nivell metafòric, podríem dir que és un índex aproximatiu a l'esperit de rebel·lia. Aquesta puntuació, d'orientació contra el que està establert, es refereix al rebuig de la tradició i l'ordre social existent, atès que és arbitrari o perquè està corromput pels rics que exploten els pobres. La puntuació A ha estat considerada com un possible valor de transició de la moralitat convencional a la postconvencional -Kramer (1969). Child development (Incomplet)-, com una mena d'estadi del 4 i mig, però, com ja s'ha dit, no s'ha investigat gaire aquest índex A ni entenent-lo com a punt d'inflexió.

Finalment trobem la puntuació U²⁵¹ que indica el percentatge en què el concepte de justícia és utilitzat. Es tracta d'un índex que tampoc no es pot calcular manualment.

El DIT està basat en les investigacions de Rest sobre comprensió i preferència d'afirmacions de diferents estadis segons l'estadi espontani del subjecte. Les dades de Rest indiquen que, en general, les persones mostren comprensió i fins i tot preferència no només d'un estadi, sinó que comprenen el pensament de tots els estadis inferiors al propi i d'un o dos dels superiors, i prefereixen el seu propi estadi o els superiors.

En la construcció del DIT, Rest abandona la hipòtesi de l'estadi simple de Kohlberg, però manté la hipòtesi de jerarquitització. Des de la seva perspectiva, la

²⁴⁹ Es tracta d'un valor que no es pot calcular manualment, encara que Rest disposa d'un sistema informàtic que sí permet calcular-lo.

²⁵⁰ PÉREZ-DELGADO, E.; GARCÍA-ROS, R. (Comps.) (1991). pàg.126. S'il·lustra com aquests autors i el seu equip prescindiren també de la puntuació D per a les seves investigacions, donat que la P és la més utilitzada.

²⁵¹ Al Manual del DIT, no trobem referència que amplii la informació sobre aquesta puntuació.

producció espontània de raonament a propòsit de continguts morals no ha d'ocupar necessàriament un lloc privilegiat en la seva mesura. Més encara, per alguns aspectes el reconeixement -considerat com a comprensió i preferència- pot ser millor indicador que la producció, al contrari que el plantejament de Kohlberg. El mateix autor reconeix, no obstant això, que la seva prova, en basar-se en tasques de reconeixement, no permet conèixer l'activitat estructural del pensament del subjecte.

Aquesta innovació metodològica també fou producte la seva tesi doctoral (Rest, 1969) i de les dades obtingudes per Kohlberg i Kramer (1969). Rest trobà que les dades obtingudes en termes de comprensió i preferència encaixaven millor amb els postulats del paradigma cognitivo-evolutiu, que no pas la producció de resposta per part del subjecte. Però, d'altra banda, tal com recull Kohlberg (1979), aquesta descoberta nega necessàriament el model d'estadi simple:

"The only lack of fit of the comprehension or preference data to the stage model was its fit to the simple stage model. By definition, comprehension and even preference data should indicate the comprehension and preference of many stages, not one."²⁵²

Sintetitzant la polèmica anterior, es podria afirmar que un supòsit -optar per dades basades en la comprensió i preferència- condueix a l'altre -negar el model d'estadi simple-. Tanmateix, la hipòtesi de jerarquització que Rest manté, com a element fonamental de l'enfocament cognitivo-evolutiu, sembla trontollar enmig del seu plantejament, mentre que en el de Kohlberg no suscita qüestions crítiques.

La controvèrsia resta encara oberta, segons la nostra opinió²⁵³. Les raons i contraarguments d'un i un altre autor semblen equiparables pel que fa a llur fonamentació. De tota manera, constitueix un element que cal considerar a l'hora de valorar el paradigma cognitivo-evolutiu, i també una qüestió necessària d'aclarir davant intervencions

²⁵² REST, J.R. (1979). Prefaci de Kohlberg. pàg. XIII.

²⁵³ Tornarem a analitzar aquesta qüestió -i d'altres que ací sortiran posteriorment- al capítol anomenat "Aspectes comparatius de la teoria de Kohlberg i la de Rest".

educatives en aquest sentit. L'àmbit metodològic i d'investigació, d'altra banda, haurà de ser necessàriament subsidiari d'una o una altra opció teòrica.

La pol·lèmica entre producció vs. reconeixement és bastant antiga i se situa entre les postures defensores dels mètodes clínics i les entrevistes en profunditat²⁵⁴ -a la que hi pertanyeria l'Entrevista del judici moral de Kohlberg-, i aquelles que són partidàries d'instruments més objectius i susceptibles d'estadabilització. És, en definitiva, una imatge de la ja coneguda disjuntiva entre el paradigma quantitatiu i el qualitatiu.

Els defensors a ultrança del primer enfocament subratllen especialment el fet que els seus instruments fan possible adaptar-se totalment a la persona en qüestió i seguir-la en el seu procés de reflexió. Quant al segon enfocament, de la seva banda, destaquen com a desavantatges dels mètodes clínics i entrevistes la necessitat de recórrer a personal especialment ensinistrat i la manca de seguretat respecte al fet que l'entrevistador confongui realitat amb la seva pròpia valoració²⁵⁵. Igualment, aquests instruments depenen de les habilitats verbals del subjecte.

Davant aquest problema, la solució requereix definir l'objecte d'investigació, reflexionar entorn de quin paradigma i quines metodologies són més adients, i no prendre partit per plantejaments unidireccionals, ans al contrari, tendir a la complementació. En la mateixa línia, Rest (1983; pàg. 585) opina que

"(...) the question is not one of finding an error-free test but rather of minimizing the kinds and amount of error."

Després d'haver fet al·lusió a la polèmica de base de l'instrument d'avaluació, és necessari fer una anàlisi dels punts concrets de la prova que semblen o són febles. En aquest sentit, el mateix Rest (1983; pàg. 584 i ss.) els ressenya. El primer inconvenient se centra en la possibilitat que el subjecte d'investigació no llegeixi la totalitat dels ítems i que, malgrat això, els atorgui un valor en l'escala abans especificada tipus Lickert. El

²⁵⁴ Sobre aquesta metodologia i d'altres paral·leles es pot consultar, entre altres, l'obra de TAYLOR, S.J.; BOGDAN, R. (1986).

mateix cal dir respecte als sis dilemes i a les instruccions de resposta²⁵⁶ que acompanyen el test. El segon inconvenient parla del perill que les persones valorin com a més importants els ítems que tenen una semblança més elevada, complicada, elaborada, etc., encara que no els entenguin. En darrer lloc, hi ha també l'inconvenient que es deriva del fet abans apuntat de que el DIT es basa en tasques de reconeixement. Així, el subjecte pot falsejar les seves respostes i fer-les aparèixer com a més elevades atès que no ha de justificar-les ni de raonar-les.

Hi ha certs procediments que equilibren aquests desavantatges. Així, en primer lloc i pel que fa al primer inconvenient abans esmentat, cal observar que els subjectes no hagin respost una part de la valoració dels ítems dels dilemes a l'atzar, i assegurar que els quatre escollits com a més importants tinguin una correspondència coherent amb la valoració prèvia que es realitza en l'escala tipus Lickert. Per exemple, si un subjecte només ha valorat en aquesta escala un dels dotze ítems com a molt important, és lògic -coherent- que l'ítem més important sigui aquest. Quan aquest supòsit de coherència no es compleix, s'invalida²⁵⁷. A més, perquè un qüestionari sigui considerat vàlid, només es permet contestar dos dilemes del total de sis de forma inconsistent. Amb tres malament, ja s'invalidaria.

Una altra mesura de control, relacionada amb el segon desavantatge, és la que suposa la puntuació M abans ressenyada. Aquest valor es dóna quan el subjecte escull un ítem la semblança del qual és molt elaborada i profunda, però que, en realitat, es troba

²⁵⁵ Es tracta, en definitiva, del problema de les inferències.

²⁵⁶ En la investigació que ací es detalla, l'inconvenient relatiu a les instruccions es va pal·liar amb l'explicació oral i col·lectiva de l'investigadora de les instruccions. Igualment, es demanava si s'havia entès el procediment, es contestaven les preguntes que l'alumnat feia i s'intentava assegurar aquesta comprensió passant alumne/a per alumna/e individualment mentre es realitzava la prova. En l'apartat dedicat a aquesta investigació es donaran més detalls sobre aquest i altres aspectes necessaris de controlar.

²⁵⁷ L'anàlisi de la coherència de les respostes serà ampliat al capítol dedicat a la descripció tècnica del DIT.

totalment mancada de significat²⁵⁸. És a dir, entre els dotze ítems de cada dilema, n'hi ha un o dos en el cas del *Dilema de Lluís i el medicament*, que semblen ser producte d'una reflexió molt elevada, però que en realitat no volen dir res. Quan la persona els escull, això suposa puntuar en l'índex M puntuacions directes que oscil·len entre quatre i u, segons hagi valorat com al primer més important -quatre- o el quart més important -u-. Els tests que tenen una puntuació directa en l'índex M més gran que vuit, o un percentatge més gran que catorze, són invalidats, atès que hi ha una elevada probabilitat que hagin respost per la forma dels ítems i no pas pel seu contingut real.

Finalment, el tercer inconvenient pot compensar-se amb els estudis que s'han fet referents a això i que han demostrat que una persona pot falsejar les seves respostes donant valors més baixos dels reals, i en canvi no les pot falsejar amb valors més alts dels reals sense tenir puntuacions en l'índex M elevades que portarien, com ja s'ha indicat anteriorment, a invalidar el qüestionari²⁵⁹. Sobre això, es poden valorar les dades sobre correlacions test-retest i les proves sobre fiabilitat interna segons el procediment de l'alfa de Cronbach²⁶⁰.

Tot i això, hi ha certes limitacions que fan referència a la validesa interna del DIT que no poden ser compensades. Una és que restringeix el procés de pensament a les situacions que es presenten -és a dir, les que reflecteixen els dotze ítems de cada dilema-. Aleshores, si una persona s'està fixant en un aspecte del dilema que no és recollit per cap dels dotze ítems, la seva actuació serà valorada incorrectament. En la mateixa línia, hi ha ítems -detectats psicomètricament com a dolents- que poden ser interpretats de diferents maneres, la qual cosa afecta, parcialment, la valoració que s'en faci.

²⁵⁸ Un exemple d'aquests ítems és el següent que es pot trobar en el dilema anomenat com a "Lluís i el medicament": "Si el valor de la vida és més important que el de la mort, a nivell social e individual."

²⁵⁹ V. REST, J.R. (1979) i REST, J.R. (1983).

²⁶⁰ Hi ha informació detallada al respecte en *DIT, Manual* (1990; 8^aed.). pp. 5.1.-5.7, que serà ressenyada al capítol dedicat a la descripció tècnica del DIT.

Exposarem, per últim, alguns elements de comparació entre el DIT i l'Entrevista del judici moral, partint del supòsit de que no són dues proves equivalents ni intercanviables, malgrat el DIT està basat en diversos aspectes de la teoria de Kohlberg i en la seva tipologia d'estadis. El símil que Kohlberg utilitza (Rest, 1975; pàg. XV) és francament entenedor:

"A loose partial analogy may clarify the problems in comparing the Minnesota and Harvard tests, the analogy of comparing tests of general intelligence or mental development."

El de Rest, però, potser podria plantejar alguna polèmica, encara que el grau d'intel·ligibilitat també és elevat:

"For instance, Kohlberg's task might be especially useful in studying the kinds of public statements that political leaders make. The DIT, however, might be useful in studying how members of the listening audience perceive political speeches."²⁶¹

Per tal de contribuir també, encara que mínimament, al fet que aquesta comparació sigui més entenedora i sistemàtica, distingirem entre el que anomenarem *aspectes materials* -forma d'aplicació, anàlisi de les dades, etc.- i *aspectes tècnics* -referències a la fiabilitat, validesa, etc.- dels instruments. Comencem pels aspectes materials.

En primer lloc, i encara que sigui tornar a repetir la mateixa característica, el mètode de Kohlberg està basat en tasques de producció, mentre que el DIT es basa en tasques de reconeixement. Mentre que Kohlberg estimula les persones entrevistades per a que generin solucions pròpies als dilemes morals, el DIT estimula que les persones compreguin les afirmacions escrites i escullin, graduant-les, aquelles que segons la seva perspectiva considerin més adients per a la solució al dilema. Això implica, és clar, menys esforç en el cas d'una persona entrevistada mitjançant el DIT que no pas mitjançant l'Entrevista del judici moral. En aquest sentit, l'àmbit que abasta el DIT -reconeixement, és a dir, comprensió i preferència- és més ampli que el de l'Entrevista del judici moral,

²⁶¹ REST, J.R. (1979). pàg. 68.

però també ho és en la mesura que relaciona contingut i estructura. En l'altra cara de la moneda, el DIT és insuficient per investigar l'activitat estructural, objectiu per al qual l'Entrevista del judici moral es revela com a millor.

Les assumpcions teòriques són també diferents. L'estadi simple es present en l'Entrevista del judici moral, model que el DIT refusa. En el mateix sentit, les assumpcions teòriques o supòsits són més importants en el primer instrument que en el segon. L'objectiu de la investigació que es vulgui iniciar ha d'aclarir aquestes dues qüestions. Tanmateix, l'enfocament cognitivo-evolutiu és el mateix per als dos instruments.

D'altra banda, el mètode de Kohlberg requereix de personal especialment ensinistrat que qualifiqui el material de l'Entrevista d'acord amb un manual, amb els riscos de subjectivitat i inferència consegüents. En canvi, el DIT requereix de la persona que puntuï un seguit de respostes estandaritzades, la qual cosa possibilita el tractament objectiu de les dades. El primer és d'aplicació individual i preferentment oral, mentre que el DIT és d'aplicació col·lectiva i escrita.

Finalment, s'ha de tenir en compte que el DIT acostuma a donar valoracions més elevades -situa la persona en estadis més avançats- que no pas l'Entrevista del judici moral. Sobre això, val a dir que l'Entrevista situa la persona en un punt d'una seqüència evolutiva d'estadis ideals discrets, és a dir, proporciona un mitjà per a dir si una persona es troba en un estadi concret o bé en un altre, quan el DIT localitza la persona en un continu d'estadis i orientacions²⁶² dins la variable del raonament moral. Això és motivat pel concepte d'estadi que utilitza Rest, i també per la dificultat d'integrar tota la informació que el raonament dona en una única puntuació.

En l'Entrevista del judici moral, perquè una persona sigui situada en un estadi determinat, ha d'expressar de forma clara i explícita el raonament que pertoca a l'estadi en

²⁶² V., p.e., índex P, A, D i U.

qüestió²⁶³. D'aquesta forma, la persona que tingui un nivell cognitiu més desenvolupat, però que alhora presenti dificultats d'expressió i de verbalització, pot veure minvades les seves capacitats pel que fa al raonament moral -que s'expressa verbalment-, mentre que, pel contrari, el DIT facilitaria aquesta tasca. En aquesta línia és necessari fer constar -connectat amb el que hem exposat anteriorment-, que sempre representa menys esforç una tasca de reconeixement que una altra d'elaboració. Aquesta pot ser una de les raons que les puntuacions en el DIT siguin més elevades que no pas en l'Entrevista del judici moral. Així, és freqüent trobar puntuacions de l'estadi 5 en el pensament d'adolescents mitjançant el DIT, quan indicis de l'estadi 5 mitjançant l'Entrevista són molt difícils de trobar, fins i tot en el pensament de persones adultes.

Aquesta darrera consideració recorda el ja hem exposat en els mètodes d'avaluació de Kohlberg. Llavors ell ho va solucionar dient que s'havia d'escollir l'estadi més utilitzat per la persona. Davant aquest problema en concret, i a part de l'enfocament proposat per Kohlberg, hi ha altres possibles sortides, com també, per exemple, escollir l'estadi més alt (Damon, 1977).

En segon terme, i pel que fa referència a les característiques tècniques dels instruments, Rest (1979; 1983; 1989) ofereix correlacions moderades entre el DIT i l'Entrevista del judici moral -.70- amb mostres heterogènies²⁶⁴, però més baixes -no disposem de les dades- amb mostres homogènies. D'altra banda, ambdós instruments donen tendències de desenvolupament semblants, amb un percentatge similar de regressions, correlacions més o menys similars amb altres proves cognitives i actitudinals, i canvis semblants segons el nivell educatiu.

No es pot establir que la validesa d'un instrument sigui superior a la de l'altre. Ambdós tenen fonts d'error diferents, però no s'ha demostrat que la diferència en aquest error de varianza sigui estadísticament significativa. Igualment, és també interessant de

²⁶³ SCHLAEFLI, A.; REST, J.R.; THOMA, S.J. (1985). pàg. 321.

²⁶⁴ Deduïm que es tracta de mostres formades per homes, donat que en Kohlberg descartà per problemes de validació de la seva teoria els resultats de les dones.

mentonar que els índex P i D del DIT s'han revelat com els més consistents pel que fa a predir la seqüència evolutiva del raonament moral²⁶⁵.

²⁶⁵ A aquest respecte és necessari subratllar l'interès de Rest per a conèixer els resultats de totes aquelles investigacions que utilitzen el DIT, com a instrument de recerca.

3.4. La Mesura de Reflexió Sòciomoral (SRM).

Als dos apartats anteriors hem tingut l'oportunitat de familiaritzar-nos amb dues formes diferents d'entendre la mesura del raonament moral, cadascuna presentant els seus avantatges i els seus inconvenients. Gibbs, un dels col.laboradors de Kohlberg, no acabava de sentir-se del tot satisfet amb la proposta avaluativa de Rest, que prescindeix totalment de les tasques de producció de raonament moral en estudiar aquest, i es preguntava si es podria arribar a la construcció d'un instrument que es basés en la producció espontània del raonament moral, alhora que estalviava treball al personal investigador i guanyava en objectivitat. Gibbs²⁶⁶ consultà a Kohlberg sobre aquest respecte, qui va estar d'acord en crear una mena de nova versió de l'Entrevista del judici moral.

El treball sobre l'elaboració del nou instrument continuà quan Gibbs marxà a la Universitat de Ohio el 1979. Aquest autor, juntament amb Keith Widaman, rebé una beca del National Institute of Mental Health per a desenvolupar el seu instrument. Els estudis sobre fiabilitat i validesa varen ésser realitzats per Anne Colby, directora del Radcliffe College's Henry A. Murray. Els resultats de tots aquests esforços es materialitzaren en la *Mesura de reflexió sociomoral* o SRM -Gibbs, Widaman y Colby (1982)-.

Cal considerar la SRM com a un equivalent simplificat de l'Entrevista del judici moral de Kohlberg. A l'igual que aquesta, la Mesura de reflexió sociomoral està basada en la producció de raonaments per part del subjecte, però el seu disseny permet tant l'aplicació individual com la col.lectiva. I encara un avantatge més d'ordre superior: no es necessita cap ensinistrament especial per a la qualificació de les respostes, sinó tan sols de la lectura del manual. Malgrat que la SRM es recolza en la base teòrica de

²⁶⁶ GIBBS, J.C.; BADINGER, K.S.; FULLER, D. (1992).

Kohlberg, només avalua els quatre primers estadis, mentre que a l'Entrevista del judici moral es puntuen els cinc²⁶⁷ primers estadis (Adell, 1990).

La base teòrica de la qual parteix la SRM és la mateixa teoria de Kohlberg, però, mentre que en l'Entrevista es puntuen els cinc primers estadis, en la SRM només s'avaluen els quatre primers. La SRM utilitza el mateix tipus d'històries o dilemes, però inclou varies alternatives per a cada dilema, i, en general, produeix puntuacions lleugerament més elevades que l'Entrevista del judici moral. D'altra banda, el temps d'aplicació acostuma a oscilar entre els 35 minuts i els 45 minuts, considerablement menor que el temps que es necessita per a complimentar l'Entrevista del judici moral.

En certa manera, es pot afirmar que la forma de superar els inconvenients de l'Entrevista i els del DIT que presenta la Mesura de reflexió sociomoral es troba en la combinació de respostes objectives, valoratives o de tipus test, amb la producció de raonament espontani per part del subjecte que justifica les valoracions u opcions realitzades amb anterioritat en la resposta del dilema. A més, al protocol, s'anima a les persones que han de passar la prova a explicar tan extensament i exactament com puguin les seves opinions.

De forma simplificada i sintetitzant molt el seu funcionament, aquest consisteix en la presentació d'un dilema -de fet, la SRM consta de dos dilemes i de quinze preguntes-, on s'introdueixen varies alternatives, com deiem abans, corresponent-se aquestes alternatives amb certes normes, criteris o valors -exactament vuit-, que són objecte d'avaluació en ordre de llur importància mitjançant una escala tipus Lickert de tres graus per part de la persona. Són les preguntes tipus a. La forma b, pel contrari, es refereix a la justificació que la mateixa persona elabora, mitjançant la tècnica de la redacció, respecte a la resposta anteriorment donada en ordre a la valoració d'importància. Aquestes respostes són avaluades mitjançant el manual, que inclou exemples o frases

²⁶⁷ Recordem que l'estadi 6 en la teoria de Kohlberg és plantejat com a hipotètic, com a tendència d'evolució, i que no es trobà cap manifestació empírica de raonament segons principis d'aquest estadi en les investigacions realitzades tant per ell com per d'altres col.laboradors.

tipus o model de justificacions en funció de cada estadi -és a dir, en funció dels quatre primers estadis-.

Són dos els tipus de puntuació que dóna la SRM. El primer valor informa respecte a l'estadi de desenvolupament que més vegades és utilitzat al llarg de la resposta a l'instrument. La segona puntuació és l'índex de maduresa de reflexió sociomoral, que recorda la puntuació de maduresa moral de l'Entrevista del judici moral. A la SRM, l'índex de maduresa de reflexió sociomoral s'expressa en una escala del 100 al 400, amb diverses posicions per a cada estadi -recordem, de l'estadi 1 a l'estadi 4 de la teoria evolutiva de Kohlberg-, que inclouen els moments de transició.

Aquest instrument passà amb èxit considerable els estudis sobre validesa i fiabilitat que, com apuntàvem a l'inici d'aquest apartat, van ésser encarregats a una altra deixeble de Kohlberg, Anne Colby. Així, per exemple, els valors sobre fiabilitat seguint el mètode de test-retest donen un percentatge del 71% pel que fa referència a la correlació entre les dues aplicacions, la qual cosa situa la SRM en una posició semblant a la de l'Entrevista. D'altra banda, pel que fa a l'anàlisi de la consistència interna, el coeficient alfa de Cronbach dóna resultats entre els 0,80 i els 0,90, valors certament molt acceptables.

En darrer terme, la validesa de constructe en el cas de la Mesura de reflexió sociomoral és relativament fàcil d'establir en fonamentar-se totalment en la teoria de Kohlberg i en el seu instrument. Tanmateix, va ser analitzada en funció de tres criteris: covariació dels resultats de la SRM amb variables suposadament relacionades, com, per exemple, l'edat i el nivell educatiu; potència discriminatòria de la SRM davant d'intervencions educatives específiques; i, finalment, potència discriminatòria de la SRM davant grups de població que suposadament presenten diferències significatives pel que fa al raonament moral -per exemple, població delinquent i no delinquent- (Adell, 1990). Novament, els valors de correlació foren significatius, oscil·lant la majoria entre els 60% i els 70%. Índex de correlació baixos -entre els 20% i els 30%-, com per exemple el que es trobà en relació al nivell socioeconòmic, eren, però, estadísticament significatius.

Igualment, i pel que fa a la validesa concurrent, la Mesura de reflexió sociomoral i l'Entrevista del judici moral de Kohlberg correlacionen de forma estadísticament significativa. Per exemple, l'acord respecte a l'estadi modal -o estadi més profusament utilitzat per una persona al llarg del passe de l'instrument- dona un índex del 75,4 % i la discrepància d'estadi, un acord del 100%. Potser més important encara que detallar els diferents valors corresponents a diverses condicions d'estudi, fora tenir presents que tots i cadascun d'aquests foren estadísticament significatius.

De totes maneres, hem de tenir en compte que la Mesura de reflexió sociomoral no es pot comparar en freqüència d'aplicació amb els altres dos instruments clàssics en la mesura del judici moral, això és, l'Entrevista de Kohlberg i el DIT de Rest. El que volem dir amb aquesta afirmació és que manquen investigacions que hagin utilitzat com a instrument la SRM per a estudiar la naturalesa del judici moral o per a replicar aquestes o d'altres dades.

En canvi, el que sí afrontaren Gibbs i el seu equip -Gibbs; Badinger; Fuller (1992)- fou l'intent d'arribar a una forma abreujada de la Mesura de reflexió sociomoral -SRM-SF²⁶⁸- per escurçar especialment els temps d'aplicació o administració i de correcció, mantenint constants, com és necessari i obvi, la fiabilitat i la validesa. La forma abreujada de la SRM manté l'estructura del test original, però en comptes d'introduir vuit normes, criteris o valors a considerar a partir dels dilemes, en planteja tan sols quatre: contracte i veritat, el valor de la vida, propietat i llei, i justícia legal. De la mateixa manera, de les quinze preguntes que presenta la SRM es passa a onze en el cas de la forma abreujada.

La nova versió de la SRM va ésser experimentada en població escolar²⁶⁹ i d'institut, població juvenil delinqüent, universitària i adulta. La forma d'aplicació fou sempre la col·lectiva, llevat de la població adulta que passà el test de forma individual. De

²⁶⁸ Cfr. SF; Simple form.

²⁶⁹ La població escolar estudiada va ser la de 4rt., 6è. i 8è. grau en el sistema educatiu nordamericà, que correspondria aproximadament als mateixos nivells de la nostra antiga EGB.

les 509 persones que formaren la mostra global, només trenta sis qüestionaris van haver de ser invalidats. Les anàlisis dels resultats portaren a afirmar que la forma abreujada de la Mesura de reflexió sociomoral era equiparable en fiabilitat -pel mètode test-retest i pel que fa a la consistència interna- i en validesa -concurrent, convergent i discriminant- a la forma original i a l'Entrevista del judici moral. A aquests bons resultats, s'havien d'afegir els avantatges referits a necessitar menys temps per a llur aplicació i puntuació.

És aquest, la SRM-SF, un instrument relativament jove i que pot tenir el seu futur en l'estudi del raonament moral de la població escolar. Tot i així, no hem d'oblidar que les possibilitats d'aplicació de l'instrument s'estenen també a la població adulta, encara que ens sembla un inconvenient important a nivell d'investigació el fet que només detecti els quatre primers estadis de raonament de la teoria de Kohlberg. Tanmateix, un altre punt al favor seu és el fet que es tracta d'un instrument relativament poc conegut, l'experimentació del qual està més que justificada en nom de la gènesi de coneixement.

Per tant, la nostra conclusió va encaminada en aquest sentit, amb l'ànim d'utilitzar aquest instrument per poder conèixer millor llurs avantatges i inconvenients. El grup de la Universitat de Múrcia, encapçalat pels doctors Pedro Ortega i Ramón Mínguez, està ja treballant en aquest any 1995 en l'aplicació de la SRM en la població escolar infantil i juvenil. Esperem amb ànsia les seves conclusions.

D'altra banda, i com a exemple, potser seria molt recomanable la utilització de la SRM en qualsevulla de les seves dues formes, en l'àmbit de l'educació de persones adultes, de forma combinada amb el DIT, atès que les preguntes de justificació de valoració potser ens permetrien d'endinsar-nos de forma més comprensiva en l'estudi del raonament moral en aquesta població.

**4. ELS INSTRUMENTS DE RECERCA I D'AVALUACIÓ DEL JUDICI
MORAL DAVANT ALGUNES QÜESTIONS CRÍTQUES DEL PARADIGMA
COGNITIU**

Introducció.

L'objectiu d'aquest capítol és el d'identificar i mínimament desenvolupar alguns interrogants que es plantegen a les teories cognitives sobre el desenvolupament moral, així com les possibles respostes que es donen des d'aquests enfocaments, tenint com a instruments d'investigació l'Entrevista del judici moral de Kohlberg o el DIT de Rest.

Hem de remarcar el fet que el propòsit que ens empeny a emprendre aquest capítol, no és tant debatre les esmentades crítiques en qüestió, a fons i de forma exhaustiva, com reflexionar sobre elles, confrontar-les amb informació extreta d'investigacions i extreure les conclusions que ens puguin fer conèixer el fenomen moral de manera més àmplia.

És també necessari especificar que, amb relativa freqüència al llarg de llur elaboració, hem dubtat de si enfocar les lectures que constitueixen el gruix d'aquest capítol, dins l'apartat dedicat a les variables relacionades amb el desenvolupament del judici moral, com a valoracions dels instruments d'investigació en si mateixos o, pel contrari, específiques de la qüestió que en aquest capítol ens ocupa. Potser degut a això, part de la informació que tot seguit es consigna pot semblar a algunes de les persones que ho llegeixin com a més pròpia d'altres apartats d'aquest treball. Com a matèria opinable que en el fons és, nosaltres varem optar finalment per incloure-la en aquest capítol donada llur rellevància de cara a la fonamentació teòrica dels supòsits debatuts, supòsits que moltes vegades presenten arrels en els àmbits que anteriorment especificàvem.

Precisament el que acabem de comentar es fa més palès en un dels subapartats que integren aquest capítol. I és que varem decidir tractar en aquest capítol el que constitueix la veritable "pedra angular" de les teories cognitives sobre moralitat: la tan debatuda relació entre judici i acció morals.

Sense més dilacions, comencem per intentar fonamentar la dimensió cognitiva com a tret inherent del raonament moral.

4.1. La naturalesa cognitiva del judici moral.

La naturalesa cognitiva del judici moral constitueix, per si mateixa, un element central en l'assumpció d'un o un altre enfocament. Són diverses les qüestions que s'hi engloben a què el paradigma cognitiu intenta donar una explicació. Potser una de les primeres seria la d'establir en quin sentit es considera un estadi conceptualment més adequat que el que la precedeix. A aquesta pregunta es pot respondre des d'una anàlisi teòrica, fins i tot, filosòfica i empírica. Les respostes de Kohlberg i les de Rest foren:

"Kohlberg spoke in terms of progressive differentiation, new role-taking operations, and more encompassing perspectives on society. I dealt with the question in terms of increasingly more adequate concepts of coordinating social expectations and balancing individual interests in cooperative social system."²⁷⁰

Es disposa també d'investigacions realitzades, no ja amb el propòsit específic d'aclarir aquest aspecte, que venen a demostrar, en cert sentit, aquesta complexitat progressiva i creixent dels estadis que conformen la teoria de Kohlberg i la de Rest²⁷¹. Sobre aquest respecte en volem destacar dues: la de Rest, Turiel i Kohlberg (1969) i la de Rest (1973). En ambdues s'afirma la preferència latent i universal, d'origen no innat, envers aquelles formes més elaborades de pensament. Això implica que la persona preferia les afirmacions que corresponien a estadis per sobre del seu. Tanmateix, quan aquestes persones havien d'explicar amb les seves pròpies paraules consideracions, justificacions, formes de procedir, etc. d'estadis superiors als propis -la qual activitat era considerada una prova de la seva comprensió-, rarament ho feien utilitzant afirmacions que es trobaven més d'un estadi per sobre del propi.

En la mateixa línia, però anant una mica més lluny, a Rest (1973) s'indica també com no s'utilitza en la producció espontània la forma de raonament més elaborada

²⁷⁰ REST, J.R. (1983). pàg. 591.

²⁷¹ En la mateixa línia, vindria també a confirmar aquest supòsit referit ara a l'aportació de Gilligan.

que la persona ha estat capaç de comprendre en situació de preferència o de parafrasejar el seu significat. S'ha de tenir en compte, però, que la possibilitat de generalització d'aquestes investigacions és reduïda²⁷².

Pensem que la informació derivada d'aquestes dues investigacions permet d'establir, d'una banda, la complexitat creixent a nivell conceptual i procedimental dels estadis -independentment que la referència es faci respecte als de Kohlberg o als de Rest-, al mateix temps que, d'altra banda, presenta dues trobades realment suggerents. Una d'aquestes seria la constatació d'aquesta tendència a preferir raonaments més elaborats que els que hom és capaç de produir, ensems a la impossibilitat d'explicar els esmentats raonaments que s'allunyen més d'un estadi del propi punt que s'ocupa dins la seqüència evolutiva. Aquesta darrera dada posaria especialment de manifest la validesa de la teoria dels estadis. Igualment, el fet d'haver trobat que les persones no elaboren els seus propis raonaments en funció del que són capaços de comprendre, constitueix també una evidència important de la validesa de l'enfocament cognitiu.

Hem de tenir en compte, però, que aquestes conclusions es derivaven d'haver seguit el concepte d'estadi simple, al qual Rest s'havia adherit en una primera època. A Rest (1979; 74) podem observar com es retracta una mica dels seus primerencs estudis segons aquest model d'estadi. Així, i en referència a aquestes dues investigacions on s'afirmava que les persones no poden comprendre raonaments de més d'un estadi superior al propi, Rest afirma que els resultats haguessin estat diferents utilitzant el DIT, com utilitzant algun altre dels sistemes de puntuació de l'Entrevista, o variant algunes condicions d'aplicació, en síntesi, variant l'instrument d'avaluació i/o condicions experimentals.

La segona qüestió que volem exposar recull l'eterna i, en cert sentit, romàntica -si se'ns permet el qualificatiu- disjuntiva respecte a si la moralitat no és més aviat una qüestió de cor que no pas de ment. Rest ho respon afirmant que els processos cognitius

²⁷² Per a més informació, consultar ADELL, J.(1990). pp. 168-171.

no poden deslligar-se dels afectius, i a l'inrevés. De la mateixa manera, la resposta en el primer sentit a aquesta pregunta sembla oblidar i obviar el component II de la seva teoria sobre la moralitat, i centrar-se en la resta que, no obstant, no està totalment lliure d'influències cognitives. Sobre això, Rest considera que el fenomen moral és una totalitat lligada, on podem trobar cognició i afectivitat, a l'igual que també hi són presents els elements cognitius i els afectius per un igual en tots els components de la seva teoria quadrifactorial.

Per a recolzar encara més aquesta assumpció del paradigma cognitiu, Rest recull que correlacions realitzades entre el judici moral i trets de personalitat i actituds donaren correlacions baixes, mentre que les realitzades amb variables cognitives foren significatives. Malgrat això, considerem que aquesta evidència arriba a validar totalment la naturalesa cognitiva del raonament moral, car està en funció del marc teòric -el cognitiu- que defineix el constructe -el raonament moral-. Però és que, a més, posar de relleu aquest vessant no ha d'implacar necessàriament excloure d'altres components en el mateix fenomen a estudiar, com ara els afectius.

Continuant en aquesta perspectiva, pensem que no es molt rigorós a nivell científic comparar variables que provenen d'altres marcs teòrics -tests de personalitat i actituds-, amb variables estrictament cognitives, perquè aquesta forma diferent de definir els constructes i variables està, molt probablement, influint en les correlacions. Amb d'altres paraules, és més probable que trobem més semblança en les definicions de dues variables diferents com actitud i raonament dins un mateix paradigma, que no pas en una mateixa variable definida des de paradigmes diferents, que no ja oposats.

Altre element crític que es troba dins l'interrogant de la naturalesa cognitiva del judici moral, íntimament relacionat amb aquell que demana evidència de la progressiva dificultat dels estadis, és el que intenta assegurar que les persones estiguin utilitzant les seves capacitats a l'extrem quan raonen sobre els estímuls presentats en els dos instruments d'avaluació -l'Entrevista del judici moral i el DIT-, així com també que siguin precisament les capacitats cognitives les que posin aquests límits al raonament moral.

Lawrence (1978) i Rest (1979) han realitzat investigacions en aquesta línia, emprant tests de comprensió moral en comptes de tests de judici moral. En els tests de comprensió no es pregunta quins conceptes fan servir per prendre una decisió, sinó que relacionin un argument amb la frase que el sintetitza d'entre un conjunt de possibilitats, que tornin a explicar un raonament o que el comentin. Els resultats foren que la comprensió dels estadis és acumulativa, és a dir, l'estadi 1 és més fàcil d'entendre que el 2 i així successivament²⁷³. També es trobà que, a l'hora de prendre una decisió, es tendeix a emprar els conceptes que s'entenen. Aquesta afirmació és bàsica, car suposa tota una sèrie d'afirmacions.

D'una banda, s'observà que persones amb comprensió baixa acostumen a trobar-se en estadis baixos: les correlacions entre el test de comprensió moral i l'Entrevista del judici moral o el DIT eren estadísticament significatives. Igualment s'observà que quan una persona incrementava la comprensió, incrementava també el raonament moral, i a l'inrevés.

D'altra banda, es realitzaren rèpliques de les investigacions per tal d'aprofundir en l'afirmació referida a que es tendeix a emprar el concepte o estil de raonament que s'entèn. Aquestes rèpliques consistiren a demanar a un grup que elevés les seves valoracions i a un altre que les fes més baixes. Els subjectes del primer grup no aconseguiren incrementar les puntuacions -tampoc pujà, però, l'índex M ni el nivell d'inconsistències que haguessin portat a invalidar els qüestionaris-, però els del segon grup sí que aconseguiren baixar de forma elevada les seves puntuacions. Sembla, doncs, davant aquesta trobada, que efectivament la mateixa capacitat cognitiva és, com a mínim, un dels factors encarregats de posar límits a la complexitat del propi raonament moral.

Això permet donar evidència a aquesta afirmació i a una altra que encara va més lluny: les persones tendeixen a emprar els conceptes per elles entesos i que són més

²⁷³ Aquesta conclusió vindria a aportar més evidència respecte a la primera qüestió amb què obriem aquest subapartat, és a dir, la creixent complexitat conceptual dels estadis.

elaborats, més complets²⁷⁴. De totes maneres, això no implica que sempre i de forma directa s'utilitzin els raonaments morals més elevats que una persona és capaç de produir en situacions de la vida diària, encara que hi hagi aquesta tendència normalment. Sobre aquest punt, Rest relata l'experiència de Lawrence amb seminaristes conservadors, els quals havien demostrat tenir una elevada comprensió sobre assumptes morals, però que en el DIT no passaven de l'estadi 4 com a proporció més important de raonament, perquè supeditaven les seves respostes a l'acord amb les seves creences religioses. Això indica que la pròpia valoració moral pot ésser canviada en funció de l'adscripció a ideologies, confessions, etc., així com també informa sobre com l'orientació cultural pot influir positivament o negativa en el raonament dels seus membres.

La quarta qüestió que considerem interessant de recollir en aquest apartat és la que se n'ocupa de determinar les estructures bàsiques per a la construcció del judici moral. Ens estem referint a la determinació de les anomenades "condicions prèvies" a nivell d'operacions cognitives i/o de presa de perspectiva. Així, Colby i Kohlberg (1975) i Selman (1976) han valorat la reciprocitat i la inversió de les operacions com a necessàries i prèvies a la presa de perspectiva, i aquesta com a necessària i prèvia a la coordinació de perspectives, tant en el raonament lògic com en el social o moral. Investigacions realitzades prenent les operacions lògiques i l'estadi de raonament moral com a variables, només han trobat un 1% de casos que es trobaven en un estadi de raonament moral sense tenir les operacions lògiques que s'havien considerat com a prerequisits d'aquest estadi, però han hagut també altres que només han trobat correlacions moderades entre ambdues variables.

Atès que tant la teoria com la investigació científiques troben limitacions a l'establiment d'aquestes condicions prèvies, sembla rigorós concloure que l'existència de

²⁷⁴ Aquesta qüestió està també relacionada amb certes idees que es troben a l'inici del capítol, més concretament, amb el lligam entre judici i acció. Tanmateix, l'enfocament ací és diferent. L'èmfasi es posa en esbrinar si s'emptra la forma o estil de raonament més elevat que la persona és capaç de comprendre, i no pas si s'aplica en qüestions de resolució de conflictes a la vida diària.

relació entre uns i altres sigui quelcom plausible, però, en canvi, que no es pugui identificar clarament la naturalesa d'aquesta relació, així com tampoc que la relació sigui total. No hi ha, per tant, una informació bàsica que sigui concloent i que aporti nous coneixements a la base cognitiva del judici moral. Tanmateix, sí que es pot afirmar que els estadis de presa de perspectiva de Selman i els de raonament moral de Kohlberg semblen tenir en comú les mateixes operacions lògiques:

"This relation is most appropriately demonstrated not by product-moment correlations but by showing that the moral judgement stages are never higher than the corresponding social perspective stage."²⁷⁵

D'altra banda, i continuant amb aquesta discussió sobre prerequisits, s'ha d'esmentar també que la capacitat per a formular raonaments morals determina, per la seva part, la interpretació de la situació, la qual cosa faria referència als components I i II del model quadrifactorial de la moralitat de Rest. I hi ha també qui ho relaciona amb l'orientació prosocial. En aquest sentit, la presa de perspectiva es veuria com a preocupació i cura envers els altres.

Per últim, una darrera consideració posaria de relleu la importància de la presa de perspectiva en tant que suposa un descentrament del propi punt de vista i permet la coordinació de perspectives diferents. Aleshores, l'anticipar les conseqüències dels actes, les expectatives i sentiments de les altres persones permetria un nivell més elevat de cooperació, atès que aquesta implica equilibrar interessos diferents i establir objectius comuns sobre una base d'interacció mútua²⁷⁶.

²⁷⁵ REST, J.R. (1983). pàg. 594. S'ofereixen tant ressenyes d'investigacions que evidencien aquesta relació, com d'altres de què es pot desprendre que és el raonament el que facilita la presa de perspectiva. A aquest respecte, sembla més òbvia la conclusió de Rest que es troba a les pàgines 594-595. La citem pel seu to: "In general, a number of studies using a number of approaches support the hypothesis that certain Piagetian logical operations and certain Selman stages of perspective taking are prerequisite components of certain Kohlbergian moral judgement stages."

²⁷⁶ Això ens remet directament tant als estadis de desenvolupament de Rest com als de Kohlberg.

El darrer conjunt de qüestions analitzat que presentem és el que fa referència a la possible influència sobre el raonament moral del desenvolupament cognitiu i de la capacitat verbal. Sobre això Rest és taxatiu: el raonament moral està relacionat amb altres variables cognitives, però no per això pot ésser reduït a la capacitat intel·lectual en general o a la verbal. Recolza aquesta afirmació mitjançant l'observació de subjectes que tenen una bona capacitat intel·lectual, però que en canvi es troben en estadis de raonament moral realment baixos. En el mateix sentit, relata una investigació realitzada en dos grups que assistien bé a una classe d'ètica o a una de lògica, i en la que el primer grup augmentà les seves puntuacions en el DIT i no les del test de lògica, mentre que l'altre grup augmentava les puntuacions en el test de lògica, però no en el DIT.²⁷⁷

Els interrogants i els resultats aquí ressenyats²⁷⁸ posen de manifest tant l'abast de llurs conclusions com llurs limitacions. De manera semblant, val a dir també que aquestes limitacions són tant deutores del mateix mètode d'investigació, com de la naturalesa específica de l'objecte d'investigació. És a dir, una part dels problemes amb què ens trobem a l'estudiar la determinació dels mecanismes de desenvolupament sota el paradigma cognitiu provindria del mateix mètode científic -manca d'instruments adequats, impossibilitat de manipulació de la variable independent, etc.-, mentre que l'altra -posem-ho en termes d'igualtat- tindria llur origen en la classe i característiques del fenomen a estudiar -constructes no observables directament, de delimitació diferent en funció del paradigma i de l'enfocament de la investigació, etc.-.

El desenvolupament cognitiu pot ser degut a múltiples factors, mentre que el mètode experimental en concret -que és l'únic que permet afirmar relacions de causalitat- necessita aïllar factors o variables que poden estar influïnt en la realitat estudiada -precisament per a determinar quin factor és el "causant d'aquesta causalitat"-. Per tant, quant més asèptic, estricte i científic és un disseny, tant o més es poden rebutjar o acceptar

²⁷⁷ La interacció "tipus de curs x tipus d'increment" també fóra significativa.

²⁷⁸ Ens permetem tornar a insistir que aquest apartat és només una petita mostra -potser, esbiaxada- dels dubtes que l'assumpció del paradigma cognitiu pot suscitar a l'hora de voler aprehendre el fenomen moral.

elements fonamentals que estan influint en aquest desenvolupament. Però, al mateix temps, no podem pas falsejar la realitat presentant quelcom que per naturalesa és complex, mixt i plural, sota la semblança d'una simplicitat, unicitat i singularitat -que mai no seran reals-, en nom d'una suposada asèpsia i validesa científica -tampoc no ho serien llavors-. El panorama investigador en aquest àmbit necessita, doncs, combinar i simultanejar entrebancs i profits d'un i altre costat.

A propòsit d'això i en un nivell més precís de concreció, cal també que no oblidem que les investigacions a curt termini poden introduir el biaix del temps i concloure amb massa facilitat que es necessita de més temps per a produir desenvolupament. En la mateixa línia, s'hauria també de considerar si els canvis detectats com a deguts a l'efecte del tractament impliquen realment canvis en l'estructura o canvis en el record i l'evocació del que s'ha treballat en el tractament, la qual cosa mai no és fàcil de determinar. Però no totes les mancances provenen del mètode d'investigació com a paradigma, sinó que cal que tinguem també en compte -com apuntàvem línies abans- que els elements de què es disposa per a dur a terme les corresponents investigacions poden no ser tampoc el suficientment acurats com per a manifestar aquests canvis. I sobre això, tindriem un bon exemple en els instruments de mesura i avaluació existents.

Com exemple de les limitacions dels models d'investigació, volem destacar, per exemple, la conflictiva hipòtesi de l'estadi + 1, ja ressenyada²⁷⁹. Se suposa que l'exposició a arguments d'estadis diferents produeix desequilibri, però aquesta afirmació no està comprovada a nivell del mètode científic. En la mateixa línia, i mencionant Berkowitz (1981), es recorda que no hi ha evidència de l'existència del desequilibri com a estat -un altre dels punts centrals en el paradigma cognitiu-, a l'igual que tampoc n'hi ha respecte a què la hipòtesi de l'estadi +1 ha de ser considerada com a una de les fonts per al desenvolupament del raonament moral.

²⁷⁹ V. especialment l'apartat dedicat a Berkowitz en les interpretacions psicològiques del fenomen moral.

En aquesta mateixa línia i en darrer lloc, mencionem com Rest recorda que l'adopció de la perspectiva d'estadi simple pot portar a errors d'interpretació, atès que només s'escull com a indicador de l'estadi en què es troba una persona una valoració determinada i puntual, sense considerar que el seu raonament pot situar-se en estadis diferents en funció del context i d'altres elements com per exemple els afectius. Això ens parla per si mateix de la complexitat d'un paradigma, el cogntiu, que, malgrat les crítiques externes i no haver-se deslliurat tampoc d'importants -creiem- disidències internes, continua revelant-se com a vàlid i consistent en l'estudi del desenvolupament moral.

4.2. Contextualització del judici i supòsit evolutiu.

Relacionat amb el punt anterior, un altre dels elements crítics que abarca aquest àmbit és la constatació que els arguments i formes de pensament que s'utilitzen per a resoldre una situació de dilema, que com a tal és hipotètica, poden ser o no els que s'utilitzin per a resoldre situacions de la vida real. Si bé hi ha bibliografia respecte a que s'utilitzen els arguments que s'entenen, això no assegura que davant problemes personals s'utilitzi el màxim nivell de raonament²⁸⁰ que és capaç de produir una persona.

Cal tenir en compte que la investigació entorn de l'anàlisi d'aquesta qüestió s'ha decantat cap als estudis correlacionals. Com és sabut, aquests estudis només aporten la informació sobre si els factors escollits varien junts i la proporció -el percentatge- d'aquesta variació. Però, fins i tot en aquests casos, la bibliografia que s'adjunta a Rest (1983; 601 i ss.) i a Blasi (1989; 344 i ss.)²⁸¹ no aclareix amb exactitud les situacions de vida quotidiana sobre les quals es preten estudiar la relació entre raonament hipotètic i contextualitzat. Així, es pot observar com aquestes investigacions en qüestió o bé no apunten cap a exemples de conducta reals, sinó que es queden en l'àmbit del pensament -tal com l'acord o el desacord amb certes màximes de relació més o menys consistent amb el fenomen moral, l'opinió favorable o en contra de la pena capital, etc.-, o bé no especifiquen quines conductes s'engloben sota certs descriptors -com per exemple sota l'expressió "conducta prosocial"-, així com tampoc el mètode d'observació o de recollida de dades que s'utilitza.

És obvi que, amb aquestes limitacions, no es poden realitzar afirmacions taxatives i serioses ni en la direcció de la utilització en la vida quotidiana dels mateixos arguments posats en joc en situació hipotètica, ni en llur antònima. Queda, doncs, molt a

²⁸⁰ Les opinions crítiques més fortes sobre aquest respecte han estat esboçades a l'apartat anterior. Tanmateix, volem ara dedicar a aquesta qüestió, i al que d'ella se'n deriva un lloc apart en el qual centrar la reflexió.

²⁸¹ Aquest comentari sorgí també a l'apartat anterior.

fer en aquest àmbit de coneixement si hom ho considera realment necessari, atès que podem suposar l'existència de l'esmentada relació, encara que segurament matisada alhora per components afectius i d'implicació, així com per variables situacionals -situació anímica, d'ansietat, etc.-. A més a més i de fet, com diu Rest (1983), aquest problema no és més que una altra traducció del sempitern problema de relació entre ment i conducta, entre judici i acció.

En aquest apartat volem incloure també un altre element crític que no aborda - al menys, no de forma directa- la relació del pensament amb la conducta, encara que es deriva de la mateixa arrel, i que ha esdevingut un element central de les crítiques al paradigma cognitiu. Aquesta qüestió a la que ens estem referint, subsidiària en molts sentits de l'anterior, és la descontextualització del judici.

Els dilemes de l'Entrevista del judici moral, com els del DIT són hipotètics en tant en quant és molt poc probable que la persona que està passant els tests s'hagi trobat o es pugui trobar en alguna d'aquestes situacions concretes. En això, potser el DIT incorpori alguns elements i conflictes que puguin ser més freqüents i més propers en la vida quotidiana d'una persona. L'èmfasi en el raonament i en les estructures cognitives per sobre del contingut ha pogut obviar i oblidar no només aquest darrer -és a dir, els valors específics pels quals la persona opta-, sinó també la situació sobre la qual els primers actuen. Aquesta crítica no seria, però, igual d'aplicable a la postura de Rest, qui aboga, com s'explicà al capítol 1 i tornarà a ser représ al capítol 5, per una mixtura amb el contingut.

En aquest sentit, apunten Díaz-Aguado i Medrano (1994; 41):

"La superación de las limitaciones anteriormente mencionadas exigen que el enfoque cognitivo-evolutivo estudie la cognición en el contexto en el que esta cognición se produce, es decir en la vida real, en conexión con las interacciones y conflictos sociales que lo estimulan (Kun, 1978)."

I és en aquest marc on s'inscriuen els treballs duts a terme per les dues autores, que estudiaren el desenvolupament del raonament moral amb dilemes hipotètics i amb dilemes reals elaborats pel mateix subjecte d'investigació en una mostra d'edat entre els 9 i els 22 anys. Els resultats apunten cap a una semblança en l'estadi adjudicat al subjecte -mitjançant l'Entrevista del judici moral- des dels dilemes hipotètics i des dels reals, que les autores valoren com a prova de la validesa teòrica de la seqüència evolutiva dels estadis.

Tanmateix, es poden fer precisions interessants. Així, i en el cas dels dilemes reals, quan la implicació afectiva o la pressió social és considerable, el raonament manifestat és lleugerament inferior. D'altra banda, i en el cas de presentar al subjecte molta informació entorn de la situació a analitzar, el raonament tendeix a pujar quan es tracta de dilemes reals respecte als hipotètics, sempre i quan no hi hagi aquesta implicació afectiva o pressió social de què parlàvem anteriorment.

Pel que fa a la seqüència de desenvolupament, Díaz-Aguado i Medrano (1994) han observat també que als estadis 1 i 2 es dona un cert retard per part dels dilemes reals respecte als hipotètics. Quan es raona sobre dilemes reals, costaria més de superar el punt de vista característic d'aquests dos estadis. Aquest retard, però, s'equilibra en arribar a l'estadi 3. Segons les autores, l'explicació d'aquest fet estaria en funció de l'adquisició de les operacions cognitives formals.

Som conscients que no hem recollit aquí totes les veus que s'han aixecat des del panorama científic reivindicant la contextualització de la capacitat de raonament moral. Si l'objectiu de l'educació moral és contribuir a la formació de persones que fan de la seva vida un exercici d'allò moral, ens interessa més que la facultat de raonament s'exerciti sobre aspectes relacionats amb la pròpia existència, que no pas en abstracte, sobre conflictes llunyans que molt probablement no faciliten la implicació i el compromís. Però igualment això només seria vàlid quan la mateixa persona ho assimilés i ho interioritzés com a estil de vida, és a dir, que fóra una opció lliure i personal.

Des d'una altra perspectiva, això no invalida tampoc que a nivell educatiu facin ús dels anomenats dilemes hipotètics. Pensar o afirmar això seria fer exactament el mateix que estem criticant. Ans al contrari, raonar sobre conflictes que no ens són realment propis és quelcom de valuós en la pràctica educativa, no ja tan sols per a desenvolupar aquesta capacitat, sinó per acostumar-nos a veure el món amb ulls crítics, per adonar-nos que hi ha qüestions fonamentals a resoldre, encara que no ens sentim implicades/implicats de forma directa, per a concloure, en definitiva, que una bona manera d'enfrontar-nos als entrebancs de la vida de cada dia és precisament aquesta, raonar.

El postulat de seqüència de desenvolupament és el tercer punt d'inflexió²⁸² que en aquest capítol hem cregut convenient recollir. El supòsit central és que la persona canvia, seguint un procés d'optimització, amb el temps. En aquest sentit, investigacions fetes amb el DIT han trobat que l'edat relacionada amb el nivell educatiu explica entre el 38% i el 50% de la variança. D'altra banda:

"Among nonstudents adults, moral judgement is associated more with level of education than chronological age. After adults finish formal schooling, they seem to plateau in moral judgement development. Schooling seems to be a formative period after which adults become settled in their ways."²⁸³

Les correlacions de la població adulta entre raonament moral i nivell educatiu oscil·len entre un .53 i un .69, dades que poden ésser intepretades com a més que moderades. L'any 1979 Rest realitzà una investigació en què comparava els resultats del DIT en poblacions estudiantils de diferents nivells (graduació, ensenyament mitja, etc.), amb els de poblacions adultes que tenien els mateixos nivells d'estudis. Les puntuacions foren semblants en tots els casos, encara que s'han de tenir en compte altres efectes de les investigacions transversals, com l'efecte "cohorte" o generacional. Tot apunta, doncs, cap a la certesa del supòsit evolutiu o de seqüència de desenvolupament, si bé han de tenir-se

²⁸² El segon dins aquest apartat.

²⁸³ REST, J.R. (1983). pàg. 590.

molt en compte les limitacions que suposen els enfocaments transversals i les conclusions que se'n puguin derivar.

En canvi, les investigacions longitudinals són més vàlides pel que fa a aquest respecte, i estan, en conseqüència, més indicades per a esbrinar seqüències de desenvolupament. Aquestes investigacions han plantejat intervals de temps que van de l'any als quatre anys, i les que seguidament sintetitzem són les trobades més significatives a què han arribat, utilitzant com a instrument de recerca l'Entrevista del Judici Moral i el DIT:

Com a primera dada important resaltem que es demostra l'existència de desenvolupament amb el decurs del temps, entenent per desenvolupament el recorregut seqüencial dels sis estadis de la teoria de Kohlberg, o la diferent proporció de pensament segons cada estadi en el cas de Rest. Això no obstant, cal tenir en compte que també es detecten casos en què aquesta tendència no s'acompleix, és a dir, s'observa com hi ha un nombre acceptable de persones que no mostren canvi entre l'aplicació de les dues proves, és a dir, entre la situació de test i la de retest.

El segon tret que volem destacar i que completa la informació consignada al paràgraf anterior, és el fet que un nombre petit de subjectes d'investigació -aproximadament, el 7% de les mostres estudiades-, mostren regressió. Això implica que, entre la situació de test i la de retest, no només no experimentaren desenvolupament, sinó que l'avaluació de llur judici moral baixà en la situació de retest respecte a la primera valoració. L'existència de regressions és quelcom que posa en seriosos entrebancs el paradigma cognitiu i que necessita ésser explicat per a mantenir la teoria explicativa en els seus aspectes centrals²⁸⁴.

²⁸⁴ Aquesta observació no seria aplicable a la teoria de Rest, donat que defuig el model d'estadi simple i de seqüència de desenvolupament lineal, supòsits ambdós que són centrals en la teoria de Kohlberg. Per això, la constatació de regressions és un fet de major importància i gravetat en una teoria estrictament cognitiva com la de Kohlberg, qui s'encarregà de replicar-ho convenientment.

La tercera qüestió que ara presentarem, també íntimament lligada amb les dues anteriors, es revela com igualment bàsica per a il·luminar el postulat de seqüència de desenvolupament. La informació en concret indica que s'aprecia més el canvi o el desenvolupament experimentat per les persones objecte d'investigació, a mida que disposem de grans intervals de temps entre ambdós tipus de situació. Cal entendre aquest "gran interval de temps" com a períodes de quatre anys o més.

D'altra banda, i centrant-nos només en la teoria de Kohlberg, s'ha de tenir en compte que no existeix evidència clara respecte a que l'estadi 6 segueixi al 5. Tal com en nombroses ocasions es recull²⁸⁵, Kohlberg no trobà cap persona, el raonament moral de la qual fos propi dels principis de l'estadi 6. En la mateixa línia, investigacions posteriors realitzades per personal col·laborador o aliè a aquest autor, i que utilitzaren l'Entrevista del Judici Moral com a instrument d'avaluació, tampoc no trobaren ningú que hi arribés.

Tanmateix, i igual com passà amb la crítica referida a l'observació de regressions d'estadi, aquest aspecte no és quelcom que sigui totalment extrapolable al DIT com a instrument ni a la teoria de Rest en tant que defensora de la mixtura d'estadis. Si bé la proporció de pensament segons principis de l'estadi 6 detectada en els grups normatius²⁸⁶ i en d'altres investigacions és, a simple vista, considerablement més baixa que la de la resta d'estadis -salvant-se únicament l'estadi 5b, la proporció del qual és semblanta a la del 6-, hi ha evidència empírica de l'existència de raonament que realment utilitza els principis postulats per la teoria, evidència aquesta que és nul·la en el cas de referir-nos a l'estadi 6 de Kohlberg. De qualsevol forma, potser hi hagi quelcom a veure amb tota aquesta pol·lèmica quan Rest acunya i utilitza prolíficament -a l'igual que fan els seus col·laboradors/es i, en general, totes aquelles persones que s'inclinen pel DIT com a instrument d'avaluació del judici moral-, l'índex P en investigació, el qual, com és ben sabut, afegeix l'estadi 6 al 5 -els dos estadis 5, és a dir, 5a i 5b-.

²⁸⁵ V. per exemple, KOHLBERG, L. (1992).

²⁸⁶ V. per exemple, REST, J.R. (1990; 3ª ed.).

La cinquena i darrera qüestió establerta per les investigacions longitudinals ens porta a posar de manifest la influència dels processos educatius, a més dels informals, sobre el raonament moral. Així, s'ha constatat que, normalment, les persones adultes que no segueixen cap tipus de curs, seminari, assistència a cicles de conferències, etc., és a dir, que no hi són en cap procés educatiu formal o no formal, tendeixen a mantenir-se en el mateix estadi.

Tanmateix, aquest tret que prové especialment de les investigacions realitzades des de la teoria de Rest i amb el DIT com a instrument d'investigació, no està el suficientment contrastat pel que respecta a les persones adultes com a població d'estudi, tal com recull llur enunciació. Sí ho està, pel contrari, pel que fa a la població juvenil universitària, tendència aquesta que ha estat exposada convenientment en d'altres apartats d'aquest treball. Considerem, en canvi, que l'estudi del raonament moral en les persones adultes constitueix una font novedosa i necessitada alhora d'investigació, entorn de la qual tornarem en el capítol 10 d'aquest treball.

Ja resumint, pensem que aquestes conclusions servirien per elles mateixes per a fonamentar en general la validesa del supòsit evolutiu o de seqüència de desenvolupament. I això malgrat els fets detectats que posen en dubte o en entrebancs el supòsit en qüestió, com serien la constatació de regressions i la manca d'evidència de l'estadi 6 de Kohlberg. Això no obstant, doncs, també hem de tenir en compte que la seguretat absoluta i total d'aquest postulat és quelcom que escapa a les possibilitats de la investigació psicològica i, en general, de les ciències humanes, encara que, potser, no escaparia a aquest plantejament llur refutació o negació, la qual cosa suposa -creiem- un altre punt a favor de la validesa d'aquest supòsit.

Hi ha encara altres evidències que recolzen la teoria evolutiva i que es podrien resumir en les següents. Pel que respecta a la teoria de Kohlberg, la major part dels canvis experimentats per les persones en llurs investigacions es trobaven entre els quatre primers estadis. Això implica que l'estadi 4 sembli ser el punt final de la seqüència de desenvolupament per ell establerta, atès que el cinquè no ha estat completament assolit per

cap subjecte que formà la seva mostra -és a dir, aquest estadi, quan la persona hi arribava, s'assolia només parcialment-. Com ja hem recollit línies abans, Kohlberg trobà regressions d'estadi, poques, però no detectà cap salt d'estadi²⁸⁷, la qual cosa suposa un tret especialment significatiu. Amb intervals de temps de tres o quatre anys, els canvis acostumen a ser inferiors a un estadi sencer, mentre que amb períodes de vint anys, pocs subjectes guanyaren dos estadis, però la majoria guanyà una mica més d'un estadi complert.

Molta menys evidència tenim que sigui atribuïble als esforços teòrics i investigadors continuadors de la postura de Rest. La causa d'aquesta afirmació es trobaria en els postulats centrals de la seva teoria que més s'allunyen de l'enfocament cognitiu. Evidentment, si molta crítica derivada de la validesa dels supòsits de l'esmentat enfocament no és fàcilment aplicable a la teoria de Rest per aquesta circumstància, els fruits d'investigacions que parteixen d'aquesta tampoc no poden enriquir la validesa del paradigma cognitiu en la mateixa mida. Tot i així, es pot afirmar que els canvis apreciats en el DIT, i que dibuixen desenvolupament en la línia estipulada per la teoria de Rest -que, recordem, encara que sigui només de passada, no es tracta d'una línia, sinó d'una corba més aviat-, no són atribuïbles tampoc a l'efecte generacional, sinó al supòsit central de desenvolupament o evolució. En el mateix sentit, tampoc no expliquen aquests canvis possibles esbiaixos de les mostres o l'efecte de repetició del test.

En base a tot l'anterior, podem concloure, doncs, que "res no s'oposa a acceptar la teoria del estadis del desenvolupament del raonament moral en les seves diferents versions". Tot i això, han sortit al llarg del desenvolupament d'aquest subapartat, qüestions que anaven més lluny de crítiques puntuals a la contextualització del judici i al supòsit de seqüència de desenvolupament, per a posar en dubte la validesa del

²⁸⁷ Aquest punt hagués constituït una altra qüestió crítica decisiva per al paradigma cognitiu, juntament amb la constatació de regressions. Per tant, llur absència esdevé un element a favor de l'esmentat paradigma, i de fortalesa de la seqüència teòrica.

mateix paradigma o enfocament cognitivo-evolutiu en estudiar el raonament moral. Aquesta qüestió és la que intentarem esbrinar en el següent subapartat.

4.3. Relació entre pensament i conducta en el domini moral.

El sempre pol·lèmic i misteriós àmbit de la relació entre pensament i acció, ho és més en constrènyer-lo a l'esfera de la moral. Els canvis en el raonament moral implícits en les teories cognitiu-evolutives i mesurats per l'Entrevista del Judici Moral o el DIT, impliquen també canvis en la manera de fer i de ser en la vida quotidiana? Gran part de la teoria suposa, i algunes investigacions demostren indirectament, que el judici moral està relacionat amb la conducta, però no hi ha una bibliografia clara i rigurosa al respecte²⁸⁸. D'altra banda, es desconeix la manera com es relacionen pensament i acció, tema central aquest no ja pel seu valor teòric i a nivell psicològic, sinó sobretot per la nova llum amb què inundaria el terreny de l'optimització educativa.

Potser, la primera qüestió que caldria esbrinar seria si és permisible parlar de relació entre pensament i acció morals. Segons en Blasi (1989), no és acceptable negar l'existència de relació entre pensament i conducta, pel que fa a l'àmbit de la moral, encara que es desconeixi la manera com el primer determina l'acció moral. Sintetitza l'estat d'aquesta controvèrsia de la següent forma:

"Quienes piensen que estas consideraciones son razonables y convincentes²⁸⁹ y sean conscientes también de las limitaciones que sufren los trabajos disponibles a la hora de representar las complejidades morales quedarán sorprendidos por el grado en que los estudios empíricos apoyan la hipótesis de una relación significativa entre pensamiento y conducta moral. Podemos advertir que la opinión opuesta, la de que el razonamiento y la conducta moral son dimensiones independientes, es en gran parte tan sólo un mito muy difundido."²⁹⁰

²⁸⁸ L'article de Blasi (1989) fa un extensa i profunda revisió de l'estat de la qüestió, per nosaltres considerada com la més completa i rigorosa, a la qual ens remetrem en diversos moments de l'exposició d'aquest apartat.

²⁸⁹ Blasi (1989) s'està referint a inconvenients metodològics i a marcs teòrics -paper de les actituds, dels elements afectiu i emocional, etc.- que limiten les informacions de les investigacions realitzades.

²⁹⁰ Id. pàg. 344.

Com a primera premissa, hauriem d'afirmar, doncs, que pensament i conducta, judici i acció morals sí estan relacionats.

En la teoria de Kohlberg es feia referència al desenvolupament cognitiu i a l'adopció de perspectiva social com a condicionaments o prerequisits del judici moral, el qual és previ a l'acció, encara que no determina exactament i de forma unívoca la conducta²⁹¹. I pel que fa a aquest respecte, ens hem de referir necessàriament a l'experiment de Milgram (1963)²⁹², realitzat per Kohlberg, com un dels seus intents d'aprofundir en aquesta qüestió. L'esmentat experiment consisteix en el següent.

En situació de laboratori, es posava la persona en la disjuntiva de castigar una altra amb descàrregues elèctriques quan aquesta no finalitzava la seva tasca d'aprenentatge. Davant aquesta possibilitat, el 13% de les persones que es trobaven als estadis 1-5 rebutjaren fer-ho, mentre que a l'estadi 6 la proporció fou del 75%. S'ha de fer menció que, en aquesta ocasió, Kohlberg utilitzà un sistema de puntuació per a l'Entrevista del judici moral més baix que el conegut d'ordinari, el qual, posteriorment, fou reemplaçat. Per tant, en l'experiment de Milgram s'han d'entendre els estadis amb una lleugera correcció: l'estadi 6 correspondria al 5, i així successivament.

A Blasi (1989; 380-381) apareix una valoració crítica d'aquest experiment, que destaca, sobretot, la seva ambigüitat interpretativa. Deixant al marge els dubtes ètics que "per se" planteja i que no considerem necessari d'especificar en aquest treball, la persona que participa en l'experiment

"(...) se enfrenta a varias claves contradictorias que no le permiten determinar de modo inequívoco el significado de la situación ni tampoco permiten al investigador esclarecer el significado de la conducta del sujeto, cualquiera que ésta sea" (Ibídem. pàg. 380).

²⁹¹ De totes maneres, no deixa de ser interessant i indicador que en Kohlberg, el màxim representant de les teories del desenvolupament del judici moral, aportés també el projecte de la Comunitat Justa, en què la conducta i el pensament, centrat ara en el llenguatge, es troben i es fusionen.

²⁹² Es poden trobar ampliacions d'aquest experiment a HAAN, SMITH, BLOCK (1968) i McNAMEE (1977).

Rothman (1971) i Turiel i Rothman (1972) replicaren l'esmentat experiment introduint modificacions per a subsanar aquests inconvenients. Així, substituïren les descàrregues elèctriques utilitzades com a sanció de conducta, per la retirada d'uns centims que havien estat guanyats amb anterioritat a l'experiment en qüestió. De la mateixa manera, podien també observar, amb antelació a l'elaboració de la pròpia resposta, dues persones adultes que comentaven tot raonant la continuació o no de l'experiment, des de punts de vista oposats (estadis 1 i -1)²⁹³.

Les conclusions d'aquestes rèpliques foren les següents. A Rothman (1971) es trobà que no hi havia relació estadísticament significativa entre el judici moral -mesurat per l'Entrevista del judici moral de Kohlberg- i la no continuació de l'experiment, quan la persona observava dos models que no raonaven llur decisió -se suposa que, per tant, els dos continuaven administrant la sanció-, i un altre model que abandonava, però sense raonar tampoc la seva postura. En canvi, hi havia relació positiva entre el judici moral i la no continuació en les altres dues condicions ressenyades amb anterioritat -dues persones raonant l'adequació o no de continuar segons estadis 1 i -1, i una persona que abandonava raonant segons l'estadi 1.

A Turiel i Rothman (1972) els resultats foren també similars. Trobaren que hi havia relació estadísticament significativa en l'estadi 4 respecte els altres estadis inferiors entre el judici moral i el consell del model de no continuar amb l'administració de la sanció. Aquesta relació, en canvi, era dubtosa quan s'argumentava un consell +1²⁹⁴, i no era estadísticament significativa -continuem encara en l'estadi 4-, pel que respectava al

²⁹³ Hi havia més condicions en l'experiment de Rothman (1971). Així, s'exposava la persona que participava en la investigació al model d'una altra que no continuava amb l'experiment, però sense raonar la seva decisió de retirar-se; a altres dos models que tampoc feien servir el raonament -se suposa que aquests sí continuaven administrant la sanció o com a mínim un sí ho feia-; i a un altre que no continuava i raonava la seva decisió segons principis de l'estadi 1. Ambdós experiments -aquest i el de Turiel; ROTHMAN (1972)- utilitzaren persones que es trobaven en els estadis 2-4 de Kohlberg.

²⁹⁴ No hi ha molta claredat en la informació obtinguda pels mitjans bibliogràfics consultats. Ací suposem que no existia cap mena de relació en els estadis 2 i 3, i que els raonaments que el model donava, en aquest cas, pertanyien a l'estadi 5.

judici moral i a l'acord entre avaluació del consell del model i la pròpia conducta (Blasi (1989; 383). Els resultats obtinguts, deixant al marge el buit informatiu constatat en la bibliografia ressenyada, no permeten establir amb claredat tipus inequívocs de relació. La incertesa en els aspectes que introdueix l'experiment segueix essent també evident.

Continuant amb la investigació que Kohlberg realitzà en relació a aquest àmbit, en Blasi (1989) valora molt positivament l'estudi de Krebs i Kohlberg (1977), pel control que realitza sobre variables que podrien estar influïnt en la relació entre judici i conducta. En Blasi, que aboga per un major èmfasi en la percepció, motivació i en les possibles estratègies elaborades per la persona per a mantenir la coherència entre llurs pensament i conducta, fins i tot en condicions subjectivament desfavorables, destaca que a la investigació anteriorment citada es controlessin el coeficient intel·lectual i l'atenció com a factors determinants de força del jo, els quals actuarien com a mitjancers entre el raonament moral i la conducta de resistència a enganyar.

D'aquesta manera, se'ns obren noves perspectives de recerca en la difícil, però fonamental qüestió de les relacions entre judici i acció morals, al mateix temps que podem aventurar-nos a realitzar la segona afirmació sense rubors ni malentesos. Aquesta seria aquella que posés de manifest la no determinació unívoca i unidireccional entre pensament i conducta²⁹⁵, a l'igual que reclamaria la nostra atenció respecte a la multiplicitat de factors o variables que podrien estar incidint en pro d'una major coherència o adequació entre pensament i conducta.

Així, continuant amb aquest plantejament, si considerem -entre d'altres- el model quadrifactorial de la moralitat proposat per Rest (1983; 1986), on el raonament moral és només un de llurs components, es pot suposar que guanys en aquest darrer poden o no afectar els altres tres factors, però que, en qualsevol cas, seran sempre els quatre elements els que determinaran, amb més o menys proporció, la conducta:

²⁹⁵ Durant les Jornades d'Educació en Valors i Desenvolupament Moral (1995), es feu una crida respecte a la bidireccionalitat de l'esmentada relació. Aquest supòsit es relacionaria amb les qüestions de formació del caràcter i amb plantejaments filosòfics de tipus més aristòtèlics.

"Thus it would be quite difficult to assess how gains in one component process affect a behavioral result which is codetermined by four processes."²⁹⁶

"We envision that powerful prediction of behavior will only come when we can asses all four component processes in the real-life situations."²⁹⁷

Podem considerar, doncs, prou fonamentada l'afirmació que realitzàvem línies abans -la segona en el desenvolupament d'aquest punt-, respecte a la no univocitat de la relació o lligam entre pensament i conducta. Aquest supòsit serà représ més endavant, en el capítol dedicat a la prospectiva en el tema objecte del nostre estudi, si bé adoptant la forma del que està a la base d'aquesta afirmació, els components de la personalitat moral.

Tanmateix trobem que a Rest (1993) -per tant, amb bastant posterioritat a les altres ressenyes- s'afirma, de forma directa, que les investigacions realitzades connecten judici moral i conducta real en la vida diària. Les puntuacions en tests de judici moral estan significativament i consistentment correlacionades amb el comportament, si bé els índex de correlació no són elevats. Pensem que moltes serien, però, les objeccions que se li podrien fer a aquest paràgraf amb la perspectiva que perfilàvem a les pàgines anteriors. Això no obstant, creiem que, com ja hem afirmat en més d'una ocasió, més important seria encara definir amb propietat de quina forma es connecten judici i conducta morals.

Segons la resposta a aquesta darrera qüestió, seria fins i tot redundant la posterior afirmació respecte a que el judici és un bon predictor de la conducta, afirmació que es troba a la mateixa ressenya bibliogràfica. Però encara més sobtant ens sembla que no s'hagi proclamat als quatre vents la troballa de la relació entre judici i acció, com sembla ser que es pot desprendre d'aquesta lectura, sobretot tenint en compte que es tracta de deixebles de Kohlberg, en major o menor mesura, qui la definí en termes de condició necessària, si bé no suficient.

²⁹⁶ SCHLAEFLI, A.; REST, J.R.; THOMA, S.J. (1985). pàg. 348. Aquesta precisió es tornarà a reprendre més endavant.

²⁹⁷ REST, J.R. (1986). pàg. 181.

"The strenght of the association is not high, implicating the interplay with other as yet unmeasured factors."²⁹⁸

No se'ns invalida, per tant, la segona de les nostres afirmacions referida al concurs d'altres factors intermediaris entre la falsament simple relació entre pensament i conducta en el domini moral. La contradicció que creïem percebre era, doncs, només aparent.

De fet, la rotunda afirmació amb què obriem aquesta reflexió respecte a la connexió entre judici i conducta en la vida diària s'explica, en part, perquè les variables escollides com a concrecions de conducta són massa minses. Ens estem referint a variables del tipus d'estimacions de metges interns en llur actuació clínica, distribució de recompenses, realització o no de trampes en les proves escolars, manteniment de promeses, decisió de vot, etc. Tot i així, es poden trobar conclusions curioses, com, per exemple, que el DIT sigui millor predictor de l'actuació professional dels metges i metgesses interns que altres variables com les qualificacions en els cursos i els nivells d'aptituds mèdiques²⁹⁹..

Aquestes variables designades en els estudis sobre relació entre judici i conducta, amb el DIT com a instrument de mesura per al judici, pequen, a més de per ser excessivament minses, poc consistents o de feble defensa davant la seva elecció per al propòsit d'investigació que ens pertoca, per ser també excessivament variades i dispars, quelcom que és comú i característic també d'un altre àmbit d'investigació del que en parlarem més endavant, als capítols 7 i 10 d'aquest treball, el referit a la influència de les experiències de vida o bagatge experiencial. Malgrat això, i fins i tot especialment degut a això, creiem que és de valorar el fet que es detecti relació entre pensament i conducta

²⁹⁸ REST, J.R. (1993). pàg. 210.

²⁹⁹ Hem de fer constar, però, que la informació referida a les característiques tècniques i disseny de les investigacions en qüestió, és francament pobre, per la qual cosa no es pot atorgar plena validesa a les conclusions sintetitzades a Rest (1993).

aplicats al domini moral, relació que, tanmateix, no és tan clara en el cas que abans nombràvem de les experiències de vida.

Tot i això, tornem a afirmar que més important que la demostració o no de la suposada relació entre aquests dos components -relació que, d'altra banda, queda prou fonamentada teòricament en apel·lar al sentit comú-, seria trobar eines i resultats que ens informessin de la naturalesa i tipus de la relació. Potser, el que s'estigui debatent de fons, fóra més aviat l'adequació dels instruments que mesuren el judici moral per a llur finalitat, que no pas el posar en dubte el lligam entre pensament i conducta. Aquesta és, al menys, la nostra conclusió.

Des d'aquest supòsit, i per tal de determinar la forma i qualitat de la relació entre ambdós elements, potser seria imprescindible partir d'una consideració causal múltiple o, com a mínim, no unívoca de l'objecte a investigar, desterrant el model simple que connecta pensament -entés, a més, de forma també reduccionista com a judici moral-, i conducta -definida amb indicadors en general poc resistents a la crítica i normalment dispars en extrem-. Pensem que aquesta seria una forma realment vàlida d'abordar la investigació en aquest àmbit, amb la determinació dels constituents bàsics del pensament que superessin el reduccionisme exemplificat en el judici moral, i dels indicadors de conducta realment rellevants al propòsit de la investigació. I aquest enfocament ben conjuntat amb l'anàlisi de variables o factors intermitjos que contribueixen a enfortir o debilitar els lligams entre pensament i conducta morals.

De fet, quan es fan investigacions que no centren llur anàlisi només en una única variable, sinó que n'estudien simultàniament varies, augmenta de forma significativa la capacitat de predicció de la conducta. Però en la bibliografia consultada, no s'especifica quins són aquests processos ni tan sols les variables estudiades referides a la conducta. La conclusió no aporta res més que l'afirmació de Piaget i Kohlberg respecte a que el judici moral és un element important de la conducta moral, i que si un programa educatiu formal pot demostrar la seva eficàcia per augmentar el judici moral dels i de les estudiants, aleshores podrem suposar que el treball escolar ha anat més enllà de la mera

aula, incidint en la vida real, atès que hi ha aquesta petita evidència del DIT com a predictor de la conducta ressenyada línies abans.

És interessant destacar, però, que a Rest (1983) la postura a aquest respecte era més acurada. Partint del seu model quadrifactorial de la moralitat, es torna a recordar que

"(...) moral judgement is one player in a large cast of players, and even if it is a star, it is not the whole show."³⁰⁰

Per tant, el judici o raonament morals és només una de les variables que entren en consideració a l'hora d'actuar, i no és estrany que la relació d'aquesta amb la conducta no sigui unidireccional. Segons Rest (1983), la línia que s'hauria d'haver seguit és aquella que esbrinés el tipus d'acció que correspon a cada un dels sis estadis de desenvolupament. Aquesta línia, però, no sembla gaire vàlida, perquè, recollint l'exposat a Blasi (1989), diferents raonaments morals poden confluïr en una mateixa conducta, i a l'inrevés, un mateix raonament pot resultar en diverses conductes. Igualment, i tenint en compte l'exposat a Colby i Kohlberg (1987), dins un mateix estadi es poden posar de relleu continguts o valors diferents, els quals probablement es continuarien en cursos d'acció diferents també fonamentats, però, pel mateix tipus de raonament.

Una possible estratègia per a investigar l'àmbit de la relació entre raonament i acció morals, seria aquella que introdueix com a variable de conducta la dimensió "utilitària, funcional o pragmàtica"³⁰¹. Aquesta variable es refereix als nivells i modus en què el concepte de justícia és utilitzat en els processos de presa de decisions. Es tractaria d'una variable intermediària, la introducció de la qual sembla haver incrementat de forma considerable la intensitat de la relació entre pensament i conducta:

"One such additional variable seems to be the "utilizer" dimension (that is, the degree to which people use justice concepts to make decisions). In a reanalysis of five studies relating moral

³⁰⁰REST, J.R. (1983). pàg. 600.

³⁰¹ Cfr. "utilizer".

judgment to behavior, the inclusion of the utilizer dimension as a mediator variable almost doubled the amount of variance accounted for in the behavioral measures. Future behavioral researchers would be well advised to include the utilizer variable in their analyses."³⁰²

Deixant de banda aquesta problemàtica amb aquesta nova porta oberta, i des d'un prisma diferent, cal tenir ben present que la investigació en aquest àmbit planteja també moltes dificultats metodològiques, a més de la manca d'instruments d'investigació adients. Els estudis sintetitzats a Blasi (1989) es basen com a indicadors de conducta, per exemple, en informes del professorat, escales de relació de grup -les quals poden estar avaluant trets de caràcter més que no pas conductes manifestes persistents en el temps-, autoavaluacions, etc. Això posa de manifest un dèficit metodològic important al que ens hem defrontar necessàriament en aquest àmbit, car l'equip investigador pot estar considerant com a relativa a l'esfera de la moral una conducta que no té tal categoria pel subjecte o subjectes d'investigació, entre d'altres possibilitats.

Així, Blasi opta per seleccionar de cara a l'estudi aquelles conductes que són percebudes com a importants dins la moralitat per part de la persona que hi participa, és a dir, amb altres paraules, aquelles conductes sobre les quals apliquen els seus criteris morals personals. Aquesta possibilitat o alternativa ens remet directament a la dimensió utilitària defensada per Rest (1986), així com a les veus que reclamen la necessària contextualització de les capacitats implicades en el judici moral, al mateix temps que, però ens avisen del problema que es planteja en haver de fonamentar l'equivalència entre apreciacions subjectives diferents³⁰³.

De qualsevol manera, aquesta és només una qüestió necessària de considerar en el moment de dissenyar futures investigacions. Com ja hem observat, ni el panorama metodològic ni les hipòtesis teòriques de partença faciliten l'estudi de la relació entre

³⁰² REST, J.R. (1986). pàg. 179.

³⁰³ Es aquesta una qüestió que novament tornarà a sortir als capítols 7 i 10 d'aquest treball, a propòsit de la consideració de la influència de la variable "experiències de vida" sobre el raonament moral.

pensament i conducta, estudi que massa vegades ha estat enfocat de forma realment reduccionista:

"(...) es posible concluir, en acuerdo bastante estrecho con el sentido común y con una filosofía racional de la moralidad (Peters, 1974), que las relaciones entre pensamiento y acción en la esfera moral son menos directas y más complejas de lo que los psicólogos creen. Si esto es cierto, parece poco razonable esperar que el conocimiento de los criterios morales de una persona nos permita predecir qué acción específica emprenderá en una situación dada."³⁰⁴

Continuant amb la valoració d'aquest autor, es necessitaria incloure en futures investigacions un altre àmbit encara més difícil i que, potser per aquest motiu, ha estat deixat de banda³⁰⁵, el de la predicció de conducta, entesa en termes de quines accions, davant unes situacions determinades, correspondrien als diferents estadis³⁰⁶. Igualment, hi restaria encara una altra qüestió, la de la coherència:

"Lo que parece hacer falta es un interés explícito y directo en la naturaleza psicológica de la integridad o de la coherencia personal, esto es, en los procesos y habilidades implicados en la capacidad para conferir a la propia vida significados comprendidos y aceptados a nivel personal y para actuar en formas que estén de acuerdo con las propias ideas. Estos temas no sólo parecen importantes, al menos desde el punto de vista del sentido común, sino que deben ser una parte natural de una teoría que destaque las estructuras cognitivas. Sin embargo, como testifica la serie de estudios que hemos revisado aquí, la teoría cognitivo-evolutiva los ha despreciado por completo. Quizá ello se deba no ya a un rechazo o a incompatibilidades más profundas, sino a una simple evitación."³⁰⁷

³⁰⁴ BLASI, A. (1989). pàg. 343.

³⁰⁵ Aquesta circumstància és relativament fàcil de justificar i molt de comprendre. Si encara no se sap el paper que raonament i judici moral juguen sobre l'acció, qui gosaria posar-se a estudiar prototipus o models d'acció entesos evolutivament!

³⁰⁶ Cal diferenciar aquest propòsit de predicció, del comentat en paràgrafs anteriors amb la referència de Rest (1983), que abogava per esbrinar el tipus d'acció que correspondria a cadascun dels estadis.

³⁰⁷ BLASI, A. (1989). pàg. 387.

Blasi raona aquest darrer dèficit de l'enfocament cognitivo-evolutiu, per la tradicional tendència, iniciada per Piaget, a considerar l'estructura cognitiva independentment del subjecte com a unitat psicològica, així com també per subordinar totalment l'acció a processos cognitius. En aquest darrer cas, la manca de congruència evident entre raonament i conducta seria entesa com a falla i com a quelcom a solucionar en termes d'assimilació i acomodació.

En aquest mateix sentit s'hi troben els estudis de Damon (1977; 1980). Damon, com Blasi (1989) i Medrano (1992) avisa entorn de la necessitat d'incloure en la comprensió del fenomen moral no només variables referides, en certa mesura, al context - contingut, implicació afectiva respecte aquest, etc.-, sinó també i de forma molt especial variables individuals -autoconcepte, habilitats socials, etc.-. D'aquesta manera, les variables individuals permetrien assegurar més el pas del pensament a l'acció referits al domini moral. Així:

"La teoría cognitivo-evolutiva (...) debe de considerar el contexto psicológico del sujeto cuando razona acerca de un dilema moral, ya que el pensamiento y la conducta están subordinados a dicho contexto; en muchas ocasiones, la propia situación conforma las unidades elementales que explican la conducta."³⁰⁸

Partint, com Turiel, d'una separació de dominis per analitzar el desenvolupament moral, Damon proposa tres principis -el principi estructural, de desenvolupament i el principi funcional- que explicarien la consistència moral. El primer d'aquests, el principi estructural, permetria donar explicació, a més, al perquè no s'utilitza sempre el raonament moral més elevat que hom pot elaborar. La bibliografia consultada a aquest respecte des del paradigma cognitiu³⁰⁹ sembla confirmar una tendència bastant acusada a emprar aquells arguments més complets que la persona pot realitzar, encara que no de forma unívoca. Segons en Damon, l'estructura de coneixement s'aplicaria de forma diferent en funció del context en concret sobre el qual actua. Si a aquest element

³⁰⁸DÍAZ-AGUADO, Mª J.; MEDRANO, C. (1994). pàg. 59.

³⁰⁹ Es pot consultar a aquest respecte REST, J.R. (1983).

diferencial afegim les variables individuals que, com a tals, poden variar d'una situació a una altra, la predicció de la conducta -moral, en el nostre cas-, a partir del pensament es fa encara més difícil³¹⁰.

Sintetitzant el que hem anat desgranant en aquest apartat, podem afirmar que, si bé hi ha molta evidència a favor de la relació entre judici moral i acció, no es poden derivar d'aquesta mateixa relació uns grans coneixements, tal com seria desitjable o d'esperar. En petites ressenyes d'investigacions, podem trobar, per exemple, que hi ha evidència bastant forta respecte a que població delinqüent i no delinqüent difereixen en quant a judici moral, i que els estadis superiors resisteixen més davant la influència social. També es pot afirmar, encara que amb més reserves, que les persones el raonament moral de les quals es troba en estadis més elevats, tenen més tendència a manifestar conductes pro-socials o altruïstes. En darrer terme, no hi ha evidència que doni suport a la hipòtesi que les persones d'estadis més elevats resisteixen més davant l'aprovació social. Aquesta és, en suma, una línia que resta oberta, no gens fàcil ni còmoda de seguir, però la contribució de la qual a la construcció de coneixement en el desenvolupament moral seria un avenç portentós.

³¹⁰ És necessari assenyalar que Damon, tanmateix, se separa del paradigma cognitiu en negar l'existència d'una estructura universal, vàlida per a l'explicació del desenvolupament moral a totes les cultures.

5. ASPECTES COMPARATIUS DE LA TEORIA DE KOHLBERG I LA DE REST.

Introducció

En aquest apartat volem ressenyar els elements conceptuals que són comuns en les teories de Kohlberg i Rest sobre el desenvolupament del judici moral, i també aquells en què discrepen. També aprofundirem la comparació entre els dos instruments d'avaluació del judici moral, l'Entrevista del judici moral i el DIT. Som conscients, però, que una part del que tot seguit exposarem, ha estat comentada i debatuda a propòsit d'altres apartats, en especial als capítols "Aproximacions teòriques al concepte de desenvolupament moral" i "Els instruments d'avaluació del judici moral". Tanmateix, ens hem reservat per aquest apartat l'aprofundiment d'aquells elements ja presentats, i la de nous aspectes que seran manifestats per primera vegada.

En elaborar aquest apartat ens hem adonat de la dificultat que comportava separar les qüestions comparatives com a pròpies de les assumpcions teòriques, de les seqüències evolutives o dels instruments d'avaluació. Era d'esperar que succeís això, atès que els tres àmbits representen un tot i, especialment, els dos primers havien de revertir sobre el tercer. Per tant, la nostra pretensió de claretat i didàctica no s'ha acomplert del tot, tal com aquí es presenten les diverses qüestions classificades, atès que nosaltres també dubtàvem en desenvolupar-les com a pròpies d'un o un altre àmbit.

Bàsicament, la finalitat d'aquest capítol era sobretot aclaridora. Suposem i desitgem que es faran noves investigacions sobre la relació entre judici moral i altres variables, que aniran omplint els buits teòrics encara existents -per exemple, pel que fa al raonament moral en nois i noies superdotats; la influència sobre el judici moral d'activitats d'educació no formal; l'estudi del judici moral en població adulta que assisteix a les AEPA; o el paper de l'experiència com a generadora de desenvolupament moral, per recollir les que aquí hem anat esmentat-. Les persones que se sentin cridades a investigar en aquests àmbits hauran d'escollir metodologia i instrument d'avaluació del judici moral. Els supòsits teòrics d'ambdós autors són molt coneguts i accessibles, pel que fa a la teoria

de Kohlberg, però no tan coneguts i, per suposat, molt poc accessibles pel que fa a la teoria de Rest -en aquest sentit, aquesta tesi vol realitzar una petita aportació-.

D'altra banda, els dos instruments d'avaluació són relativament coneguts, gràcies, entre d'altres, als treballs d'Adell (1990) i Pérez-Delgado; García-Ros (1991). En aquest sentit, el que aquí exposarem pot contribuir a aclarir, no tan els avantatges i desavantatges d'ambdós instruments -no és aquesta la nostra pretensió-, sinó les assumpcions i, per tant, en certa mesura els riscos que hom assumeix quan escull entre l'un i l'altre. Es tracta, en definitiva, de contribuir a aclarir el marc teòric que hom assumeix quan opta per un instrument o un altre.

5.1. Els supòsits teòrics de partença.

Hi ha, potser, més de comú que de divergència en les aportacions teòriques d'aquests dos grans autors. L'enfocament cognitivo-evolutiu que comparteixen garanteix aquesta suposició. Igualment, l'estatus de Kohlberg d'iniciador -gran iniciador, sens dubte-, i el de Rest com a continuador permeten realitzar l'anterior afirmació. L'estudi del desenvolupament del judici moral com a un element objectiu d'analitzar en estudiar el fenomen moral, i la implícita consideració d'aquest darrer com a un tot on el raonament o judici tenen un paper, és present en ambdues concepcions. En el cas de Kohlberg, amb més influència de l'enfocament cognitiu, i en el de Rest, amb més atenció cap a altres elements, com per exemple el social. De tota manera, no constitueix aquest un element de discrepància, atès que el model quadrifactorial de la moralitat de Rest (1983; 1986) podria interpretar-se com a una ampliació de la línia original no necessàriament discrepant.

L'assumpció del supòsit de seqüència evolutiva també és present en les dues teories, si bé divergeixen en la manera d'entendre'l. Kohlberg es mou dins una concepció rigurosa i ortodoxa. Rest adopta una interpretació més flexible: no seria el model "pas a pas" (Rest, 1986; Adell, 1990) que defensa Kohlberg, un model lineal i seqüencial, sinó que permetria diferents línies, encara que cada estadi sigui progressiu i impliqui una reestructuració del pensament superior a la que caracteritza l'estadi anterior. Subjacent a aquesta interpretació diferent del supòsit de seqüència evolutiva, hi ha -omnipresent també en els instruments d'avaluació- el concepte d'estadi, element crucial i diferenciador de les dues aportacions³¹¹.

Rest valora com a molt arriscada la utilització que Kohlberg i la línia que el segueix han fet al respecte del concepte d'estadi. Malgrat la cautela amb què Piaget tractà

³¹¹ L'altra gran element a què ens estem referint és el del paper atorgat al contingut, qüestió aquesta que és més revellant, potser, en referir-se als instruments d'avaluació.

el concepte d'estadi en el desenvolupament moral³¹², Kohlberg i els seus successors han encunyat el model d'estadi simple, o la versió més ortodoxa del concepte d'estadi:

"It is ironic that moral judgment researchers who have borrowed the stage concept from Piagetian research have been promulgating a less qualified, and more "hard line" of stage than is now tenable in the research that brought the concept into being."³¹³

Quin és concretament el model d'estadi simple assumint per Kohlberg? Com es recull a Rest (1979) i Adell (1990), aquest model és la resultant dels trets definitoris següents :

- Unitat d'estadi. Implica l'existència d'estadis purs de raonament segons principis d'un estadi determinat. Igual que les operacions lògiques piagetianes -com, per exemple, la conservació-, la unitat d'estadi és fonamental en el model d'estadi simple ja que permet concebre els estadis com a totalitats lligades, en les quals els diferents elements que componen el tipus de raonament són operacionals i necessiten dels anteriors per manifestar-se³¹⁴.

- Tipus purs de raonament. Afirmar que és possible trobar un moment en el desenvolupament d'una persona en què predomina un estadi el qual arriba a assolir el 100% del seu ús. Aquesta situació és la que es defineix com a tipus pur.

- Seqüència invariant segons el model "pas a pas". La línia que dibuixa el desenvolupament del judici moral és sempre líneal i progressiva. De la mateixa manera, sempre implica perfeccionament o assoliment d'un estadi superior, fins que s'arriba a l'"altiplà" on la persona no continua progressant en el seu raonament moral. No hi ha regressions o moviment cap enrere. Si fos així, la teoria s'invalidaria, atès que el supòsit de seqüència invariant és un dels pilars fonamentals de la teoria de Kohlberg. Les

³¹² Recordem que Piaget no parlà d'estadis, sinó d'etapes.

³¹³ REST, J.R. (1979). pàg. 49.

³¹⁴ Transversals a aquest concepte es troben els de descriptors qualitatiu o estructural -absents sempre de contingut-, i de seqüència progressiva i invariant pas per pas.

regressions es poden explicar per errors de mesura o perquè la persona es troba en situació greu de dany psíquic.

- Coexistència de raonaments de dos estadis adjacents. És una derivació del model "pas a pas" de seqüència. Si realment el desenvolupament del judici moral dibuixa aquesta línia, és lògic afirmar que, en els moments quan hi ha mixtura de pensament segons estadis diferents, aquesta mixtura ha de referir-se necessàriament a raonaments de dos estadis contigus. En el cas contrari, s'invalidaria el postulat anterior. Així, podem trobar barreja en el pensament d'una persona dels estadis 2 i 3, o del 3 i del 4, però no trobarem mai barreja de pensament segons l'estadi 2 i 4, per exemple, ni tampoc la trobarem entre els estadis 2, 3 i 4, perquè quan un estadi s'assoleix totalment, al seu 100% de l'ús -el 3 en l'exemple-, implica que l'estadi anterior -cfr. el 2- desapareix necessàriament.

- Ritmes simètrics. Fa referència al fet que l'inici, la posterior consolidació i el subsegüent declivi dels estadis són sempre simètric, bé es tracti del trànsit de l'estadi 2 cap al 3, com del 3 cap al 4, per exemple. Òbviament, cal entendre aquesta simetria a nivell de mitjana.

- Existència d'etapes de transició i consolidació. Aquest és un supòsit que es deriva en certa mesura dels anteriors, i especialment del de seqüència invariant "pas a pas" dels estadis. Representa que, després que un estadi hagi estat assolit i es manifesti al 100% del seu ús, el desenvolupament porta -en cas que hi continuï havent desenvolupament, evidentment- a una mixtura de pensament segons l'estadi immediatament superior. Aquest moment inicial en què comença a haver coexistència de dos estadis que, recordem, sempre seran adjacents, és el que es coneix com etapa de transició. Quan l'estadi immediatament superior al que es trobava la persona comença a guanyar en freqüència d'ús a l'immediatament inferior que ja havia estat assolit, és quan es parla d'etapa de consolidació.

- Cim dels estadis -en relació amb l'existència de tipus purs de raonament-. El punt àlgid de consolidació d'un estadi seria el que dona tipus pur de raonament, és a dir,

quan l'estadi en qüestió es utilitza al 100%, l'estadi immediatament anterior ha estat suprimit, i tampoc no s'han iniciat estructures de pensament segons l'estadi que el seguiria.

Rest (1979; 53-54) considera que moltes de les característiques que conformen el model d'estadi simple provenen del fet que s'analitza l'organització del pensament tal com es manifesta en la resposta verbal que dona el subjecte, sense tenir en compte ni la freqüència, ni la precisió³¹⁵ ni tampoc la latència de la resposta. Igualment valora com a quelcom important de destacar que el model d'estadi simple presenta inferències a partir de l'anàlisi de la resposta del subjecte, referint-les al subjecte com a persona. Finalment, el model d'estadi simple també suposaria en opinió de Rest que la persona només és capaç de pensar segons una única manera -o dues si es troba en l'etapa de transició-, però no segons més patrons o estratègies. Això és encara més important quan aquest supòsit s'adopta prescindint de l'anàlisi dels aspectes abans esmentats, això és, freqüència, precisió i latència.

Si considerem l'aportació de Flavell i Wohlwill (1969), les adquisicions de les estructures cognitives no impliquen processos de tot o res, sinó que hi ha coexistència d'estructures noves i antigues i vacil·lacions en l'ús de les noves estructures. Aquest model seria també aplicable a l'explicació del judici moral. Es podria afirmar que Kohlberg segueix, en certa manera, aquesta línia en admetre la coexistència d'estadis adjacents, mentre que Rest ho ampliaria fins a abastar la quasi totalitat dels estadis³¹⁶. Anem ara a sintetitzar la rèplica de Rest al model d'estadi simple de Kohlberg i el seu model d'estadi mixte o, expressat amb més precisió, de mixtura d'estadis. A l'inici d'aquest apartat hem fet referència al fet que els punts comuns a ambdues teories són més que no pas els elements de discrepància. Tanmateix, quan començarem a ressenyar aquests, l'afirmació inicial semblarà pecar d'un optimisme excessiu.

³¹⁵ Potser aquesta crítica sigui excessiva en referir-la a qualsevol dels sistemes de puntuació de l'Entrevista del judici moral.

³¹⁶ Sempre en el ben entès que es l'estadi 1 es deslliura d'aquesta possibilitat.

La primera crítica de Rest al model d'estadi simple de Kohlberg en l'estudi del judici moral fa trontollar gran part dels supòsits anteriorment ressenyats³¹⁷.

"(...) Development needs to be portrayed in more complex terms than the picture of a subject as being in one stage and moving step by step through a series of stages. (...) The basic question of assessment should not be "What stage is a subject in?" but rather "To what extent and under what circumstances does a subject display various organizations of thinking?" Development is the gradual shifting from the use of lower stages to higher stages."³¹⁸

Relacionada amb el paràgraf anterior, aquesta crítica -que se suposa és una inconsistència del model d'estadi simple- se centra en la negació de l'existència d'una única estructura de pensament -o repetim, com a màxim, dues adjacents en cas de trobar-se en l'etapa de transició- al llarg del desenvolupament. Per a refermar-la, Rest menciona diverses investigacions. Una part d'aquestes es basen en estudis correlacionals i coeficients de fiabilitat de les puntuacions que només indirectament poden ser considerades proves de la manca d'estabilitat, atès que podrien ser atribuïdes a un defecte de l'instrument i/o sistema de puntuació. Hi ha també ressenyes d'investigacions per ell anomenades *longitudinals*, però cal dir que no són tals, car la durada del seguiment o és excessivament minsa -mig any, per exemple, amb la qual cosa tomaríem a estar en el cas anterior-, o no està especificada, mancança que és molt estranya en referir-se a estudis d'aquest tipus.

Per tant, l'evidència empírica aportada sobre això no sembla ser concloent, encara que sí seria vàlida com a supòsit teòric de partida, igual -això sí- que també la seva contrària. Si acceptem aquest nou supòsit -d'altra banda, tenim més raons per a sustentar el model d'estadi simple que les que tenim per a no acceptar-lo?-, ens hem d'apropriar d'un altre que lògicament se'n deriva: per a avaluar el judici moral d'una persona

³¹⁷ Aquesta crítica que exposarem tot seguit es relaciona també amb un altre aspecte diferencial entre els dos autors, el paper del contingut en l'anàlisi del judici moral, que tornarà a ser reprès en aquest mateix apartat.

³¹⁸ REST, J.R. (1983). pàg. 587.

necessitem tant indicadors qualitius com indicadors quantitius. Els primers ens permetrien esbrinar les estructures cognitives que el subjecte utilitza quan enraona sobre conflictes morals i, així, adjudicar-les com a típiques d'un estadi o un altre. Els segons, els indicadors quantitius, com a freqüències, ens permetrien de conèixer en quina proporció, en quina graduació, aquestes estructures són presents -igual que si són absents, latència-, és a dir, quina proporció hi ha de cadascun dels estadis que aquesta persona manifesta³¹⁹.

D'aquesta manera, el model d'estadi simple de Kohlberg perd informació relativa al raonament moral d'una persona en concret. En localitzar-la en un estadi determinat, es resta importància a la informació de la proporció de pensament d'altres estadis que hi ha en la seva organització de pensament, a més que obliga a successius retocs de l'instrument d'avaluació quan es donen raonaments d'estadis superiors a un del que suposadament es troba la persona. L'evidència mateixa del llarg període de temps que es necessita per a detectar canvi d'estadi (Kohlberg, 1978), pot portar a suposar que d'altres canvis estan ocorrent -com, per exemple, pèrdua en raonament d'estadis més primerencs del desenvolupament-, canvis que podrien ser igual d'importants que el primer tipus.

En el model d'estadi simple de Kohlberg es dona més importància a dibuixar la seqüència evolutiva en el moment que una persona assoleix totalment un estadi. En el model d'estadi complex de Rest, es concedeix igual importància al moment quan un estadi comença a ser emprat, quan assoleix el punt màxim d'ús³²⁰ i quan comença a baixar en freqüència d'ús. Des d'aquesta perspectiva, es reforça l'afirmació del paràgraf anterior respecte a la pèrdua d'informació que pot representar el model d'estadi simple, informació que mai no seria redundant des de l'enfocament de Rest.

³¹⁹ S'evidencia així una de les grans diferències entre els dos sistemes d'avaluació del judici moral de Kohlberg i de Rest.

Un segon element que diferencia els plantejaments de Kohlberg i els de Rest és el paper que context i contingut tenen en el judici moral, i també en la seva avaluació. Tal com ja ha estat exposat en altres apartats, Kohlberg separa contingut de l'estructura de pensament, perquè el primer no influeix en el segon. L'estructura o l'organització del pensament és la mateixa independentment del context o contingut sobre els quals s'aplica. Per Rest, no és possible separar raonament i contingut atès que això porta a realitzar una abstracció artificial. D'altra banda, nombroses investigacions han assenyalat com l'organització del pensament varia en funció del contingut i/o el context sobre els quals es raona³²¹:

"For instance, a dilemma about mercy killing may evoke different organizing structures than a dilemma about distribution of wages or a dilemma about civil disobedience."³²²

Sintetitzant, podem dir que el model complex de desenvolupament pel qual Rest advoca nega la seqüència de desenvolupament lineal "pas a pas", la unitat d'estadi, l'existència de tipus purs de raonament, i també que només es puguin presentar junts raonaments de dos estadis adjacents, perquè el que es dona en realitat és una barreja de raonaments de diferents estadis en general, barreja o mixtura que depèn del contingut sobre el qual s'aplica el procés de pensament. Igualment tampoc no accepta el que podem anomenar *segon gran bloc de supòsits*, és a dir, aquells que es refereixen a l'existència de ritmes simètrics de consolidació i declivi, d'etapes de transició i consolidació i de cim dels estadis, que es deriven subsidiàriament dels primers, perquè l'evidència empírica al respecte és molt petita i, per tant, molt poc concloent. Tanmateix, s'ha de dir, que tampoc no aporta evidència empírica respecte a la hipòtesi contrària.

³²⁰ D'aquest enfocament teòric es desprèn la idea que mai no assolirà el cent per cent d'utilització, donat que es posa en dubte que hi hagi tipus purs de raonament, un dels supòsits bàsics, pel contrari, del model de desenvolupament d'estadi simple (Rest, 1979; 1983).

³²¹ A aquest respecte es pot consultar, per exemple, l'article de NELSON i SEIDMAN (1989) sobre les seves investigacions amb nens i nenes de guarderia, on s'ofereixen evidències sobre com els contextos influencien en les converses que aquesta canalla és capaç de mantenir.

³²² REST, J.R. (1979). pàg. 68.

El seu model complex d'estadi opta per considerar tipus d'organització del pensament diferents, que varien en l'ús del raonament dels diferents estadis. Sobre això, és convenient subratllar que els tipus anteriorment esmentats no poden identificar-se amb estadis determinats, sinó amb freqüències estimatives de l'ús dels diferents estadis; que un tipus d'organització del pensament pot no incloure tots els estadis; i que, de la mateixa manera, un tipus determinat pot no presentar raonaments dels estadis primerencs, és a dir, de l'estadi 1 o del 2. D'aquesta manera, els tipus que ell dibuixa -literalment a Rest (1979; 66)- poden referir-se a una persona o a un grup diferent de persones, és a dir, la nostra organització del pensament sobre una situació concreta podria variar en funció de factors que en aquest moment Rest no assenyala, però que, com es desprèn de la lectura de les seves obres, podrien ser el contingut de la situació, el context, elements afectius, etc.

Des del seu model, la seqüència de desenvolupament pot ser infinitament variada. Això no obstant, hi ha un supòsit que permet unificar valoracions en aquesta línia -deixant de banda, això sí, les fluctuacions causades per variables contextuais i estranyes-. Aquest supòsit a què feiem esment és el de considerar que la línia de desenvolupament es dibuixada per guanys en estadis més elevats a costa de la pèrdua de raonament segons principis d'estadis més baixos.

Per últim, cal consignar també que el model de desenvolupament complex o mixte de Rest implica posar en dubte altres qüestions que havien estat clàssicament acceptades des de l'aportació de Kohlberg. Ens estem referint a aquelles qüestions considerades com a prerequisits del raonament moral. Per exemple, el desenvolupament cognitiu és una condició necessària no suficient per al desenvolupament moral, igual que ho és la capacitat de presa de perspectiva, deixant al marge en aquesta ocasió la qüestió de la hipòtesi + 1 o fenomen Blatt, per l'estat polèmic d'aquesta hipòtesi que ja ha estat breument ressenyat al primer capítol d'aquest treball.

Aquestes qüestions han estat analitzades des del model d'estadi simple, acceptant consegüentment que ambdues variables -per exemple, judici moral i presa de perspectiva- poden situar-se en certs estats o punts de la seqüència de desenvolupament i

es pot trobar correlacions entre ambdues. Si, a més de tenir en compte que la metodologia correlacional no permet passar a l'afirmació que oscil·lacions en una variable són la causa dels canvis en l'altra, sinó tan sols que ambdues varien juntes, considerem també la influència d'altres factors com els tipus d'instruments utilitzats per a la investigació que poden ser molt específics, *ad hoc* i de poca generalització a altres situacions més quotidianes, es pot arribar a valoracions no gaire favorables de les conclusions a què feiem referència anteriorment.

D'una manera o d'una altra, és quelcom totalment lògic i coherent que Rest rebutgi tota una sèrie d'afirmacions, qüestions, coneixement al cap i a la fi, que són deutors de la concepció d'estadi que ell critica. El que hauríem de pensar ara és fins a quin punt ambdós conceptes d'estadi són tan diferents per haver de negar, per exemple, -en el cas del model d'estadi mixte o complexe- la teoria de Selman i la relació amb els estadis de desenvolupament cognitiu de Piaget, més encara quan les podem trobar presents en ambdues seqüències evolutives, la de Kohlberg i la de Rest.

5.2. Les dues seqüències evolutives.

Tan els estadis proposats per en Kohlberg com els de Rest assenyalen el que és més important i representen una forma de procedir davant la resolució de dilemes. Els estadis de la teoria de Rest no són, potser, tan abstractes ni tan lògics com els de Kohlberg, segurament pel fet de centrar-se en les qüestions sobre el sistema social. Per aquest motiu, les puntuacions en el DIT dels estadis 5 i 6 són més elevades que en l'Entrevista del judici moral. De tota manera, les semblances amb els de Kohlberg són més fortes que no pas les diferències, com es pot observar fàcilment. Tractarem de fer aquesta comparació, malgrat no resulti gaire còmode.

Des de l'estadi 1, que no és recollit en el DIT, atès que hom pot pensar racionalment que a l'edat de dotze anys de comprensió lectora -quan es pot començar a aplicar el DIT- s'ha superat llargament l'egocentrisme i la valoració de l'acció en termes de les seves conseqüències físiques, fins a l'estadi 6, que representa el concepte de justícia en sentit filosòfic, com l'imperatiu categòric kantian i els dos principis de justícia de Rawls (1971), la procedimental -que també es troba a l'estadi 5³²³- i la substantiva, hom pot tenir la sensació que Kohlberg hi és present a tot arreu. Això és encara més notable quan es tracta de la descripció relatada que Rest fa dels seus estadis (1979).

S'agraeix a Kohlberg que encapçalés els seus estadis amb enunciats molt més assequibles i entenedors que no pas els de Rest -"El que està bé" vs. "Coordinació de les expectatives sobre les accions"-, encara que amb això no volem dir que el contingut sigui

³²³ En el DIT., l'estadi 5 es troba dividit en 5a i 5b -la qual cosa fa recordar el controvertit estadi del 4 i mig de Kohlberg-, corresponents a la moralitat del contracte social i a la del humanisme intuitiu respectivament. (REST, J.R. (1986; 3ª ed.). pàg. 4.2.). L'estadi 5b suposa una conceptualització més completa de l'estadi 5, sense arribar, però, al 6. Malgrat la dificultat que suposa distingir en la realitat els raonaments segons l'estadi 5b o el 6 (REST, J.R. (1979), pàg. 37), la diferència radica de fet en què l'estadi 5b opta per un compromís personal i voluntari amb la dignitat de l'existència humana, com ho fa l'estadi 6, però de forma mancada d'una base racional.

el mateix. Però, per exemple, si agafem la segona columna d'ambdues classificacions³²⁴ i llegim estadi per estadi, primer a Kohlberg i després Rest, veurem que són quasi idèntics -si no ho són del tot- fins a l'estadi 5.

Aquí el criteri de racionalitat és apel·lat d'una manera una mica diferent pels dos autors. Mentre que Kohlberg es basa en la utilitat general, Rest posa una mica més d'èmfasi en l'individu particular encara que supeditat al grup, quan parla que cada persona veurà atesos els seus interessos. Igualment no tracta del relativisme social obertament com sí ho fa Kohlberg, encara que afirma que els procediments són construïts i hom pot pensar que en un context determinat i determinant. En la mateixa línia, i en contraposició a l'anterior, Rest no comenta res pel que fa a la dificultat que de vegades sorgeix en conjuminar el punt de vista ètic i el legal, en aquesta ocasió per a inclinar-se cap el costat de la legalitat -veg. "S'està obligat per qualsevol pacte que hagi estat acordat pels processos convenients"-.

Respecte a l'estadi 6, sembla com si la influència de la filosofia de Rawls es manifestés més a Rest que a Kohlberg. Aquest elabora una posició sobre l'àmbit moral dirigida per principis ètics universals que han estat escollits per la persona en concret. En la descripció de Rest, però, l'individu no hi és tan present com en la de Kohlberg: ací l'individu -que és en col·lectivitat- es troba en cooperació, en una cooperació ideal semblant a l'organització social justa de Rawls.

Anant una mica més lluny, fins i tot es podria dir que, malgrat que Rest vol incorporar el contingut a la seva visió teòrica sobre la moral, és Kohlberg qui fa sortir més contingut en aquest estadi -en els altres no s'hi troba tant, ni en la teoria de Kohlberg ni en la de Rest-, quan parla d'igualtat i respecte per la dignitat de les persones. Així doncs, la semblança de Rest en l'estadi 6 podria ser considerada com a més pública, col·lectiva i procedimental que no pas la de Kohlberg.

³²⁴ Per la de Kohlberg hem utilitzat la que es troba a les pàgines 55 i 56 de HERSH, R.; REIMER, J.; PAOLITTO, D. (1984).

El mateix autor fa una comparació entre la seva teoria del desenvolupament del judici moral i les de Piaget i Kohlberg³²⁵. Respecte al primer d'aquests dos autors -i deixant de banda els punts de coincidència que es deriven del paradigma cognitivo-evolutiu, tals com el postulat de seqüència de desenvolupament, progressió, etc.-, hi ha un element que esdevé central: ambdós autors posen com a nucli del desenvolupament la moral de la cooperació. En la mateixa línia, i segons l'opinió de Rest, Kohlberg també es mou entre el continu "absència de cooperació" i "cooperació" en la formulació dels seus estadis.

D'una manera semblant, hi ha també una sèrie de bases o de supòsits que gaudeixen de la mateixa importància en les tres teories. Ens estem referint al desenvolupament cognitiu com a prerequisite del raonament moral, a la capacitat de presa de perspectiva, com a una altra de les bases d'aquell, i, per exemple, a la coordinació de perspectives i interessos diferents, com a components del procés de raonament, que permeti arribar a una cooperació equilibrada.

Pel que fa als punts de divergència, n'hi ha també que són obvis. Per exemple, la diferència entre les dues etapes de Piaget -o tres, si incloem el període de transició- i els sis estadis de Kohlberg o Rest, producte -com és de tothom conegut- de la mostra estudiada per Piaget, la qual s'aturava a l'edat de tretze anys. Si volem precisar, seria convenient assenyalar que Piaget creia que, igual que en arribar al període de les operacions formals abstractes ens trobàvem a la darrera etapa del desenvolupament cognitiu, el raonament moral tindria com a període màxim de desenvolupament també aquesta fase. Kohlberg i Rest, al contrari, creuen que hi ha encara més camí a recórrer.

L'anàlisi diferencial que Rest fa entre la seva aportació i la de Kohlberg va referida en més proporció als dos instruments d'avaluació del judici moral -l'entrevista estandaritzada del segon i el test objectiu del primer-, que no pas a les dues teories. Això

³²⁵ REST, J.R. (1979). pp. 39 i ss.

no obstant, comença per aquest punt, per destacar que els fonaments teòrics són molt més amples en la teoria de Kohlberg que en la seva pròpia, atesa la fita que mugué al primer:

"Kohlberg's scheme, in contrast, has a much more elaborate architectural structure. He starts with a philosophical-theoretical analysis (...) of the basic questions that moral thinking addresses, the basic concepts of justification, and the basic social institutions and values found in every society and culture. (...) Kohlberg attempts not simply to list a few features of each stage inductively arrived at, but attempts to create a logical grid for analyzing every possible moral judgment -a far more ambitious undertaking than my scheme."³²⁶

Tanmateix, això no ens ha de fer perdre de vista el lloc que ocupa cadascuna d'aquestes aportacions. No és gens criticable que l'afany que impulsà Kohlberg a les seves investigacions fos un desig de comprensió total del fenomen a estudiar, el raonament moral. Així considerat, l'aportació de Rest sembla una modificació d'unes bases que ningú no pot negar que foren establertes especialment i sobretot per Kohlberg, modificació que pot ser valorada com a més o menys adequada, però que, en tot cas, parteix del treball inicial de Kohlberg³²⁷.

³²⁶ *Ibidem*. pàg. 41.

³²⁷ Rest a les seves diverses obres (1979; 1983) reconeix públicament i reiteradament el deute amb la teoria kohlbergiana, així com que les semblances són més nombroses que els punts de discrepància. De qualsevol forma, ara ens estem centrant en la teoria, no en els postulats de pertinença -cfr. contingut i concepte d'estadi- que admeten més discussió.

5.3. Els dos instruments d'avaluació del judici moral³²⁸.

Partim d'una situació que, segons com i segons per a qui, pot ser molt reveladora. Ningú no pot negar a Kohlberg el lloc destacat que ocupa en l'explicació de la gènesi i evolució del raonament moral. Rest fou el seu deixeble i amb ell treballà i s'endinsà en la tasca d'elaborar un instrument estandaritzat per avaluar el judici moral. Després, sortiren d'aquesta tasca comuna dues línies ben diferents, l'entrevista de Kohlberg i el test de Rest. Tenien una base compartida, però discrepaven, bàsicament, en dos aspectes no gens còmodes: el contingut i el concepte d'estadi. Aquestes dues diferències, que ja han estat comentades anteriorment, continuen necessàriament presents quan comparem els dos instruments.

Potser la crítica més forta que Kohlberg pugui haver realitzat al DIT de Rest és la de confondre contingut³²⁹ i estructura. Però aquesta crítica no afecta gens Rest, com podrem apreciar no gaire subtilment:

"Among cognitive developmentalists, charging a researcher with confusing content with structure is more serious than aspersions about one's mother."³³⁰

Parlant més seriosament, Rest no es preocupa per aquest aspecte donades bàsicament per dues raons. La primera -i menys important- és que en el DIT no s'avaluen les respostes del subjecte³³¹, en la mesura que aquest ha d'escollir entre uns raonaments que ja li vénen donats. La segona -i més important- és que dubta que el sistema de

³²⁸ Al capítol dedicat als instruments d'avaluació del judici moral es pot trobar una primera comparació, realitzada de forma general, entre l'Entrevista del judici moral de Kohlberg i el DIT de Rest. Aquí pretenem consolidar i ampliar aquesta comparança.

³²⁹ Aquesta qüestió ha estat també tractada a propòsit dels supòsits teòrics de pertinença dels dos autors.

³³⁰ REST, J.R. (1979). pàg. 43.

³³¹ Aquesta és, de fet, una altra diferència entre els dos instruments d'avaluació, que tenen llur arrel en el plantejament teòric inicial i que, posteriorment, intentarem ampliar.

puntuació de Kohlberg pugui realment diferenciar estructura de contingut. I encara més: dubta també que això sigui quelcom necessari.

Pel que fa a la successió de propostes de subunitats d'anàlisi dels estadis de Kohlberg -aspectes, elements, categories, conceptes criteri, etc.-, Rest afirma que:

"(...) neither the psychological reality nor the theoretical utility of these various substage units has been demonstrated. It is not clear whether these subdivisions are convenient fictions for scoring and exposition, or whether there is some reality beyond this."³³²

I encara hi afegeix més: segons ell, el sistema de puntuació de Kohlberg - ara s'està referint al darrer, de 1978, que distingeix entre element, norma i situació-, no manté, com pretèn, el contingut constant. Per a fer aquesta afirmació es basa en el càlcul matemàtic de les categories possibles que haurien d'estar llistades, tenint en compte que, per a la forma A, per exemple, n'hi ha tres dilemes, dues situacions en cada dilema, dotze normes per a cada situació i disset elements per a cada norma, apart dels sis estadis i dels quatre períodes de transició. El nombre hauria de ser més elevat que el que és realment.

L'evolució dels sistemes de puntuació de Kohlberg (Adell, 1990) demostra per si mateixa la preocupació del seu autor per no barrejar adjudicacions d'estadi en un subjecte, i mantenir el contingut constant. Segons Rest (1979), el fet que el sistema de puntuació de l'Entrevista de 1978 produeixi menys barreja d'estadis és explicable per diferents raons. En primer lloc, la unitat d'anàlisi del sistema de 1978 o de puntuació estàndard de tòpics és més àmplia i més independent de termes concrets i d'usos determinats d'aquests. D'aquesta manera hi ha més aproximació a l'estructura subjacent, al pensament moral de la persona. Però, a més, el sistema de 1978 redueix a tres els dilemes per a cada forma -A, B i C- de l'Entrevista, igual que també disminueix les preguntes d'interrogació. Per a Rest, aquesta reducció portaria associada una probabilitat menor de detectar mixtura o barreja d'estadis.

³³² REST, J.R. (1979). pàg. 57.

En segon lloc, aquest darrer sistema de puntuació, a més del canvi qualitatiu amb la redefinició de la unitat d'anàlisi, presenta la innovació dels judici criteri³³³, però, seguint sempre Rest (1979) aquest canvi implica també la supressió de criteris que havien generat discrepàncies amb el model d'estadi simple, és a dir, que acostumaven a produir barrejes d'estadis -considerant aquestes com a més de dos estadis adjacents-:

"The current system -es refereix al darrer de 1978- is designed to maximize stage purity by omitting criteria that previously have caused discrepant scores."³³⁴

En darrer terme, la regla d'inclusió de l'estadi més alt (cfr. *upper stage inclusion rules*) assegura que no hi hagi barreja d'estadis, atès que s'escull l'estadi més elevat i la presència de la resta d'estadi més baixos s'explica perquè aquell inclou necessàriament els que hi ha per sota. Si bé aquesta fou una tendència seguida per Kohlberg en els seus sistemes de puntuació, s'ha de dir també que el sistema de 1978 proporciona un perfil d'utilització dels cinc estadis -atès que no s'ha trobat evidència de la presència de l'estadi 6 en les mostres analitzades-. Tanmateix, a partir d'aquest perfil és quan es troben la puntuació global i la puntuació de maduresa moral, i quan, en certa manera, sí que segueix aquesta regla d'inclusió de l'estadi més alt pel que fa a la puntuació global. Aquesta permet adjudicar l'estadi en què es troba una persona, i especifica si es tracta d'estadi pur, estadi més gran-menys -predomina un estadi però hi ha un 25% o més de presència de l'estadi immediatament superior, o estadi de transició - quan dos estadis adjacents presenten aproximadament la mateixa proporció.

Rest advoca, en suma, per una simplificació, però no és tampoc una posició acomodaticia. Ell pensa que no són necessàries distincions tan fines i acurades per adjudicar un raonament a un estadi. Això esdevé més prioritari quan distincions tan subtils com les que el sistema de puntuació que Kohlberg utilitza, poden, segons la seva opinió,

³³³ Els tòpics normatius del sistema de puntuació de l'Entrevista de 1971, mètode de puntuació estructural de tòpics, es transformaren en el sistema de 1978 o mètode de puntuació estàndar de tòpics en els judicis criteri (Adell, 1990. pàg. 227 i ss.).

³³⁴ REST, J.R. (1979). pàg. 59.

cometre errors importants en l'adjudicació d'estadi. Per aquest motiu, Rest creu que és preferible centrar-se en els elements de base que permeten pensar en un estadi en comptes de l'altre i, si per a això, ha de barrejar contingut amb estructura, no li importa:

"I have assumed that the most useful unit of analysis is the kind of consideration that a subject brings up (which may have both "content" and "structural" elements in it according to Kohlberg's scheme). If a subject is concerned about law in the sense of maintaining social order, that is Stage 4; if a subject is concerned about law in the sense of worrying about a jail sentence, that is Stage 2. Items on the DIT are written to convey this distinction without distinguishing 10 kinds of concern for maintaining social order."³³⁵

Consideracions al marge, no es pot negar que aquesta forma de procedir és realment clara i entenedora, de la mateixa manera que és pensable tant des de la teoria dels estadis de Kohlberg com des dels de Rest. En canvi, només un dels dos instruments d'avaluació, el DIT, la recull d'aquesta manera. Tampoc no es tracta de procedir de forma simplista i alegrement -la lectura dels ítems demostra clarament que no és així-. Són, senzillament, dues vies diferents d'entendre el que és essencial en el raonament.

Tanmateix, les conseqüències d'aquesta assumpció són considerables. La dificultat del sistema de puntuació de l'Entrevista la fa menys utilitzable en investigació. Per aquest motiu, no hi ha molta informació respecte a aspectes com la possible contaminació verbal de l'instrument o la correlació amb altres aptituds de la persona, informació que pot lluir, al contrari, el DIT. Les successives reformulacions dels estadis que Kohlberg realitzà a partir de les dades -com també ho féu amb els sistemes de puntuació de l'Entrevista-, poden ser esgrimides per alguns sectors teòrics com a punts febles de la seva teoria. L'absència d'evidència respecte a l'estadi 6 de raonament ha aixecat onades d'investigacions, articles i reflexions...

De totes maneres, la qüestió central encara no està resolta. Es necessita separar contingut i estructura en l'anàlisi del raonament moral? Ambdós autors ho fan en

³³⁵ Ibidem. (1979). pàg. 45.

un primer moment, en respondre un curs d'acció o un altre davant un dilema i aconseguir que això no influeixi en la valoració. Però, fins a quin punt s'ha d'arribar amb aquesta distinció? Ambdós autors també estableixen uns elements inicials en les seves teories sobre el desenvolupament del judici moral molt propers a la idea de contingut, que són entenedors i senzills per a pensar en termes d'un o altre estadi. El problema, doncs, sembla més formal que no teòric. Són les dues propostes d'instruments les que han aixecat aquesta polèmica, més que no pas les posicions teòriques assumides. Dues maneres diferents d'escollir l'eina més adequada per a estudiar el raonament moral -paradigma qualitatiu *versus* paradigma quantitatiu-, i dos propòsits també diferents que impulsaren aquesta tasca -investigació de base o investigació aplicada-.

Íntimament lligat amb la separació o mixtura del contingut amb l'estructura, es troba el fet d'optar per descriptors qualitatius o quantitius en el moment de l'avaluació del judici moral -com també acabem d'esmentar línies abans i, amb més profunditat, a l'apartat "Els supòsits teòrics de partença"- . Aquesta diferència d'opció és realment deutora del concepte d'estadi que hem desenvolupat a la primera part d'aquest capítol, i dóna fonament a la crítica que Kohlberg realitzà al DIT de Rest i que ja ha estat mencionada en el capítol "Els instruments d'avaluació del judici moral":

"Kohlberg criticizes the Defining Issues Test for "assessing a continuous variable of moral maturity rather than discrete qualitative stages (1976, p.47)."³³⁶

L'enfocament adoptat per Kohlberg, d'estadi simple i enfocament qualitatiu, és exagerat segons Rest, que sí considera interessants i necessàries les diferències quantitatives en estudiar el judici moral. Aquestes diferències quantitatives es tradueixen en les proporcions o percentatges de raonament segons els diferents estadis -a més del raonament basat en principis i altres índex: A, D, U i M- que proporciona el DIT, davant l'adjudicació a un estadi simple -o, com a molt, transició entre dos estadis adjacents- que

³³⁶ Id. pàg. 50.

és l'avaluació que resulta d'aplicar l'Entrevista del judici moral. Tanmateix, no implica elicitar els indicadors qualitatius pels quantitatius, sinó considerar ambdues classes:

"Qualitative descriptors are necessary to depict the different logical organizations of thinking; quantitative descriptors are necessary to show the extent and degree to which different structures are operating psychologically in a particular person."³³⁷

La puntuació de maduresa moral que dona l'Entrevista no queda lliure tampoc d'aquestes crítiques, atès que, si bé aporta més informació de tipus quantitatiu, està basada en els criteris que sustenten el model d'estadi simple, és a dir, seqüència linial de desenvolupament, moments de predominància, ritmes simètrics, etc. De vegades, Rest utilitza la ironia per a criticar aspectes puntuals de la teoria de Kohlberg. Voldríem recollir ací una citació seva en aquesta línia que abasta tant el model d'estadi simple -desenvolupat a l'apartat "Supòsits teòrics de partida"- com el paper dels indicadors o descriptors qualitatius i quantitatius en l'avaluació del judici moral:

"Recently (1976) Kohlberg et al. have adopted a new stage typing rules that are more complex, but all these schemes are motivated by a simple stage model of development (...). The irony of these schemes of stage typing is that they are sometimes used to support the fiction that only qualitative differences are important in development research, yet they depend on quantitative information for their computation."³³⁸

El polèmic estadi 6 és un element diferencial potser més quant a l'avaluació que els dos instruments en fan que quant a les explicacions des de les teories. Com ja és conegut, l'estadi 6 no es trobà en la mostra utilitzada per Kohlberg, mentre que sí que apareix, encara que no amb la mateixa freqüència que altres estadis, en la mostra emprada per Rest. En el cas de Kohlberg, aquesta troballa fou criticada com una deficiència de la teoria, i també des de supòsits etnocèntrics. Rest no ha d'afrontar aquesta crítica de la mateixa manera que el seu predecessor, però és quelcom que es generalitza a l'enfocament

³³⁷ Id. pàg. 63.

³³⁸ Id. pàg. 70.

cognitiu evolutiu. Per aquest motiu, Rest respon que la qüestió de si hi ha o no una estructura subjacent comuna a totes les cultures necessita una investigació acurada:

"In addition, treating cultural variation as "natural experiments" in the variation of life circumstances provides opportunities to discover how social variation produces variation in moral development."³³⁹

El tipus o modalitat de resposta que s'utilitza per avaluar el judici moral és un tercer element diferencial entre els dos instruments. Més que un senzill posicionament metodològic, la qüestió es deriva de la separació o no separació entre estructura i contingut i del concepte d'estadi. La verbalització que es demana en el cas de l'Entrevista del judici moral com a demostració que la persona realment posseeix tal estructura cognitiva és deutora del mètode clínic piagetian³⁴⁰ i ha estat freqüentment contrastada a propòsit d'altres dominis no morals, amb les conclusions ja conegudes d'anticipació³⁴¹. Aquesta verbalització implica que el subjecte ha de ser capaç d'expressar de forma entenedora la seva posició, explicar-la, justificar-la, etc. Però, en utilitzar aquest tipus de verbalització com a eina per a l'avaluació, podem distorsionar la valoració en el cas de persones que no tinguin una bona capacitat verbal, equiparant erròniament aquesta amb el desenvolupament estructural:

"(...) how do we know that a subject who gives the response coded Stage 3 really didn't have the response coded Stage 4 in mind, but was less articulate than the person scored Stage 4?"³⁴²

"A person may be able to organize his or her actions and make discriminations using a structure without being able to talk the structure or give evidence in his verbalizations that he has the structure. Piagetian researchers who use non-verbal (or really, less verbal) means of assessment

³³⁹ REST, J.R. (1986). pàg. 181.

³⁴⁰ La postura de Brainerd (1973) és a aquest respecte contrària, donat que afirma que, en l'avaluació, les respostes que no necessiten de considerables explicacions verbals estan més en la línia de recerca piagetiana que les altres.

³⁴¹ V. p.e. FLAVELL (1970).

often report earlier ages of acquisition of cognitive structures than do researchers who use more verbally loaded means of assessment."³⁴³

Des d'aquesta mateixa perspectiva, s'explicaria com en algunes investigacions les persones entrevistades baixaren o pujaren d'estadi en tornar a ser entrevistades després d'un període intermedi. Podria donar-se la circumstància que s'esforçaren més en la situació de test o en la de retest, per tal de donar més claretat, articulació i estructura a les seves explicacions.

Davant això, es podria suggerir que hi hauria com dos nivells en l'adquisició d'una determinada estructura cognitiva: un primer nivell en què la capacitat hi és, encara que no es pugui verbalitzar; i un segon nivell en què la persona, a més, és capaç de raonar sobre aquella, és a dir, d'expressar-la verbalment, explicar-la i justificar-la. Des d'aquest supòsit es veu amb més claredat com la qüestió no és tant metodològica com deutora del supòsit teòric de partida. Del model d'estadi simple de Kohlberg es passaria al d'estadi mixt perquè l'adquisició de les estructures cognitives -com ja hem indicat a l'inici d'aquest apartat- no constitueixen processos de tot o res. Basant-nos en les aportacions de Flavell (1971) i amb paraules de Rest:

"Applied to Kohlbergian stages this notion implies that concepts, say, of Stage 3, may continue to develop even after concepts of Stage 4 have made their appearance. This idea challenges the simple stage model, which postulates that development in Stage 3 is complete before Stage 4 begins, and challenges the theory that transition periods must alternate with periods of consolidation. Flavell's argument suggests, for instance, that Stage 3 development to very advanced levels may be occurring while Stage 4 is developing to moderate levels and Stage 5 is developing at the earliest levels."³⁴⁴

En aquest sentit, i íntimament relacionat al model d'estadi, hi ha la qüestió de la valoració del desenvolupament. Mentre que per a Kohlberg aquesta s'enfocava a nivell

³⁴² REST, J.R. (1979). pàg. 78.

³⁴³ Ibídem. pàg. 60.

³⁴⁴ Id. pàg. 62.

d'estat -una persona estava en un estadi o en transició, més equil·librada o menys, cap a l'immediatament següent-, per a Rest es tracta d'una qüestió probabilística, és a dir, d'estimació del percentatge de judici segons principis d'un o un altre estadi. Això és tant o més important quan es parteix dels supòsits teòrics respecte al fet que el contingut sobre el qual s'aplica la facultat de raonament influeix sobre aquesta, i que el tipus de resposta que es demana al subjecte també té un paper rellevant.

El tipus d'activitat que es requereix al subjecte, el contingut sobre el qual es farà aquesta activitat i l'opció avaluativa de la resposta -que arrosegua els supòsits teòrics de partida-, són qüestions centrals que influeixen en el resultat final i que seria bo d'estudiar fins a quin punt estan influint i de quina manera interactuen entre si (Rest, 1979). Els suggeriments que Rest dona per solucionar aquest probable biaix en els resultats o valoracions fins no hi hagi investigació acurada sobre el tema, són lògicament deduïbles del que hem exposat anteriorment.

En primer lloc, seria convenient de no centrar-se únicament en un instrument d'avaluació i, al contrari, disposar de la major quantitat possible d'informació. Tanmateix, no enuncia expressament que s'hagi de recórrer als dos instruments d'avaluació del judici moral més difosos -això és, l'Entrevista i el DIT-, sinó que es perd en divagacions sobre utilitzar diferents dilemes, no definir constructes complexes de forma simple i reduccionista, etc. La segona indicació fa referència precisament als diferents continguts que es faran servir com a estímul de l'activitat, recomanant que, per exemple, els dilemes presentin conflictes de tipus diferents. Finalment, el tercer suggeriment és bàsicament estadístic, ja que al·ludeix a la necessitat que hi hagi estandarització en les fonts d'on es treurà la informació que permetrà l'avaluació, en aquest cas, del judici moral. Els mètodes clínics -com ja s'ha recollit al capítol "Els instruments d'avaluació del judici moral"- no han demostrat la seva superioritat pel que fa a les fonts d'error davant la resta d'opcions, i semblen més adequats i vàlids en les primeres fases de recerca i per elaborar les categories de respostes del que serà l'instrument, que no pas en moments posteriors quan es vol caracteritzar el desenvolupament d'un subjecte.

Una síntesi de la comparació entre la teoria del desenvolupament del judici moral de Kohlberg i les aportacions de Rest és la que es recull en la citació següent, tenint com a base els instruments d'avaluació del judici moral dels respectius autors:

"Theoretically the DIT differs from Kohlberg's test in the core concept in defining the stages. Although both focus on the concept of justice (each stage meaning something different in what constitutes justice), Kohlberg defines the stages primarily in formalistic terms (i.e., reversability, universalizability, prescriptivity), whereas the DIT characterizes the justice concept at each stage as following from different concepts of how social cooperation can be organized. For instance, according to the DIT scheme, a person thinking of social cooperation in terms of face-to-face primary relationships is at a different stage than a person thinking of social cooperation in terms of a society-wide network of role-responsibilities within secondary institutions. For Kohlberg, such as distinctions are "content" differences, not structural, and do not define his stages (...). Kohlberg's stage differentiators are more abstract than the DIT stage differentiators. It remains to be seen which set of features (the more abstract or less abstract) is the most useful characterization of thought processes in actual moral decisionmaking. Both stage schemes, however, have more in common than they are different, and the DIT is obviously indebted to Kohlberg's analyses."³⁴⁵

Ara només resta escollir.

³⁴⁵ SCHLAEFLI, A.; REST, J.R.; THOMA, S.J. (1985). pp. 322-323.

6. DESCRIPCIÓ TÈCNICA DEL DEFINING ISSUES TEST (DIT).

Introducció.

Va ser l'any 1972 quan s'utilitzà per primera vegada el *Defining Issues Test*. Des de llavors les aplicacions del DIT s'han multiplicat tant que, amb paraules del seu autor,

"The DIT is the most widely used instrument of moral judgement and the best documented in terms of reliability and validity."³⁴⁶

L'origen d'aquest instrument és important de destacar. A partir dels treballs de Kohlberg i de les qüestions crítiques que suscitàren, aquest mateix autor juntament amb Turiel, Rest i Blatt constituïren el que s'anomenà *grup de Harvard*. Els nuclis dels estudis iniciats per aquest grup foren dos. El primer, que valoraren com a conllos mitjançant reformulacions dels estadis proposats per Kohlberg³⁴⁷, se centrava a determinar els grans trets universals de desenvolupament del judici moral a nivell qualitatiu, la qual evidència que comportava l'establiment d'una sòlida base per a l'enfocament cognitivo-evolutiu. El segon, encara per realitzar, era fonamentalment metodològic: l'elaboració d'un instrument objectiu, vàlid i fiable per mesurar el raonament moral.

Amb la marxa de Rest a Minnesota, es proposà que aquesta segona fase la fessin ambdós autors de forma paral·lela. És necessari fer menció que Rest estava per aleshores familiaritzat amb l'Entrevista de Kohlberg i els seus sistemes de puntuació, i precisament fou aquest coneixement el que l'impulsà a variar el tipus d'instrument. No se sentia còmode ni amb l'Entrevista en si ni amb el sistema de qualificació. La citació següent hem d'imaginar-nos-la en una situació experimental d'aplicació de l'instrument de Kohlberg, encara que hi falta la referència al sistema de puntuació en concret que suposa:

³⁴⁶ REST, J.R. (1990; 3^a ed.). *DIT. Manual*. Center for the Study of Ethical Development: University of Minnesota.

³⁴⁷ Ací s'inclou la validació transcultural dels estadis, així com la hipòtesi de l'estadi 4 1/2, que portaren a aquestes reformulacions.

"At times, I was tempted to show the subject the two different points in the scoring guide and say: "Here, you score your own response -you might be able to tell better what you have in mind than I do sitting here, listening to you." After thinking about that possibility for a while, I found it less ridiculous. Instead of having a subject talk about this moral thinking and then having a scorer categorize the response, why not present the subject with a set of standardized alternatives and have the subject sort out his own thinking? This shifts the burden of classification away from the trained scorer into the hands of the person who, although untrained, has the greatest access to his own thinking. It seemed worth a try."³⁴⁸

El fruit d'aquest treball per part de Harvard fou l'estandarització de l'Entrevista del judici moral. El de Minnesota fou, sens dubte, la construcció del DIT, amb deu anys d'antelació a l'estandarització de l'Entrevista. Kohlberg el valora de la manera següent:

"Rest concludes, and I agree, that he has relatively successfully completed this phase of research. His data indicate first, that he has developed a test that is reliable and valid according to the usual research standards of reliability and construct-validity of psychological assessment. His data indicate, secondly, solid support for the cognitive-developmental assumptions given preliminary support by first phase research. Rest's successful conclusion of a second phase of research means that he has greatly contributed to the establishment of a paradigm of research in moral development."³⁴⁹

Les condicions d'aplicació, les instruccions donades als subjectes i la interpretació de les puntuacions han estat exposades al capítol "Els instruments d'avaluació del judici moral", on se'n destaquen els trets principals.

L'objectiu d'aquest capítol, però, és el de completar la informació anterior, i també sintetitzar les dades sobre fiabilitat i validesa que tot manual que es vulgui considerar estandaritzat i rigorós ha d'aportar i que, en el cas del DIT, s'acompleix

³⁴⁸ REST, J.R. (1979). pàg. 88.

³⁴⁹ REST, J.R. (1979). Prefaci de Kohlberg. pàg. XI.

Igualment, també es pretèn donar justificació a part dels canvis³⁵⁰ que s'introduïren en les nostres versions catalana i castellana del DIT, basades en tot moment per la teoria de Rest.

Per assolir aquest objectiu, ens centrarem en la informació que la bibliografia sobre tests psicològics considera fonamentals i, al mateix temps, intentarem comentar críticament la informació en qüestió. Tot això considerant que el DIT és un instrument més d'avaluació del judici moral entre alguns altres:

"I don't view the DIT as a unique or ultimate solution to the problem of moral judgment assessment, and would hope that other researchers will explore other options."³⁵¹

³⁵⁰ L'altra part dels canvis a què s'està fent al·lusions per omissió es detallarà en l'apartat dedicat a presentar i comentar aquestes versions del DIT. en llengua catalana i castellana, el contingut dels quals té a veure amb la validesa de la prova. En aquest cas, el recolçament vingué de les proves pilot que es realitzaren en dues escoles de Barcelona i província.

³⁵¹ REST, J.R. (1979). pàg. 75.

6.1. Condicions d'aplicació.

Tal com s'ha dit a l'apartat "Els instruments d'avaluació del judici moral", el DIT consta de sis dilemes en la seva versió completa i de tres dilemes en la seva versió curta. Aquesta versió està formada pels dilemes de Heinz -*Lluís i el medicament*-, el presoner fugitiu i el diari -*el diari escolar*-. No obstant, l'autor autoritza a utilitzar més formes del test que la completa o la curta, sota la condició que quantes més històries tingui la versió en qüestió, més elevada serà la seva fiabilitat, però si alguna història planteja problemes, es pot eliminar amb tota tranquil·litat. És aquesta l'opció que preferirem per a treure el dilema *Student take-over* que planteja el rerafons de la guerra del Vietnam i una Universitat -la de Harvard-, amb un programa d'esinistrament militar com a part integrant del curs, per raons evidentement òbvies.

Tanmateix, la versió curta del DIT, composta per les tres històries abans esmentades, no es pot canviar per cap altra variació de tres dilemes, perquè, de fer-se així, la fiabilitat de la prova baixaria considerablement, atès que la correlació entre aquestes possibles formes paral·leles no és el suficientment alta. Per tant, s'hi pot suprimir alguna història, tenint en compte, com ja s'ha indicat, que la fiabilitat se'n ressent, però no s'hi poden utilitzar les tres històries que es vulguin.

D'altra banda, treure històries no implica escurçar el temps de resposta. El temps, que oscil·la entre 35 i 45 minuts, encara que es poden prendre com a mitjana els 50 minuts, segurament es reduirà en 15-35 minuts, com a mitjana 30 minuts, per respondre la versió curta del DIT de tres dilemes. Aquest factor, el temps de resposta, s'associa amb un altre igual d'important, el de la motivació.

Sense un nivell de motivació mínim no és adient aplicar el DIT, ja que implica una tasca reflexiva considerable. Quan nosaltres l'aplicàrem a escoles i centres d'ensenyament diversos, oferírem la possibilitat de no contestar-lo, precisament per pal·liar actituds contràries en aquest sentit. Aquesta motivació fonamental es pot estimular

explicant adequadament la prova i el seu objectiu i no passant molts altres tests al mateix temps que el DIT. En la nostra investigació, això es respectà en tots els casos, deixant sempre, com a mínim, un dia entre el lliurament del DIT i el del factor g o el de la comprensió lectora. La major part dels centres disposaren d'una setmana intermèdia entre ambdues proves.

Referent a això, cal mencionar que el factor temps és un element que convé que no angoxi els subjectes. S'ha de procurar que finalitzin en el temps que dura una sessió de classe, però sense que els alumnes estiguin pendents en excés de complir-ho. No és gaire convenient que s'emportin el test per a respondre'l a casa, perquè s'ha d'assegurar la motivació, que s'hagin entés correctament les instruccions, que siguin les respostes del subjecte entrevistat i no les de tota la família, etc. En aquest sentit, l'aplicació individual pot ser adient quan es tracta de persones amb poca motivació per a realitzar el DIT

Durant l'aplicació del DIT, com ja s'ha dit (je), s'ha de llegir cada una de les dotze situacions que acompanyen el dilema i valorar-les. Un cop fet això amb les dotze situacions, s'ha d'escollir les quatre més importants. S'aconsella realitzar amb tot el grup de forma col·lectiva, l'exemple de *Francesc i el cotxe* -que es troba al DIT- i respondre les possibles preguntes que vagin plantejant. Igualment, també se'ls informa que si hi ha ítems que no entenen o que sonen com a un galimaties, els valorin com a no importants. Si no s'entén un mot en una història, es pot definir com un diccionari la paraula en qüestió, però si no entenen un mot en un ítem, no hem d'interpretar-los-el ni hem de deixar un diccionari. La consigna sempre és la mateixa: se'ls demana que valori cada ítem, però que si no el comprèn, l'han de puntuar com a baix.

Aquest és un altre punt fonamental en l'aplicació del DIT que cal no perdre de vista quan s'hi treballa. S'ha de valorar la importància que cada situació té perquè l'alumne prengui la decisió moral en un o un altre sentit. Hi ha ítems que presenten temàtiques molt importants, però la pregunta que s'ha de plantejar cada subjecte en respondre el DIT sempre és la mateixa també: si la decisió personal es fonamenta o no en

aquest aspecte i, en cas afirmatiu, quina graduació hi rep. Els aspectes anteriors són els que es feren servir per a donar les instruccions als subjectes que formaren la nostra mostra d'estudi.

Són cinc les graduacions que es poden escollir en les valoracions dels ítems: "Moltíssim" -*great*-, si la situació que presenta l'ítem és crucial, fonamental, de cara a la resolució del dilema, sigui en un o un altre sentit. "Molt" -*much importance*- quan la situació ha de ser examinada clarament abans de prendre la decisió, però no s'hi estableix una diferència fonamental; "una mica" -*some importance*-: si la situació es refereix a alguna cosa que s'ha de tenir en compte, encara que no de forma fonamental; "una mica" -*little importance*-, si fa referència a allò que no és el suficientment important per valorar-ho; i, "gens" -*no importance*-, quan la situació que presenta l'ítem en qüestió no té importància per elaborar una decisió i pensar-hi representaria perdre el temps a l'hora de decidir. Igualment, també abasta aquells ítems que la persona no entèn o que els troba mancats de sentit.

Rest (1990) aconsella realitzar una prova pilot abans d'administrar el DIT a la mostra que es vol estudiar. Com ja s'ha recollit anteriorment, en el nostre cas se'n feren dues, sempre a 7è i 8è d'EGB, perquè, com a nivells més baixos, podien ser els que tinguessin més dificultats. D'aquesta aplicació es modificà la redacció d'alguns ítems i es posà en relleu alguns aspectes en l'explicació del qüestionari, concretament la consigna de valorar la importància que té cadascun d'aquests aspectes per decidir la resposta al dilema. La nostra experiència amb això ens suggereix que seria adient incloure, en les versions catalana i castellana, l'adjectiu "important" en alguna de les cinc graduacions.

6.2. Sistema de puntuació.

Hi ha dos sistemes per calcular els valors del DIT: el manual -que no és disponible per a no estudiants- i l'informatitzat. El sistema manual no permet calcular ni la puntuació D i la U³⁵², però, de totes maneres, "scoring the DIT for the most critical scores can be done by hand" (Rest (1990; 3ª ed.). pàg. 3.1.). Aquest és el sistema que escollírem per a la nostra investigació per raons de tipus científic i econòmic. D'una banda, no disposàvem del presupost necessari per a enviar els tests als Estats Units i pagar-ne les correccions, com tampoc no estàvem en condicions econòmiques de realitzar totes les aplicacions del DIT de forma que poguéssim ser corregit electrònicament -comprar els fulls representava tenir el text en anglès, la qual cosa no era evidentment adequada-. De l'altra, en el moment que iniciàrem la investigació, no coneixíem exactament la informació que se'ns retornaria, i ens preocupava el fet que les dades fossin d'alguna manera relativitzades segons els grups normatius dels Estats Units.

El sistema de correcció manual és senzill i no necessita de cap disposició prèvia especial, llevat, lògicament, del procés d'aprenentatge del mecanisme en qüestió. Nosaltres realitzàrem un nou format³⁵³ dels fulls de resposta i de la taula que recull els estadis i puntuacions M o A de cada un dels dotze ítems per a cada història o dilema, per evitar el problema de l'idioma. També sintetitzàrem la informació necessària que s'havia de tenir en compte a l'hora de corregir els DIT.³⁵⁴

Resumint molt, un cop assegurada la consistència de la selecció dels quatre ítems més importants -com tot seguit s'especificarà-, la correcció consisteix a valorar l'estadi o puntuació M o A que ens indiqui la taula de doble entrada -número de l'ítem per història o dilema- amb ponderacions de 4, 3, 2 o 1 en funció d'haver estat escollit en primer, segon, tercer o quart lloc d'importància. Aquesta operació s'exemplifica en el full

³⁵² V. pàg. 103 (?).

³⁵³ V. Annex D

³⁵⁴ V. Annex D

de respostes amb una altra taula de doble entrada, però en aquesta ocasió d'estadi per història. A l'estadi -o puntuació M o A pertinent- se li adjudica la ponderació també corresponent, tenint en compte, però, que, dins una mateixa història, a un determinat estadi o puntuació li pot correspondre més d'una ponderació -aspecte que es simbolitza afegint el signe "+" entre cada ponderació-.

Aquest procés, repetit amb els sis dilemes -o cinc, com fou el nostre cas- que formen el DIT en la seva versió completa, es conclou amb el sumatori de les ponderacions de cada estadi, que, dividides pel nombre de dilemes respostos sense inconsistències, es transformen en percentatges. D'aquesta manera, s'obté un continu que ofereix informació respecte a la proporció de raonament moral corresponent a cada estadi, a més de les puntuacions M, P -sumatori, a la vegada, dels estadis 5a, 5b i 6- i A.

Íntimament relacionat amb el sistema de puntuacions es troba la qüestió de fiabilitat interna del test, que es controla mitjançant la puntuació M i l'anàlisi de les anomenades *inconsistències internes*:

"There are two checks on the reliability of each subject's questionnaire. One check is the "M" score. M items were written to sound lofty and pretentious but no to mean anything (at least, I didn't mean anything when I wrote them). These items do not represent any stage of thinking but rather represent a subject's tendency to endorse statements for their pretentiousness rather than their meaning."³⁵⁵

Respecte a la puntuació M, s'ha observat com les persones que hi tenen xifres altes estan dues desviacions típiques per sobre de la mitja de les puntuacions M en un grup determinat, cosa que parla del rigor dubtós amb què foren valorats els ítems que acompanyen les històries. Els valors crítics que Rest dona per a eliminar aquells qüestionaris que hagin estat respostos per la seva semblança profunda i no pas pel significat veritable són els de $M > 8$ o $M > 14\%$, per a la forma completa del DIT Aquests foren els valors que nosaltres també designàrem com a crítics per a la nostra adaptació del

³⁵⁵ REST, J.R. (1990; 3ª ed.). pp. 3.4-3.5.

DIT en cinc històries o dilemes, fonamentats en el permís que ell ens donà i en l'afirmació -abans sintetitzada respecte al temps d'aplicació- que la relació que guarda el DIT amb possibles modificacions no és directament proporcional.

L'altre procediment per assegurar la fiabilitat interna de la prova, la inconsistència interna, consisteix a observar si realment els quatre ítems que la persona considera més fonamentals a l'hora de decidir sobre el dilema són lògicament coherents amb la valoració prèviament realitzada -de "moltíssim" a "gens"- . Un exemple d'aquesta inconsistència seria el d'una persona que escull com a ítem més important un que, en la valoració anterior, ha estat adjudicat amb un "molt", per exemple, tenint un altre ítem valorat amb "moltíssim". Aleshores, si hi ha inconsistències d'aquest tipus en més de dues històries, s'invalida el test³⁵⁶.

En aquest mateix sentit, un test també s'invalida si el nombre d'inconsistències en qualsevol història supera les vuit graduacions, és a dir, si l'ítem considerat com a primer, segon, tercer o quart més important es salta més de vuit ítems que anirien abans de l'escollit³⁵⁷. Per últim, també resulta adient descartar aquells tests que valoren molts ítems de la mateixa manera -per exemple, "molt important" o "una mica"- . La xifra crítica que en dóna Rest és la de més de nou ítems -recordem que n'hi ha dotze- valorats amb la mateixa importància en dues històries. Aquestes dues modalitats de control de la fiabilitat també les hem observat en la correcció dels nostres tests.

La forma més adient d'oferir les puntuacions és realitzant perfils dels grups segons les mitjanes respecte a cada estadi i índex i/o mitjançant l'elaboració de quartils. Per fer l'anàlisi estadística, s'aconsella emprar la t test de mesures repetides o l'ANOVA. Per últim, pel que fa a l'estudi dels canvis de desenvolupament i juntament amb la informació provinent de l'anàlisi estadística, es pot observar l'acomodació a tres models

³⁵⁶ Nosaltres, com es recordarà amb cinc històries en comptes de sis que constitueixen la forma completa del DIT., hem mantingut aquest mateix criteri, pel mateix raonament que el realitzat abans a propòsit de la puntuació M.

³⁵⁷ Per a més informació sobre aquest aspecte es pot consultar PANOWITSCH, H. (1975).

de canvi que Rest proporciona. El primer seria el de la persona que avança una desviació típica, la qual guanyaria en el desenvolupament moral, si aquest avenç correspon a estadis més desenvolupats, o perdria si el guany ho és respecte a estadis més baixos. El segon model seria el bidireccional, que consisteix en que la persona guanya o perd en els extrems i perd o guanya respectivament en els estadis intermedis. Finalment hi hauria el model de desenvolupament ambigu on la persona guanya o perd als estadis intermedis - estadi 3 i 4- i no experimenta canvis significatius pel que fa als estadis extrems³⁵⁸.

Aquest sistema, realitzat amb les dades obtingudes en situació de test-retest, després d'un interval de temps adient o d'una intervenció educativa, per exemple, pot donar lloc a anàlisis múltiples que investiguin diferents aspectes, com ara si el nombre de persones que avancen és estadísticament diferent al nombre de persones que perden, si ambdós grups -el dels qui experimenten avenç i el dels que experimenten retrocés- mostren diferències estadísticament significatives segons determinats tractaments, etc.

³⁵⁸ A aquest respecte, cal tenir en compte que un grup pot tenir puntuacions elevades en l'estadi 2 i un altre tenir-les en l'estadi 4 i, en canvi, no mostrar diferències estadísticament significatives en les puntuacions P o D.